

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ALİ ŞERİATİ'NİN DİNLER TARİHİNDEKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Aykut ÖZER

Danışman
Doç. Dr. Emine ÖZTÜRK

KARS - 2018

T.C.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ALİ ŞERİATİ'NİN DİNLER TARİHİNDE YERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Aykut ÖZER

Danışman ve Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Emine ÖZTÜRK

Prof. Dr. Kemal POLAT

Dr. Alparslan KARTAL

KARS - 2018

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Aykut ÖZER tarafından hazırlanan *Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihindeki Yeri* başlıklı bu çalışma, 25/06/2018 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi** olarak **oy birliğiyle kabul** edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Kemal POLAT

İmza:

Danışman : Doç . Dr. Emine ÖZTÜRK

İmza:

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Alparslan KARTAL

İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Dr. Öğrt. Üyesi Yaşar KOP

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “**Ali Şeriatî’nin Dinler Tarihindeki Yeri**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Scientific Ethic Statement

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled “**Place of Ali Şeriatî on Religions**” as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

15/06 2018

Aykut ÖZER

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ	1
1. Ali Şeriatî'nin Hayatı	2
2.) Eserleri.....	5
3.) Edebi Üslubu ve Dili.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'NİN DİNLER TARİHİ METODOLOJİSİ

1.1. Şeriatî'nin Metodolojisi	12
1.1.1. Metodoloji Kavramının Etimolojisi ve Tanımı.....	12
1.1.2. Şeriatî'nin Dinleri Tanıma ve Anlamadaki Metodolojisi.....	13
1.1.3.Şeriatî' nin Dinleri Anlamada Tavsiye ettiği ve Uyguladığı Metodolojik Yöntemler.....	15
1.1.3.1. Bilimsel Yöntem (Jugement de Faite- Jugement de Valeur)	16
1.1.3.2. Fenomenolojik Yöntem.....	18
1.1.3.3. Akronik ve Diakronik Yöntem.....	19
1.1.3.4. Dinlere Bütüncül (Survol) Bakış Yöntemi.....	19
1.1.3.5. Karşılaştırma ve Karşılaştırmalı Tipoloji Yöntemi.....	20
1.1.4. Şeriatî' nin Önerdiği Tarihi Metodolojik Yaklaşımları	24
1.1.5. Şeriatî'nin Dinleri İnceleme Metodolojisi	24
1.1.6. Şeriatî'nin Metodolojisinin Dinler Tarihine Uyarlanması	27

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'NİN DİN ANLAYIŞI

2.1.Din Kavramı.....	29
2.1.1.Din'in Etimolojisi ve Tanımı	29
2.1.1.1.Dinin Tanımı	31
2.1.1.1.1.İnkılapçı Din.....	38

2.1.1.1.2.Meşrulaştırılan Din.....	40
2.2.Dinler Tarihiyle İlgili Kavramlar	41
2.2.1. Küfür Kavramı	41
2.2.2. Şirk Kavramı	42
2.2.3. Teslis Kavramı	43
2.2.4. Putperestlik Kavramı.....	44
2.2.5. Tevhid Kavramı	45
2.2.6. Mitoloji Kavramı.....	46
2.2.7. İnsan Kavramı	47
2.2.8. Toplum ve Tarih Kavramı.....	49
2.2.9. Diyalektik.....	50
2.2.10. Dünya Görüşü	51
2.2.11. İdeoloji	53
2.3.Şeriatî' nin Din Anlayışı ve Prototipler	54
2.4.Şeriatî' nin Dinler Tarihi Perspektifi.....	56
2.5.Şeriatî'nin Dinler Tarihi İncelemelerinin Hareket Noktası Olarak Marxist Jargon...59	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'NİN DİNLERLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

3.1.Şeriatî'nin Dinlerle İlgili Kullandığı Kaynaklar	61
3.2.Şeriatî'nin Dinler Tarihi Çalışmalarında Ele Aldığı ve İncelediği Dinler	66
3.2.1. İlkel kabile Dinleri	68
3.2.1.1. Fetişizm	69
3.2.1.2. Animizm.....	70
3.2.1.3. Totemizm	71
3.2.2.Çin Dinleri.....	73
3.2.2.1 Taoizm.....	75
3.2.2.2. Konfüçyanizm	76
3.3. Hint Dinleri	78
3.3.1. Hinduizm.....	79
3.3.2. Budizm	82
3.4. İran Dinleri.....	85
3.4.1. Zerdüştlük	85

3.4.2. Mitraizm.....	89
3.5. Eski Yunan Dini.....	90
3.6. Yahudilik.....	90
3.7. Hıristiyanlık	92
3.8. İslam ve Şeriatı.....	93
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA	102
ÖZGEÇMİŞ.....	106

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Dinler Tarihi Bilim Dalı
ALİ ŞERİATİ'NİN DİNLER TARİHİNDEKİ YERİ
YÜKSEK LİSANS
Aykut ÖZER
Doç. Dr. Emine ÖZTÜRK
2018 – X + 106

ÖZET

Bu çalışmada, Ali Şeriatî'nin özellikle Dinler Tarihi alanındaki çalışmalarının bu alana kazandırdığı katkılarını ve bütün dinleri anlamada kullandığı metotlara ve yöntemlere yeni ve farklı bir perspektif ve ideolojik yaklaşım kazandıran düşüncelerini esas alarak, bütün dinleri ve gelenekleri ele alırken uygulamış olduğu metodolojisini, bakış açılarını, getirmiş olduğu farklı yöntem ve tekniklerini incelemek ve onun bütün dinleri anlama ve bu düşüncede dinler arasındaki ilişkileri mukayeseli bir yöntemle muhasebe ederek asıl amaç ve gayelerinin neler olduğunu ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu nedenle söz konusu değerlendirme üç gaye çerçevesinde ele alınmaya çalışıldı.

Birinci amaç, Şeriatî hakkında genel bir bilgi ortaya koymaktır. İkincisi, din tanımları ile dinlere bakış açısını ortaya koyup, dinler arası ilişkilere karşı nasıl bir tutum sergilediğini anlamak, üçüncüsü ise dinleri anlama ve anlamlandırmada uyguladığı metotları ve genel anlamda metodolojisini ele alarak ulaştığı sonuçları incelemektir. Bu doğrultuda yukarıda ifade ettiğimiz bütün amaç ve gayelere ulaşmak için tezimizde dini tanımlar ve dinler hakkındaki görüş ve ilişkilere değinerek Dr. Şeriatî'nin dinler tarihinde ne derece önemli bir yere sahip olduğunu göstermeye çalıştık.

Birinci bölümde Ali Şeriatî'nin başta hayatı olmak üzere fikirleri, eserleri, edebi ve üslubu, kullanmış olduğu dil ve özellikleri ile nasıl bir bakış açısına ve düşünce dünyasına sahip olduğunu anlatarak genel bir bilgi vermeye çalıştık. Şeriatî'nin hayatı boyunca başta konumuz olmak üzere bütün çalışmalarının amacını görmemiz

açısından bu tür çalışmaların hangi amaçlara hizmet ettiğini anlamaya çalışarak; Şeriati'nin Dinler Tarihi alanındaki çalışmalarında yararlanmış olduğu tüm kaynakları ve bir bütün olarak incelemiş olduğu dinleri anlatmaya çalıştık.

İkinci bölümde ise Şeriati'ye göre dinleri tanımlarken, din ve dinler tarihiyle ilgili kullanmış olduğu kavramlara yer vererek onun bütün dinlere bakış açısını anlamaya ve anlatmaya çalıştık. Bu bölümün en önemli konusu olan Şeriati'nin incelediği dinleri, kullandığı metodolojisini ortaya koyarak dinleri nasıl sınıflandırdığını, bu dinleri nasıl mukayese ettiğini ve dinler arasındaki ilişkilere nasıl baktığını; bu hususta neler önerdiğini ortaya koymaya çalıştık.

Sonuç bölümünü ise, genel olarak Ali Şeriati'nin Dinler Tarihi çalışmalarının bu alana nasıl bir katkı sağlayabileceği değerlendirmesini yaparak neticelendirdik.

Anahtar Sözcükler: Ali Şeriati, Metodoloji, Mukayeseli Yöntem, Perspektif, Gaye, Metot ve Yöntem

Kafkas University

The Institution of Social Studies

The Main Branch of Philosophy and Religious Studies

Department of Religious History

The Place in Religions History of Ali Şeriati

Master's Degree

AYKUT ÖZER

Assoc. Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK

2018 – X + 106

ABSTRACT

In this study, the main goal is to discover and evaluate what their goals are, especially Ali Şeriati's studies of the area of religious history contributions gained to this area and all methods that he used for understanding all religions, his thoughts that gained a new and different perspective and ideologic approach based on his thoughts while addressing all religions and traditions his methodological practice view points, to examine the different methods and techniques that he brought, in this opinion, the relationship among religions by accounting and understanding all religions.

For this purpose, the assessment was taken into consideration within the framework of three goals.

First purpose, it is to reveal general information about Şeriati. Second, understanding what kind of attitude he's taking towards interreligious relations put out the point of religions with the definitions of religion.

The third one is the aim is to examine the results got the methods and methodologies in general used in understanding and meaning of religions.

Our thesis defines religion to reach all the goals and aims mentioned above. And it was tried to be shown how Dr. Şeriati had an important place in the history of religions referring to the views and relationships of religions.

In the first part, it was deemed appropriate to give general information by felling what kind of perspective and World of thought he had with the language and features he used.

During the life of Şeriati by trying to understand the aims of such studies in order to see the purpose of all his work, especially the subject of us; all the sources that Şeriati benefited from his works in the history of religions and religions that have studied as a whole were tried to be explained.

In the second section, according to Şeriati while defining religions, his view of all religions was tried to be understood and explained given the concepts he used on the history of religion and religions. The religions which Şeriati examined on, which are the most important of this section, to explained how he classified the religions and how he compared the religions and how he evaluated the relationships among the religions, what he offered in this subject given the methodology he used.

In the finally section, generally it was ended by evaluating Ali Şeriati's studies of the religions of history, how to get benefit in this area.

Key Words: Ali Şeriati, Methodology, The Method of comparison, Perspective, Aim (purpose), Method and Methodology.

KISALTMALAR

age : Adı geçen eser

ank. : Ankara

bkz. : Bakınız

bsk. : Baskı

c. : Cilt

çev. : Çeviren

dia : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

dib : Diyanet İşleri Başkanlığı

fak. : Fakülte

h. : Hicri

haz. : Hazırlayan

ist. : İstanbul

mad : Maddesi

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

süifd.: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

tdv : Türkiye Diyanet Vakfı

terc. : Tercüme eden

vb. : Ve benzeri

yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

Geçtiğimiz yüzyılda yetişen önemli bir düşünür olan Ali Şeriati, kısacık ömrünün her dönemini mücadelelerle geçirmiş bir aksiyon ve vizyon adamıdır. O, bir yandan kendi ülkesi İran'daki molla anlayışını eleştirirken, bir yandan da Batı emperyalizmine karşı çıkmıştır. Onun bu eleştirel tavrının İran'da önemli yansımaları ve etkileri olmuştur. Şeriati'nin amacı İslam dünyasının dini hareketini bir ideoloji anlayışına dönüştürerek, radikal ve aydın bir kesim yaratmak ve bu şekilde Batı'nın karşısına özüne tam manada dönmüş bir oluşum çıkartarak kararlı bir şekilde onlarla mücadele etmektir. Şeriati, hayatı boyunca büyük bir kesim tarafından hain ilan edilip, kabul görmese de 1979 İran İslam devriminin ideolojik düşünürü olarak görülmüştür. Şeriati bu devrimin başarıya ulaşmasında kararlı ve azimli bir hatip edasıyla geniş kitleleri ideolojileriyle etkileyerek harekete geçirmeyi başarmıştır. O'nun bu cesaretli ve kararlı tutumu, İslam karşıtlarının tepkisini çekmiş, en faydalı olacağı dönemde yine aynı grup tarafından şehit edilmiştir. Çünkü onun vizyon ve misyonu, Batılı İslam karşıtlarına çok derin ve güçlü bir mukavemet oluştururken, İslam dini hareketini olumsuz etkileyen, karalayan ve ön yargılara sebebiyet veren bidat ve hurafelere karşı da ağır darbeler indirmiştir. Dolayısıyla bilinçsiz, taassup sahibi bir takım kesimler nazarında onun düşünceleri, İslam'ın kendisine yapılan bir saldırı ve yıkım hareketi olarak algılanmış ve hak etmediği eleştirel tavrılara maruz bırakılmıştır.

Şeriati'nin düşünceleri sadece kendi ülkesinde değil, İslam ülkelerinin çoğunda derin etkiler yaratmış ve yankılar uyandırmıştır. Özellikle Türkiye'de seksenli ve doksanlı yılların başlarından itibaren Şeriati'nin kitapları ve eser niteliğindeki çalışmalarının hemen hemen hepsi Türkçeye tercüme edilerek takip edilmiş, okunmuş ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Onun ideolojisi ve konulara bakış açısı birçok akademisyeni etkilemiş ve bu konuda birçok makale kaleme alınmıştır.

Bir sosyoloji ve dinler tarihi uzmanı olan Şeriati'nin konumuz sebebiyle özellikle dinler tarihi alanındaki çalışmaları ilginç alanına girmiş olup, bu konuda kapsamlı bir çalışmanın mevcut olmadığını gördük. Bu çalışmada, Şeriati'nin dinler tarihi alanındaki çalışmalarını genel olarak dinler tarihi açısından ele alarak değerlendirmeye çalıştık. Konunun araştırılmasındaki asıl amaç; Şeriati'nin özellikle

dinler tarihi alanındaki çalışmalarının bu alana sağlamış olduğu katkılarını görmektir. Ayrıca Şeriatî'nin dinleri anlamada kullanmış olduğu metot ve yöntemlerinden hareketle yeni ve farklı bir perspektif kazandıran düşüncelerini esas alarak dinsel gelenekleri incelerken uygulamış olduğu metodolojisinin içeriğini anlamaktır. Son olarak, O'nun dinleri anlamadaki ve dinler arası ilişkilerde asıl hedefini ortaya çıkarmaktır.

Söz konusu çalışmayı iki amaç çerçevesinde uygulamaya çalıştık. Birincisi, Şeriatî'nin hayatından yola çıkılarak nasıl bir kişilik yapısının olduğunu, bu yapının düşüncelerimize nasıl bir etki edeceğini ortaya koymaya çalıştık. İkincisi ise dinleri anlamada uyguladığı metodolojilerini sorgulayarak dinlere bakış açısı ve dinler arası ilişkilere karşı tutumunu irdeledik.

Tezde kullanılan alıntılarda, Şeriatî'nin Fecr Yayınevi'nden otuz yedi seri olarak yayınlanan eserleri esas alınarak kaynak gösterildi. Bazı kelimelerimizin yazılışları diğer kaynaklarda farklılık gösterebilir. Burada sadece genel olarak Fecr Yayınevi'nin yapmış olduğu çeviriler esas alınarak, kelimeler yayında geçen şekliyle kullanılmaya çalışıldı. Araştırmamızda birtakım eksiklikler olabilir. Ancak bu tez, bütün imkânlar doğrultusunda elimizden gelenin en iyisini yapma gayretleriyle oluşturulmuştur.

Bu çalışmaya beni teşvik eden kıymetli hocalarıma, gerek muhteva gerekse yöntem ve teknik yönünden hiçbir yardımlarını esirgemeyen, tez danışmanlığımı yürüten, çalışmamın en başından tamamlanmasına kadar yardım ve desteklerinden, değerli fikirlerinden yararlandığım saygıdeğer hocam Doç. Dr. Emine ÖZTÜRK'e, tezin son şeklini almasında yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Kemal POLAT'a, kitap konusunda zamanlarını bana ayıran değerli kütüphane çalışanlarına, İngilizce makale çevirilerinde bana yardımlarını esirgemeyen meslektaşlarıma, en içten teşekkürlerimi arz ederim.

Aykut ÖZER
KARS- 2018

GİRİŞ

Ali Şeriati geçtiğimiz yüzyılda yetişen en önemli düşünce ve mücadele adamlarından biridir. Özellikle felsefe, tarih, sosyoloji ve dinler tarihi alanlarında çalışan Şeriati, hem kendi ülkesi İran hem de ülkemiz başta olmak üzere diğer İslam ülkelerindeki ilim ve fikir hayatı üzerinde derin etkileri olan bir düşünürdür. Onun bu etkileri ve yankıları bugün de halen daha etkili bir şekilde devam etmektedir. Şeriati, İran'ın çeşitli toplum yapılarından Şii bir aileden gelmesine rağmen Şiiliği kategorize ederek Şiiliğe her türlü eleştiriler yöneltmiştir. Bu da bazı Şii kesimler tarafından Şeriati'nin Sünni bir ajan olmakla itham edilmesine sebep olmuştur. Her ne kadar bu şekilde algılansa da Şeriati'yi anlamaya ve değerlendirmeye çalışırken onun kendisini Şia içerisinde konumlandığını kabul etmemiz gerekir. Şeriati'nin gerçek Şiiliğe dönülmesine dair beyanlarını göz ardı etmemek gerekmektedir.

Şeriati'nin çok yönlülüğü bağlamında konumuzun asıl temelini oluşturan Dinler Tarihçiliği ile ilgili yaklaşımdır. Şeriati'nin Paris'teki doktorasını Sosyoloji ve Dinler Tarihi alanlarında yapmış olması, dolayısıyla bu alanın önde gelen bir uzmanı ve ehli olarak çeşitli dinlere ve bilhassa Çin, Hint gibi uzak doğu dinleri ile İran dinlerine getirdiği orijinal yorumlar, yaklaşımlar ve değerlendirmeler sebebiyle ayrı bir önem taşımaktadır. Bu sebeple tezimizin konusu Şeriati'nin Dinler Tarihçiliği ekseninde çeşitli dinlerle ilgili bilgi ve düşüncelerinin ve bu dinlere dair yaklaşımlarının ortaya konulması hususunda olacaktır. Fakat bu tez üzerindeki çalışmalar esnasında onun başta Dinler Tarihçiliği olmak üzere her bir çalışmasının derin ve anlamlı görüldüğü ifade edilmiştir. Bu düşünceden hareketle Şeriati hakkında ilerleyen zamanlarda daha detaylı çalışmalar yapılacağına ve bu çalışmaların din bilimlerine ve diğer pozitif ilimlere de çok önemli ışık tutacağına inanılmaktadır. Benzer çalışmaların pek çok akademisyene de yol gösteren bir nitelikte olacağı düşünülmektedir.

Burada Şeriati'nin hayatı, eserleri, edebi üslubu ve dili ile ilgili bilgilere yer verilecektir.

1. Ali Şeriatî'nin Hayatı

Şeriatî'nin hayatını altı dönemde ele alacağız. Ancak konuya girmeden önce şunu belirtmek gerekir. Başka çalışmalarda Şeriatî'nin hayatına ayrıntılı yer verildiği için biz burada bu konuyu kısa tuttuk. Bunlar; çocukluğu, gençliği, Avrupa dönemi, irşattan zindana, ev hapsi, hicret ve şehadet dönemleridir. Bu dönemler arasında en hareketli ve daha belirgin olanı irşat dönemidir. Zira bu dönem onun kitleler üzerinde etkisinin daha fazla olduğu ve tebliğinin zirveye ulaştığı dönemdir.

Ali Şeriatî, 24 Kasım 1933'te Horasan'da Şebziver yakınlarındaki Kahak Köyü'nde dünyaya geldi. İlköğretimini devrin büyük âlimi olan babası Muhammed Taki Şeriatî'den aldı. Babası ilerici milliyetçi bir vaizdi. Mezinan'da ilköğrenimine başlayan Şeriatî orta öğrenimini Firdevsi Lisesi'nde ve öğretmen okulunda tamamladı. Erken yaşlarda ileri düzeyde Arapça öğrendi. Eğitim yıllarında ilk kez İran'ın yoksul kesimleriyle tanıştı. Yoksulluk ve zorluklarla bu dönemde tanıştı. Aynı dönemde batı felsefi ve siyasi düşünceleriyle de tanıştı. Modern sosyoloji ve felsefenin bakış açısı ve bunun geleneksel İslami prensipler ile harmanlanması aracılığıyla Müslüman toplum ve toplulukların karşılaştığı sorunları açıklamaya ve çözümler bulmaya çalıştı. Şeriatî, Mevlana ve Muhammed İkbâl gibi önemli şahsiyetlerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Gençlik yıllarında Hüdaperest Sosyalistler Hareketi'ne katıldı. Meşhed'de öğretmen okuluna giren Şeriatî iki yıl eğitim gördükten sonra 1952 yılında Meşhed yakınlarında bulunan Ahmedabad Köyü'nde öğretmenliğe başladı.¹

1953'te Ulusal Direniş Hareketi'ne katıldı. 1955 yılında ilk eseri olan "*Ebu Zer*"i ve "*Felsefenin Gelişim Tarihi*" adlı ilk araştırmasını yayımladı ve "*Mekteb-i Vasıta*"yı yazdı. Meşhed Üniversitesi edebiyat fakültesini kazanan Şeriatî, 1958 yılında bu fakülteden birincilikle mezun oldu. 1957'de Ulusal Direniş Hareketi'ne üye olduğu gerekçesiyle babası ve diğer üyelerle birlikte tutuklanarak altı ay tutuklu kaldı. Üniversite öğrencilik yıllarında sınıf arkadaşı olan Püran Rezavi ile tanıştı ve onunla hayatını birleştirdi. 1959'da Alex Carrel'in "*Dua*" isimli kitabını tercüme etti. Meşhed Üniversitesi'nin yapmış olduğu sınavda devlet bursunu kazanarak 1959 yılının başlarında yüksek lisansını yapmak üzere Fransa'ya gönderildi. 1963 yılında

¹ Necdet Subaşı, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, "Ali Şeriatî" maddesi, 2010, c.38, s. 577-580.

Sorbon Üniversitesi'nde "*Les Merites de Balkh*" başlıklı doktora tezini tamamladı. Şeriati Paris'te bulunduğu süre içerisinde akademik çalışmalarını disiplinler arası bir ilgiyle zenginleştirmenin yollarını aramaya başladı. Bu arayış esnasında farklı disiplinlerin önemli öncüleriyle tanıştı. Frantz Fanon, Jean Paul Sartre, Louis Massignon, Jacques Berque gibi ünlü düşünce adamlarıyla yakın ilişkiler kurdu. Şeriati'nin özellikle Massignon, Gurwitch ve Berque'nin incelemelerine olan hayranlığı, içinde bulunduğu toplumun dini ve mistik tarihine daha gerçekçi bir şekilde yaklaşmasına olanak sağladı. 1962 yılında Amerika'daki İran ve Avrupa İran Ulusal Cephesi'ni kurdu. Avrupa'da yeni yayınlanmaya başlayan "*Özgür İran*" adlı Farsça gazetenin yöneticiliğine seçildi. Cezayir kurtuluş hareketine aktif olarak katıldı. Bu faaliyetlerinden dolayı Paris'te tutuklandı. Bu arada değişik dergilerde birçok makale, konuşma ve çevirisi yayımlandı. Doktorasını tamamladıktan sonra 1964'te İran'a dönerken Türk-İran sınırında tutuklandı ve altı ay hapiste kaldı. Hapisten çıktığında Tahran Üniversitesi'ne başvurdu. Ancak kabul edilmeyince Meşhed yakınlarındaki bir köy okulunda öğretmen olarak göreve başladı. 1966'da Meşhed Firdevsi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. Hüseyiniye-i İrşad Enstitüsü'nde dersler vermeye başladı. Yine büyük bir popülariteye ulaşan dersleri, yine toplumun her kesiminden öğrencileri etkilemiştir.² Şeriati'nin görüşlerine ilginin her geçen gün giderek artması ve bu kesimin içinde orta ve yüksek sınıflardan öğrencilerin olması dikkat çekiciydi.

Derslerine kalabalık öğrenci gruplarının katılması mevcut yönetimi rahatsız edince istifa etmek zorunda bırakıldı ve 37 yaşındayken emekliye ayrıldı. Peşinden Tahran'a yerleşti ve Hüseyiniye-i İrşad kurumunda çalışarak derslerini sürdürdü. Burada yaklaşık beş bin kişinin takip ettiği konferanslar dizisi büyük ilgi çekti. Hüseyiniye-i İrşad 1973 yılında ani bir saldırıya uğrayarak kapatıldı ve konferansları yasaklandı. Ancak Şeriati kaçmayı başararak gizlendi. Bunun üzerine onun yerine babası tutuklanınca çaresiz teslim oldu ve 18 ay bir hücrede kaldı. 1976 yılında zamanın Cezayir Dışişleri Bakanı Abdulaziz Butefliga'nın girişimiyle hapisten çıkarıldı.

² Hidayet Işık, "Şii Düşünür Ali Şeriati ve Dinlerle İlgili Görüşleri", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:26, (2009), s. 7-8-9.

Ancak, herhangi bir eğitim aktivitesinde bulunması, yayın yapması ve toplantı düzenlemesi kesinlikle yasaklandı.³

Bununla birlikte gizlice ve sık sık yer değiştirerek çalışmalarına devam etti ve sabahlara kadar süren konuşmalar yaptı. Şeriati'ye olan büyük ilgi, Şah yönetimi tarafından, Şeriati ile bazı öğrencilerinin tutuklanması emrinin verilmesine neden oldu. Gerek yurtiçinden gerekse yurtdışından gelen tepkiler üzerine yönetim onu serbest bıraksa da çeşitli şartlarla tahliye edilmişti. Kesinlikle herhangi bir eğitim aktivitesinde bulunmamakla birlikte hiçbir şey yayımlamayacak, özel ve genel hiçbir toplantı yapmayacaktı. Ayrıca devletin güvenlik örgütlerinden SAVAK, Şeriati'nin yakın çevresini gözetim ve denetim altında tutacaktı. Şeriati'nin zorluklar ve sıkıntılar içerisinde devam eden hayatı belli bir süreden sonra kendisi ve ailesi için katlanılmaz bir hale dönüştü. Bu durumda Şeriati, tek çarenin yurtdışına çıkmak olduğunu düşündü. 1977 yılında Ali Mezinani adına düzenlenmiş bir pasaportla gizlice ülkesini terk ederek sırasıyla Fransa başta olmak üzere Belçika ardından da İngiltere'ye gitti.⁴ Asıl planı eşi ve çocuklarıyla Amerika'ya gitmekti. Fakat eşinin İran'dan ayrılmasına izin verilmedi. Bunun üzerine iki kızı babalarıyla buluşmak üzere İran'dan hareket ettiler. Londra havaalanında kızlarını karşılayan Şeriati kızlarıyla birlikte Londra'daki evine geçti ve sabaha kadar kızlarıyla sohbet etti. Daha sonra çocukları İran'a dönmek üzere evden ayrıldılar. Ertesi gün Şeriati'nin evinin bir köşesinde cansız bedeni bulundu. Şeriati'nin ölümü hususunda çeşitli spekülasyonlar yapılmıştır. Bir kısım taraftarları Şeriati'nin SAVAK tarafından öldürüldüğünü iddia ederken, belli bir kısım da onun ruhban sınıfı karşıtı ve eşitlikçi görüşler nedeniyle fanatik Humeyni taraftarınca öldürülmüş olabileceği görüşünü savunmuştur.⁵ Şeriati'nin cenazesi oğlu İhsan'ın çabaları sonucu Şam'a götürülerek Hz. Zeynep'in türbesinin yanına defnedildi.⁶

³ Ali Şeriati, **Dine Karşı Din**, Editör: Hicabi Kırlangıç ve Derya Örs, Ankara, Fecr Yayınları, 2013, s.10.

⁴ Bayram Ali Çetinkaya, **Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni- Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslam Düşüncesi**, Editörü: Selim Eren ve Ali Öztürk, İstanbul, İnsan Yayınları, 10. Cilt, 2015, s. 263-264.

⁵ Ali Rahnama, **Pioneers of Islamic Revival**, USD, Chibli Mallat, 1994, s. 242-244.

⁶ Ali Şeriati'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Şeriati, **Kültür ve İdeoloji**, Fecr Yay. , Ankara, 2016 s. 7-8.

2.) Eserleri

Yaşamı böylesine mücadelelerle hareketli ve aksiyon dolu geçmişi olan Şeriatî arkasında birçok etkili eser bırakmıştır. Eserlerinin pek çoğu ders, konferans ve konuşmalarının kaleme alınmış şeklidir.⁷

Şeriatî'nin otuz beş ciltlik bütün eserleri İran'da "*Ali Şeriatî'nin Eserlerini Düzenleme ve Yayınlama Bürosu*" tarafından yayınlanmıştır. Külliyyat onun bütün yazılarını, konferans ve konuşmalarını, sohbet ve röportajlarını, toplantılarını kişisel araştırma notlarını, mektuplarını ve özet olarak Şeriatî'nin bütün eserlerini içermektedir. Şeriatî'nin eserlerinin tamamına yakını Türkçe'ye çevrilmiştir. Son olarak Ankara'da bulunan Fecr Yayınevi Ali Şeriatî'nin bütün eserlerinin yayın hakkını satın almış ve bunları yeniden yayımlamaya başlamıştır. Şimdiye kadar bu seri içinde Şeriatî'nin "*Aşina Yüzlerle*", "*Kendini Devrimci Yetiştirmek*", "*Ebuzer*", "*Öze Dönüş*", "*Biz ve İkbâl*", "*Hac*", "*İslam ve Sınıfsal Yapı*", "*İnsan*" ile "*Ali ve Sanat*" adlı eserlerini yayımlamıştır. Ali Şeriatî'nin bilinen en önemli eserlerinden başlıcaları şunlardır;

"Dinler Tarihi", "İnsanın Dört Zindanı", "Kevir", "Ümmet ve İmamet", "Biz ve İkbâl", "Şia", "Anne Baba Biz Suçluyuz", "Hac", "İslam Bilim", "Kendini Devrimci Yetiştirmek", "Yarının Tarihine Bakış", "Marksizm, İslam ve Sınıfsal Yapı", "Ali", "İslam Nedir Muhammed Kimdir", "Dine Karşı Din", "Ali Şia'sı Safevi Şia'sı", "Dinleri Tanımak", "Ne Yapmalı", "Medeniyet ve Modernizm", "Kapitalizm", "Yalnızlık Sözleri", "Şahadet", "Medeniyet Tarihi", "Siret", "Bir Kez Daha Ebuzer", "Sanat", "Hz. İbrahim'le Buluşmak", "Dua", "İnsan ve İslam", "Öze Dönüş", "Kur'an'a Bakış", "Aydın", "Her Hicret Bir İnkılapdır", "Çöle İniş", "Bir Önünde Sonsuz Sayıda Sıfırlar", "Kendini Yetiştirmek", "İdeallerin Yenilgisi", "Dinler Tarihi", "Yarının Tarihine Bakış", "Yalnızlık Sözleri", "Ali Şia'sı Safevi Şia'sı", "Öze Dönüş", "Kur'an'a Bakış", "Anne Baba Biz Suçluyuz", "Dua", "Kapitalizm", "Kendini Yetiştirmek", "İnsanın Dört Zindanı", "Kevir".

⁷ Işık, "*Şii Düşünür Ali Şeriatî ve Dinlerle ilgili görüşleri*", s. 9.

Şimdi ise genel olarak Şeriatî'nin belli başlı bazı önemli eserleri başlıklar halinde sunulacaktır.⁸

Ali Şeriatî'nin çok sayıdaki eserlerinden belli başlıları şunlardır;

- İnsan (Tahran 1362 Çev. Şamil Öcal, Fecr Yayınları, Ankara 2003, 2008).
- Felsefe-i Tarih der İslam (Tahran 1348 Çev. Battal Uzuner, İslam'ın Tarih Felsefesi, Endişe Yayınları, Ankara 1991).
- Kevir, Fecr Yayınları (müellifin otobiyografisidir; Tahran 1349 Çev. Muhammed Nayif Şayir, Çöl (Ankara 1992).
- Şehadet (Tahran 1350 Çev. Muhammed Nayif Şayir, Fecr Yayınları, Ankara 1995. Baskı:3).
- Fatıma Fatıma, Tehran : The Shariati Foundation, Dünya Yayıncılık, (İstanbul 1995, 4. Bs: İng. Çev. Laleh Baktiar, Fatıma is Fatıma, Tahran 1980).
- İslam'ı Anlamak, (Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2002; Ali Seyidoğlu)
- Hz. Muhammed'i Tanıyalım, (Fecr Yayınları, Ankara 1995, Baskı: 3, Faruk Alptekin)
- İslam Nedir? (Bir Yayıncılık, Çev. Ali Seyyidoğlu, İstanbul 1992, Baskı:2)
- Teşeyyu'-i Alevi Teşeyyu'-i Şafevi (Ali Şiası Safevi Şiası)
- İntizar-ı Aşr-ı Hazır ez Zen-i Müselman (1354 hş.).
- Ba Muhatabha-yi Aşina (Tahran 1356. 1377 Çev. Davut Duman, Aşina Yüzlerle, Fecr Yayınları, Ankara 2007)
- Öze Dönüş, (Fecr Yayınları, İstanbul 1991,1997 Çev. Ejder Okumuş, Ankara 2007)
- Ebu Zerri Gıfari: Huda- perest-i Sosyalist: Meşhed, ts: Tahran 1357 hş: Çev. Salih Okur, Sosyal Adaletçi Ebu Zer-i Gıfari, Tebliğ Yayınları, İstanbul 1987; Çev. Abdullah Yegin, Ebuzer, Fecr Yayınları, Ankara 2007.
- İnsan-u Tarih (Tahran 1358 hş.).
- Medeniyet ve Modernizm, Çev. Ahmet Yüksel, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Mezheb aleyh-i Mezheb (Tahran 1361 hş: Çev. Hüseyin Hatemi.)

⁸ Çetinkaya, **Doğu'dan Batı' ya Düşüncenin Serüveni- Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslam Düşüncesi**, s.266-268.

- Dine Karşı Din, İşaret Yayınları, İstanbul 1987: Çev. Ali Aydın, Dine Karşı Din, İşaret Yayınları, Van 2005).
- Anne Baba Biz Suçluyuz, Seçkin Yayıncılık, Çev. Kerim Güney, İstanbul 1994. 1997.
- Ma ve İkbal (Tahran 136) Çev. Engin Kılıçtutan, Biz ve İkbal, Fecr Yayınları, İstanbul 1984: Derya Örs, Ankara 2007.
- İbrahim ile Buluşma, Fecr Yayınları, Malatya, ts. Çev. Mustafa S. Altunkaya. Hz. İbrahim ile Buluşmak, Fecr Yayınları, Ankara 2005.
- Ali (Hüseyiniyye-i İrşad'da Hz. Ali'ye dair yaptığı konuşmaların genişletilmiş şeklidir) Tahran 1362 hş: Çev. Alptekin Dursunoğlu, Ali, Söylem Yayınları, İstanbul 2002; Ankara 2008).
- Hac (Tahran 1988; Çev. Fatih Selim, Hac, Düşünce Yayınları, İstanbul 1980) Mustafa Çoban, Hacc, Özgün Yayıncılık, İstanbul 1998; Çev. Ejder Okumuş, Hac, Fecr Yayınları, İstanbul 2005.
- Dua (Çev. Kerim Güney, Dua, Bir Yayıncılık, İstanbul 1983).
- Dinler Tarihi, Seçkin Yayıncılık, İstanbul 1988: Çev. Erdoğan Vatansever.
- Dinleri Tanımak Çev. Abdulhamid Özer, İdeal Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1999.
- İnsanın Dört Zindanı, İşaret Yayınları, Çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul 1997, 5. Bs).
- İslamiyyat (Tahran, 1386 hş) – Hicret ve Temeddün (Tahran 1389 hş)- İnsan-ı Azad Azadi-ı İnsan (Tahran 2007).⁹

Ali Şeriati'nin İngilizce, Almanca, İtalyanca, Fransızca ve Arapça başta olmak üzere birçoğu çeşitli dillere çevrilen bu eserleriyle diğer eserleri toplu olarak otuz beş ciltlik bir seri halinde *Defter-i Tedvin ve Tanzim Mecmu'a-i Aşar-ı Mu'allim-i Şehid Doktor Ali Şeriati* adıyla yayımlanmıştır. (Tahran 1357-1364 hş/ 1979-1985).¹⁰

Şeriati'nin eserleri konularına göre şu şekilde sınıflandırılabilir:

⁹ Subaşı, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, s. 579-580

¹⁰ Ali Şeriati, Razavi, Eşim Ali Şeriati Bir Yaşam Portresi, "Ali Şeriati'nin Yaşamı ve Düşünceleri", Fecr Yay. 2008, s.16-17.

a) Ali Şeriatî'nin Siyasetle İlgili Eserleri

- Ümmet ve imamet- ne yapmalı?
- Ali'nin taraftarları ve ıstırapları-medeniyet ve modernizm.
- Kapitalizm-İslami bilimler-yalnızlık sözleri-hicret ve medeniyet-yarının tarihine bakış
- Âdem'in varisi Hüseyin- şahadet
- Çağın Müslüman kadından beklentisi-tarih ve Ali
- Kültür ve ideoloji-bizim çağımız Hz. Ali'yi aramada-tarihi sorgulamak
- Marksizm ve diğer batı düşünceleri
- İrfan eşitlik özgürlük-aşına yüzlerle ailesine ve dostlarına mektuplar-medeniyet tarihi.

b) Ali Şeriatî'nin Mezheplerle İlgili Eserleri

- Şia-Fatım'a Fatıma'dır
- Ali Şia'sı ve Safevi Şia'sı-Siret
- Ali- bir kez daha Ebu Zerr
- Aydınlara umut çağrısı- zinde tutmanın inkılâbı rolü ve Şia tarihinde zinde tutanlar
- Ali'ye ihtiyaç duyulmasının nedeni nedir?

c) Ali Şeriatî'nin Din İle İlgili Eserleri

- Dinler tarihi - sanat- Hz. İbrahim'le buluşmak- İslam nedir Muhammed kimdir?
- Dua - dine karşı din - İslam ve sınıfsal yapı
- Hac - Kadir Gecesi- Miraç ve İsrâ
- Rum Suresi'nin tefsiri – insan ve İslam - anne, baba biz suçluyuz
- Öze dönüş
- Aşk ve tevhid - ayet yorumları
- İslam'ı anlamak.

d) Ali Şeriatî'nin Felsefe İle İlgili Eserleri

- İslam sosyolojisi üzerine - terimler sözlüğü
- Kur'an'a bakış - Marksizm
- Tevhidi altyapı - aydın- İslam ekonomisi
- Biz ve İktidar - Eğer Marx ve Papa olmasaydı
- Dünya görüşü ve ideolojisi - her hicret bir inkılaptır
- Çöle iniş – insan – hubut - yeryüzüne iniş- kendini devrimci yetiştirmek
- Bir Önünde Sonsuz Sayıda Sıfırlar
- İnsanın dört zindanı - kendini yetiştirmek
- Evet, Kardeşim İşte Böyleydi
- İnsan, İslam ve Batılı ekoller - ideallerin yenilgisi.

3.) Edebi Üslubu ve Dili

Kararlı ve azimli mücadele adamı Şeriatî'nin yaşamı boyunca yapmış olduğu çalışmalar İslam dünyasında büyük etkiler yaratmıştır. Şimdi bu etkili çalışmaların nasıl bir süreçte ortaya çıktığını ve onun geniş kitleler üzerinde ciddi anlamda nasıl yankılar uyandırdığı ele alınacaktır. Onun güçlü eserler ortaya koymasında en etkili olan şey edebi üslubu ve dilidir. Dili ve edebi üslubu aracılığıyla Şeriatî'nin düşüncelerinin daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir. Eğer hayatta olsaydı yapılmaya çalışılan bu tez Şeriatî'nin pek de hazmedemeyeceği bir işe koyulmak anlamına gelirdi. Şeriatî bu tür çalışmalarla ilgili görüşlerini üç ciltlik “*İslam Bilim*” adlı eserinde zikreder ve bu tür uğraşlarla bir konuyu bilmek, anlamak ve tanımak açısından ikincil hatta üçüncül önemde çalışmalar olduğunu belirtir.¹¹ Tanımak ve anlamak bilme meselesinden çok daha farklı şeylerdir. Bunun farkında olup ayrımını iyi yapmak gerekir. Örneğin bir şairin çalışmalarını, ekollerini iyi bilen bir kişinin o şairi tam manada tanıdığı anlamını çıkarmamak gerekir. İşte bu açıdan Şeriatî'yi bilmek ayrı bir güzellikse onu tanımak çok daha güzel bir duygudur. Eserlerinden yola çıkıldığı zaman Şeriatî'nin çok iyi bir yazar olmasının yanı sıra güçlü ve karizmatik bir hatip olduğu da söylenebilir. Şeriatî'nin birkaç istisnai eseri dışında

¹¹ Şeriatî, Razavi, Eşim Ali Şeriatî Bir Yaşam Portresi, “*Ali Şeriatî'nin Yaşamı ve Düşünceleri*”, Fecr Yay. 2008, s.16.

eserlerinin çoğunun sempozyumların tebliğlerinden ve ders notlarından meydana geldiği görülmektedir. Bizzat kendi eliyle ele aldığı eserleri yok denilecek kadar azdır.

Şeriatî bütün eserlerinde güzel, etkili bir üslup ve akıcı bir dil kullanmıştır. Şeriatî'nin kitleleri peşinden sürüklemesinde ve geniş kesimler tarafından tanınmasında ve fikirlerinin etkisini kaybetmemesindeki en önemli etkenin üslubu, dili ve hitabeti olduğu düşünülmektedir. Şeriatî, başarılı bir ilim adamıydı. Ayrıca üslubu ve dili yönünden de çok başarılı bir edebiyatçı ve etkili bir hatipti. İnsanların ruh dünyalarını ve toplumsal yapılarını gözetken hitabı ve yaklaşımlarından da anlaşılıyor ki, toplumu iyi gözlemleyen ve sentezleyen iyi bir sosyologdu. Düşüncelerinden de anlaşılıyor ki iyi bir tarih felsefecisi, iyi bir eleştirmen ve dinleyiciydi. Bu hususta Şeriatî'nin mütercim yönünü de hatırlatmadan geçmemek gerekir. O, yazmaya tercümelerle başlamıştır. O, bir yazar, düşünür ve önemli bir hatip olmanın yanı sıra aynı zamanda iyi bir mütercimdir. Şunu söylemek gerekir. O, tercüme ettiği eserleri adeta yeniden yazarak farklı bir hale getirmiştir. Ebu Zer, Dua ve Selman-ı Pak adlı kitapları, onun bu tarz eserlerine örnek verilebilir.

Şeriatî'nin fikirleri ele alınmadan önce sembolik dili ve şairane üslubuna da kısaca değinmenin faydalı olacağı düşüncesindeyiz. Şeriatî'nin hemen hemen bütün eserlerinde sembolik dilinin örneklerine büyük oranda rastlanmaktadır. Bu dili anlamadan Şeriatî'yi anlamanın imkânsız olduğu kanısı hâkimdir. Bu sembolik dil özellikle monologlarında daha da yoğunlaştığı bir dildir. Yaratılış süreci ile ilgili iç konuşmaları, Havva'nın çamurunu arayış, yeryüzüne inişten sonraki duyguların anlatılışı ve birçok farklı konuda da bu sembolik dil hâkimdir. Şeriatî, yaşadığı dönemin ve dünyanın içinde bulunduğu durumun farkında olarak ortaya çıkan boşluğun sıkıntılarını kalbinde ve bütün bedeninde hissedilen bir düşünür olduğundan sözlerinin ve yazılarının nesnel bir karşılığı vardır. Sözleri ve yazıları genç kesimde karşılık bulmakta ve etki yaratmaktadır. Bu etkide Şeriatî'nin kullanmış olduğu dilin ve üslubun rolü büyüktür. Samimiyetle ortaya çıkan bu dil aynı zamanda onun almış olduğu başarılı eğitimin de bir yansımasıdır.¹²

¹² Hicabi Kırılgaç, **Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriatî**, (Ali Şeriatî Sempozyumu), Editör: Murat Demirkol, Fecr Yay. ,Ankara 2013, s.71-72-73.

Şeriati, dini kültürü çok iyi özümsemiş bir aydın olarak devrinin şartlarından da haberdardır. Eski ve yeni İslam edebiyatına hâkimdir. İşte onun bu bilgi birikimi İslam'ın edebi varlığına hâkim olmayı beraberinde getirmiştir. Bu edebi vukufiyetin onun diline de etki etmesi kaçınılmazdır. Ancak Şeriati'nin edebi üslubu ve şairaneliği, bu dilin daha etkileyici ve çekici bir hale gelmesini sağlamıştır. O'nun konuşmalarına ve yazılarına edebi sanatını çok başarılı ve ustalıkla yansıttığı görülmektedir. Onun üslubu doğal olup, sıradanlıktan tamamen uzaktır.¹³

¹³ Kırlangıç, **Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati** s.76.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'NİN DİNLER TARİHİ METODOLOJİSİ

1.1. Şeriatî'nin Metodolojisi

1.1.1. Metodoloji Kavramının Etimolojisi ve Tanımı

Metodoloji kavramının kökü latince “*methodus*” yunanca *ile – e doğru* anlamına gelen *meta* ve *yol*, bir şeyi yapma biçimi manasına gelen *odos* terkiinden oluşmaktadır. *Methodos*, *doğru yol* sözcüğünden türeyen ve çoğu dilde de *metot* olarak karşılık bulan bu kavram Türkçe’de önceleri *usul*, bugün ise *usul* sözcüğünün yanında *metot* veya *yöntem* olarak kullanılmaktadır. Bu kelime, lügatlerde bir işi yapmak için takip edilen düzeni, belirlenmiş bir amaca ulaşmak için dimağın takip ettiği yol, usul ve süreçler bütünü olarak ifade edilmektedir.¹⁴

Bir başka söylemle araştırmacıyı amacı doğrultusunda hareket ettiren, bu doğrultuda kişiyi hedefine ulaştıran yol ya da imkânlar bütünüdür. Dolayısıyla metot kavramı araştırmacı ile amacı arasında bir köprü görevinde, araştırmayı hedefine ulaştıran bir araç olarak tarif edilebilir. Bununla birlikte problemlerini çözüme kavuşturma aşamasında araştırmacının kendisine yol gösteren bir rehber olarak da görülür. Buna göre metodun en belirleyici etkeni amaç ilkesi olup, niteliği ise amaca ulaşabilecek mahiyette olmasına bağlıdır.

Etimolojik açıdan yöntem konusunu, kuramını ve uygulamalarını işleyen bu bilime *metodoloji* (yöntembilim) denir. Dinler tarihine bakıldığında zaman bu alandaki metodoloji probleminin ortaya çıkışı dinler tarihinin varoluşundan bugüne din bilimcileri tarafından dile getirilmekte ve çeşitli ortamlarda tartışılmaktadır. Bu problemlere çözümler getirmek için çeşitli öneriler sunulmuş, ancak tam anlamıyla bu problem ortadan kaldırılmış değildir. Bu hususta Ali Şeriatî, dinler tarihindeki metodoloji problemlerini gözlemlemekle birlikte, kendine özgü metot önerilerini de ortaya koymuştur.¹⁵

¹⁴ Sabri Çakır, *Toplumsal Bilimlerde Yeni Yöntem Anlayışı ve Temel Yaklaşımlar*, Isparta, Fakülte Kitabevi Yay. , 2009, s. 89-90.

¹⁵ Adıbelli, Mircea Eliade ve Din, (Dinler Tarihinin Metodolojik Problemleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.), İz Yay., 2011, s.22-29.

1.1.2. Şeriatî'nin Dinleri Tanıma ve Anlamadaki Metodolojisi

Şeriatî' ye göre dinler tarihi gibi önemli bilim dalını ele alıp incelemek ve bu alana ciddi manada kafa yormak İslam'ı anlamının en önemli faktörüdür. Dinler tarihi, Hüseyiniye-i İrşad'daki ders başlığında “*Dinler Tarihi ve Uzmanlığı*” olarak adlandırılmaktadır. Bunun sebebi ise Farsça başlığa uygun olarak Türkçe haliyle “*dinler tarihi*” şeklinde tercüme edilmiştir. Bu kavramın Hüseyiniye-i İrşad derslerinde zaman zaman yer almasından dolayı Şeriatî, dinleyicilerine hangi konuların çalışılması gerektiği hususta önerilerde bulunmuştur. Derslerinde dinler hakkında bilgi verirken aynı zamanda dinlere yönelik metodolojik açıklamalar, bilgilendirmeler ve hatırlatmalarda da bulunmuştur. Diğer araştırmacılar gibi geleneksel bir yaklaşımla dinler tarihini takip etmemiştir. Herhangi bir dinin varoluşundan günümüze kadarki tarihini kronolojik olarak da ele alıp incelememiştir. Bununla birlikte bir dinin doğruluğu veya yanlışlığı konusunu da ele almamıştır. Tam olarak Şeriatî, araştırmasının bir parçası olarak ele aldığı dinin tarihsel süreci içerisinde inanç, ibadet ve dünya görüşü hakkındaki yaşanan gelişim ve değişimleri ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak bunları bir ilerleme veya bir bozulma diliyle ifade etmemiştir.¹⁶

Şeriatî, Ferdinand de Saussure'nin yapısalcı dil biliminde kullandığı dildeki değişim ve dönüşümü anlamaya çalışmıştır. Saussure'nin kullanmış olduğu diyakronik (eş süremlî) ve senkronik (art süremlî) yaklaşımını çağrıştıracak bir biçimde bir dinin diyakronik, tarihte yataylanmasına (farklı bölgelerdeki dinlerin incelenmesi ve akronik dikeylenmesine (bir bölgenin, ülkenin dininin derinlemesine) incelenmesi gerektiği şeklindeki yaklaşım ve kullanım hedefi Şeriatî'de farklılık göstermektedir. Bunlardan birincisi dinlerin tarihsel incelenmesinde uygulanmış olup, ikincisi ise; dinin fenomenolojisinde uygulanan bir yöntemdir. Birinci yöntemde dinlerin tarihsel incelenmesinin hedefi, bir dinin bu süreç içerisinde geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümleri, gelişimleri ortaya koymaktır. İkinci yöntemi kullananın hedefi ise; şekilleri farklı olsa da aynı özün farklı dînlerde var olduğunu ortaya koymaktır. Fakat bu çabalara rağmen Şeriatî, onlarla dinin insanlığın doğasındaki içkin bir olgu olduğu ve onun bütün tarihsel dönemlerde bulunduğu bunun yanında dinin bir başkaldırı hareketi olarak ortaya çıktığını dile getirmektedir. Aynı zamanda bir

¹⁶ Kırlangıç, *Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriatî* s.76-77.

sömürü aracı olarak da kullanıldığını, alt yapıdaki değişimin bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Buna örnek olarak “*Aksiyal Çağ*” denen milattan önceki VI. ve IV. yüzyıllarda mülkiyetlerde yaşanan değişimler ve Zerdüştlüğün, Taoculuğun, Konfüçyanizm ve Budizm’in Doğu’da Yunan felsefecilerinin de Batı’da ortaya çıkışları gösterilebilir.¹⁷

Şeriati, dinlerin araştırılması ve incelemeleri yapılırken bu araştırma ve incelemeleri yapan araştırmacının tarafsızlığını korumasını, kendi kültürel ve dinsel planını bir kenara bırakıp konuya objektif yaklaşması gerektiğini vurgular. İşte bu şekilde söz konusu olan dinin bizzat kendisi ele alınmış olacaktır. Araştırmayı yapan kişinin kendi öznel düşüncelerini tamamen bir kenara bıraktıktan sonra o dinin araştırılmasında gerekli bütün olguları ele alıp incelemesi yöntemine *jugement de fait* (*Gerçeğin Kararı*) adını vermektedir. Şeriati, buna tamamlayıcı bir metot olarak, İslam’ın değerinin ayrıntılı bir şekilde anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu hususta kendisine temel olarak gördüğü “ dinlerin tevhîdî olarak başlayıp zamanla bozulduğu” varsayımını desteklemek için, kendi geleneksel konumundan, bakış açısından hareketle incelenen din hakkında hüküm vermeyi, değerlendirmelerde bulunmayı (*jugement de valuer*) da eklemektedir.¹⁸

Dinler tarihi farklı şekillerde araştırılıp incelenmektedir. Şeriati, Mukayeseli (Karşılaştırmalı) Yöntem kullanılmadan dinlerin anlaşılmasının mümkün olmayacağı düşüncesindedir. Şeriati bu metodun birçok faydalarının olduğunu belirtmiştir. Bu faydalardan biri de normalde görünmeyecek tarzda bir özelliğin, karşılaştırma sonucunda ortaya çıkacağıdır. Ebu Zer’in Proudhon’la karşılaştırması örneği buna gösterilecek iyi bir örnektir.¹⁹

Şeriati, Eliade’nin arketip anlayışıyla farklı zaman ve mekânlarda bulunan, birbirinden çok farklı dinlerdeki benzer unsurların olduğunu dile getirmiştir. Şeriati, en başta tevhidi bir inançla başlayan dinlerin zamanla bozulduğunu ifade etmiştir. Bu dinlerin asillerinin mülkiyet sahiplerine ve din adamlarına destek vermesi, bu bozulmanın bir sonucu olduğunu; dinlerin var olmalarında ve şekillenmelerinde Marksist alt yapı-üst yapı ilişkilerinin bulunduğunu, farklı kültürel ortam ve

¹⁷ Kırlangıç, *Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati* , s.287.

¹⁸ Kırlangıç, *Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati* , s.286-288.

¹⁹ Şeriati, *Dinler Tarihi-I*,s.236-237.

coğrafyalarda ortaya çıkan dinleri bu doğrultuda çok kolay bir şekilde yorumlar. Şeriatî'nin din incelenmesinde farklı amaçlarla da olsa bizzat kendisinin uyguladığı metotlar klasik din incelemeleri olan tarihsel, karşılaştırılmalı ve fenomenolojik incelemenin uyguladığı metotlardır. Ancak Şeriatî'nin bizzat kendisine ait metodunun da olduğu zikredilmektedir. Şeriatî'ye göre herhangi bir dinin oluşmasında etkili olan olguların tamamını bilmek, o dini öğrenmek anlamına gelmez.²⁰ Bununla birlikte o, olguların araştırılması sonrasında insanların araştırmış oldukları din hakkında bilgi sahibiyiz demelerinin bile kendilerini bir yanılgıya düşüreceğini savunur. Bu bilme yanılgısını bir şehrin sadece tek bir sokağını bilmeye benzetir. Çünkü tek tek o sokakları bilmek demek o şehri tanımak anlamına gelmeyecektir. Bu şehrin üzerinden ancak bir helikopterle bakarak araştırmanın taçlanması gereklidir, ancak bu yolla bir şehir tanınabilir. Şeriatî'ye göre var olan her bir dinin “*kendine ait ruh*”u bulunmaktadır. Bu ruhun oluşturduğu bütüne, bütün olarak bakıldığı zaman ancak bu ruh gerçek manada görülebilecektir. Bu sebepten dolayıdır ki Şeriatî, bir olay veya olguya tek bir perspektiften değil çeşitli perspektiflerden de bakılması gerektiğini yinelemiştir. İşte Şeriatî'nin olay ve olgulara bu şekilde yaklaşım tarzı kendinin diğer araştırmacılardan farklı, önemli bir düşünür haline gelmesini sağlamıştır. Kısacası onun metodolojisi sıradan, alışılmış, basit ve monoton olmamıştır. Bu denli herkesten farklı, konulara bütüncül yaklaşımı, çalışmalarını bir bütün olarak anlamlı ve cazip hale getirmiştir.²¹

1.1.3.Şeriatî' nin Dinleri Anlamada Tavsiye ettiği ve Uyguladığı Metodolojik Yöntemler

Yukarıda da ifade edildiği üzere Şeriatî'nin dinleri bilme ve anlama bununla birlikte her birini ayrı ayrı tanıma için kullandığı ve önerdiği metodolojik yöntemlere bakıldığı zaman, genellikle klasik dinler tarihçileri ve din bilimcilerinin kullanmış oldukları yöntemlerdir. Bu yöntemleri İslami bir bakış açısıyla dinler tarihine uyarlamaya çalışmıştır. Aynı zamanda dinleri incelemek için kendi metodolojisinin çerçevesini genişleterek, bu yöntemleri İslam geleneği doğrultusunda kullanma çabası içinde olmuştur. Bu metotları, dinleri bilmek ve anlamak için hem ayrı bir yöntem olarak, hem de bunları iç içe geçmiş bir yöntem olarak kullanmayı da

²⁰ Işık, “Şii Düşünür Ali Şeriatî ve Dinlerle İlgili Görüşleri” s.20.

²¹ Işık, “Şii Düşünür Ali Şeriatî ve Dinlerle İlgili Görüşleri” s.19-21.

başarmıştır. Bu yöntemleri kullanan Şeriati'nin asıl amacı, genel olarak bütün dinleri bilmek ve anlamaktır. Özel amacı ise, İslam dinini en güzel şekilde bilmek, tanımak ve anlamaktır.²²

Şeriati'nin kullanmış olduğu yöntemler şunlardır;

1.1.3.1. Bilimsel Yöntem (Jugement de Faite- Jugement de Valeur)

Şeriati, “*Dinler Tarihi*” kitabında dinleri araştırmada uyguladığı metodu şu şekilde belirtmektedir;

“Dürüst insan, özel bir dine veya ekole inandığı halde, kendisine aykırı olan görüş, teori, mezhep hatta dinleri araştırma aşamasında, kendisi o görüş, teori, mezhep veya dinlere muhalif değilmiş gibi, olduğu şekliyle ortaya koyan, meseleyi, tarafsızca ve insaflı bir biçimde, tam bir ilmi inançla, bilimsel ve analizci yaklaşımla ele alan kimsedir. Önceki yıllarda Meşhed'de verdiğim dinler tarihi derslerine dışarıdan bağımsız dinleyiciler de katılıyordu; merak için bir oturuma geliyor, diğer oturumlara gelmiyorlardı. Onların benimle ilgili yargılarını, o oturumda verdiğim ders belirliyordu. Bu durumda nisanın son haftasında Budist, mayısın ilk haftasında Vedacı, ikinci haftasında Lao-Tsucu, üçüncü haftasında Konfüçyüsçü, son haftasında ise Müslüman oluyordum...”²³

Şeriati, dinleri incelerken kullandığı metodun da bilimsel ve analizci yaklaşıma dayandırmasını “Jugement de Fait” kavramıyla ifade etmektedir. Jugement de Faite- Jugement de Valeur yöntemini hem dinler tarihinde hem de diğer araştırmalarında kullanmıştır. Din fenomenoloji yöntemi budur. Bu yöntem hakkında daha geniş bilgi aşağıda verilecektir. Kelime anlamı olarak *Jugement* kavramı, hüküm verme, yargıda bulunma anlamlarına gelmektedir. “*Jugement de Faite*” aşaması, bilimsel yöntemde araştırmayı yapan kişinin içinde bulunduğu olumlu olumsuz düşünceleri bir kenara bırakıp, gerçekleri araştırma aşamasıdır. Şehristani, Biruni ve İbni Nedim gibi önemli yazarlar bu yöntem doğrultusunda hareket ederek, modern dönemde zor olan objektiflik tavırlarını kaybetmeden nitelikli eserler ortaya koymuşlardır. Şeriati de bu

²² Işık, “*Şii Düşünür Ali Şeriati ve Dinlerle İlgili Görüşleri*” s.19-22.

²³ Şeriati, *Dinler Tarihi-I*, s.17-18.

yöntemi kullanarak dinler tarihi araştırmalarında bilimsel yöntemin objektiflik anlayışının savunucularından olmuştur.²⁴

Şeriati'nin, *Jugement de Fait* kavramıyla ifade ettiği bu aşama, dini bilimsel olarak tanıma aşamasıdır. *Jugement de Valeurs* kavramıyla ifade ettiği aşama ise; tanınmış din hakkında hüküm vermektir. Objektif olmak esasına dayanmaktadır.

“...eğer inceleme tarafsızca yapılırsa ve bilimsel olarak bu sonuca erişilirse, onu mecburen kabul etmek gerekir. Çünkü ben, fikri kinciliğe karşı olduğum gibi bugünkü bilginlerin söylediği manada bir tarafsızlığa da karşıyım. Zira kincilik, düşmanlık ve tarafsızlık dışında üçüncü bir yol daha vardır. O da fikri sorumluluktur. Bu bizim asıl muhtaç olduğumuz şeydir.”²⁵

Şeriati, yaptığı incelemelerinde en başta dinleri incelerken bilimsellik düşüncesinde hareket etmişse de tam bir objektifliğe inandığını söylemek mümkün olmaz. Aslında onun için önem arz eden şey fikri sorumluluk anlayışıyla hareket edip dinleri incelemek olmuştur. Şeriati'nin asıl amacının ne olduğunu anlamak için “ Dinleri incelemenin bize katacağı fayda nedir?” sorusunun yanıtını bulmak istemesindeki kararlılığını bilmek gerekir. “Şeriati'nin objektifliği konusunu “*Methodological Problems in the Study of Islam, and Ali Shariati's Proposed Methodology for the Study of Religions*” adlı makalesinde tartışan Abdollah Vakily de Şeriati'nin İslami bakış açısının özellikle Şii anlayışı içerisinde tamamen objektif veya belirli fikirlerden bağımsız olduğunu söylemenin yanlış olacağını ifade etmektedir.”²⁶

Bilim ve ilim insanı için zaruri görülen ilk aşama, “*Jugement de Valeur*” aşamasıdır. Metodolojik açıdan ilim ve araştırmalar buradan başlar. İlim ve bilim araştırmalarında dini konularla meşgul olan kişilerin pozitif veya negatif inançları çerçevesinde kararlar vererek *Jugement de Valeur* aşaması ile araştırmalarına başlamaları metodolojik açıdan pek doğru olmayacaktır. Şeriati'ye göre *Jugement de Faite* aşaması ilim ve bilim insanı için nefsanî cihat ve ilmi aşamasıdır. Buna örnek olarak Şeriati, o karanlık dönemde bütün cesaretiyle İslam peygamberini her yönüyle

²⁴ Şeriati, *Dinler Tarihi-I*, s.236-238.

²⁵ Şeriati, *Dinler Tarihi-I*, s.18.

²⁶ Vakily, “*Methodological Problems in the Study of Islam*”, s. 104-105.

ele alıp araştırmasını sürdüren ve savunmasını yapan Thomas Carly'i göstermektedir. Bu sebeple Thomas Carly Şeriatî' ye göre bir kahramandır.²⁷

1.1.3.2. Fenomenolojik Yöntem

Daha yaygın olarak din fenomenolojisi olarak bilinen bu yaklaşım (fenomenolojik yaklaşım), dini olguları inceleyen bazen bağımsız ve kendine özgü bazen de geniş bir alana sahip dinler tarihi biliminin içinde kendi başına bir yaklaşım olarak ele alınır. Fenomenoloji diye adlandırılan bu hareketin öncüsü olarak Alman felsefeci Edmund Husserl'den bahsedilmektedir. Bu doğrultuda din fenomenolojisi, dinin incelenmesi hususunda aşama aşama ilerleyen bir yöntemdir. Epoche'nin uygulaması birinci aşamayı oluşturmaktadır. Bu aşamada din fenomenoloğu kendi fikir ve düşüncelerini, kanaatlerini, inanç şeklini bir tarafa bırakıp işe koyulmalıdır. İkinci adımda da, empatik müdahale olmalıdır. Fenomenolog kendi düşüncelerini ve kanaatlerini bir tarafa bıraktıktan sonra incelemekte olduğu dinin içeriğine yani muhtevasına bir bakar ve o dinin cemaatinin tecrübesine müdahil olur. İncelemekte olduğu bu dini içerden bu dine mensup kişinin bakış açısından görmeye ve anlamaya çalışır. Bu yöntemin üçüncü adımını Epoche'ü sürdürme oluşturur. Bu yöntemi kullanan fenomenolog kendi düşünce ve kanaatini bir kenara bırakma yaklaşımını devam ettirmelidir. Fenomenleri tasvir etme dördüncü adımı oluşturmaktadır. Fenomenlerin isimlendirilmesi beşinci adımdır. Altıncı aşama, ilişkilerin ve süreçlerin tasvir edilmesidir. Bir diğer aşama yani yedinci adım paradigmatik model inşa etmektir. Sekizinci aşamada eidetik sezgiyi inşa etmek söz konusudur. Ve son aşamada ise sezgiyi test etmek vardır.²⁸ Kişi, burada fenomene geri dönerek sezgiyi fenomenlere uygun olarak test etmek ve gözden geçirmek sorumluluğundadır. Dini inceleyen bir fenomenolog bu saydığımız aşamaları sırasıyla yerine getirmelidir. Ali Şeriatî' nin uyguladığı olduğu bilimsel yöntem, bilim adamları tarafından tam manada fenomenolojik yöntem olarak kabul görülmemiş olup kısmen bir metot olarak kabul edilmiştir.²⁹

²⁷ Vakily, "Methodological Problems in the Study of Islam", s. 104-105-106.

²⁸ Mustafa Alıcı, "Dünya'nın Yerel Bilimi: Dinler Tarihi", Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c.2, sy.1, 2009, s.153-180.

²⁹ Mahmut Aydın, Bir Düşünce ve Eylem Adamı "Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihine Bakışı", Ankara, Fecr Yay., 2013,s.259-283.

1.1.3.3. Akronik ve Diakronik Yöntem

Şeriatî' ye göre dini incelemenin birçok yöntemleri vardır. Bu yöntemlerden biri de sosyolojik ve antropolojik olarak akronik, yatay ve dikey düzlem olarak diakronik yöntemlerdir. Dinin akronik olarak araştırılması, dinin içinde bulunduğu dönem ve mekânda yaşayan tüm topluluklarda ele alınıp incelenmesidir. Din aynı zamanda bütün topluluklarda görülmüşse, bu dinin yatay olarak her yerde görüldüğü sonucunu verir. Eğer dinin bir toplulukta farklı dönemlerdeki varlığının incelenmesi söz konusu ise bu da dinin diakronik araştırılması demektir. Dinin diğer bütün dönemlerde var olduğu sonucuna buradan da ulaşılabilir. Diakronik yöntemle dini araştırmadaki amaç, tarihsel süreç içerisinde dinin geçirmiş olduğu değişim ve gelişimleri incelemektir.³⁰

Amaç, bütün bu dönüşümleri ve farklılıkları ortaya koymaktır. Akronik yöntemle dini araştırmadaki amaç her ne kadar görünüm; yani şekil farklı olsa da özde aynılığın farklı dinlerde de olsa var olduğunu ortaya koymaktır. Dinlerin tarihsel incelemesinde diakronik yöntem kullanılırken, din fenomenolojisinde ise akronik yöntem kullanılmaktadır. İşte bu yöntem vesilesi ile Şeriatî dinin fitriliği konusunun diakronik ve akronik olarak, sosyolojik yöntemde de incelenebileceği ideolojisine sahiptir. Şeriatî'nin bu yöntemleri kullanmadaki asıl amacı, dinin bütün beşeriyetin hayatında var olduğu ve her dönemde ve mekânda farklı görünümde olsa da özde hep aynı olup varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktır.³¹ Bunun yanı sıra dinin bir başkaldırı hareketi olduğunu, toplulukları sömürme yöntemi olarak kullanıldığını ortaya çıkarmak olduğu söylenebilir.³²

1.1.3.4. Dinlere Bütüncül (Survöl) Bakış Yöntemi

Şeriatî, dinleri incelerken onları birer canlı insan gibi görmek gerektiğini, bir insan gibi ruh ve bedene sahip oldukları düşüncesiyle birbirinden ayırmadan bir bütün halinde incelenmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak, bu şekilde o dinin tam manada anlaşılabilceğini savunmaktadır.³³ Tam tersi olduğu takdirde yani o dinin beden yönünü oluşturan usul ve furuunun tek tek, kısım kısım ele alınmasıyla söz

³⁰ Fuat Aydın, Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihine Bakışı, s.285-293.

³¹ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.93-94

³² Aydın, Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihine Bakışı, s.285-294.

³³ Şeriatî, Dinler Tarihi-II, s.154.

konusu dinin tam manada anlaşılamayacağını ifade etmektedir. O dinin özünde bulunan ruhuyla, nitelikleriyle beraber incelendiğinde tam anlamıyla tanınabileceği ve anlaşılabilmesi kanısındadır.

Şeriatî, dini bu şekilde inceledikten sonra bunun yanında o dine kendi ifadesiyle dile getirdiği survol/küllî/geniş/yukardan/bütüncül bakışla bakmayı önermektedir. Dini her yönüyle tam anlamda anlamının yöntemi olarak o dine survol yani küllî bakış yöntemi ile bakmak gerektiğini ifade etmektedir. Şeriatî, bu metoda örnek olarak; Tahran şehrini sokak sokak, mahalle mahalle, cadde cadde dolaşarak kısmi bir tanıma gerçekleştirdikten sonra bir helikopterle gökyüzünden kuşbakışı tümel bir bakışla bakarak görmeyi ve tanımayı göstermektedir. Tahran'a helikopterle havadan bakmak survol yani bütüncül bir bakıştır. Bu yöntemle Şeriatî, diğer dinlerle daha kolay karşılaştırma yapma fırsatı ortaya çıkacağı ve daha kapsamlı bilgiler edinme olanaklarının olacağı düşüncesindedir.³⁴ Bu yöntem, ilim insanları tarafından Şeriatî'ye özgü bir yöntem olarak kabul edilmektedir.³⁵ Şeriatî, bu yöntem kullanılarak bütün dinleri diğerleriyle ayırmadan birbirleriyle ilişkili olarak bir bütün şekilde ele aldığımızda iyi bir şekilde anlaşılabilmesi düşüncesini ortaya koymuştur. Kanaatimizce dinleri bu doğrultuda ayırmadan birbirleriyle ilişkilendirerek açıklamanın daha etkili olacağını düşünmekteyiz.

1.1.3.5. Karşılaştırma ve Karşılaştırmalı Tipoloji Yöntemi

Dinlerdeki aynı ve farklı yöntemleri ortaya koymada önemli bir yere sahip olan bu yöntemin temelleri Biruni'ye kadar uzanmaktadır. Şeriatî, batı tarzı bir yöntem olarak görülen karşılaştırma (mukayese) yönteminin diyalektik bir yöntem olduğunu aslında bu yöntemin temellerinin batıda değil, doğuda atılmış olduğu düşüncesine sahiptir. Ona göre bu yöntem doğuda başlamış bir düşünce tarzıdır. Şeriatî, bu yöntemle örnek olarak Ali'nin örnekliliğini ve Ebu Zerr'i vermektedir. Bu örneklere kısaca değinelim: Ali, mazlum sınıfın önderi iken Ali'nin karşısında Ebu Bekir ve Ömer vardır. Ali'nin hakkı gasp edilmiştir. Şeriatî, Ali'yi iyi olarak tez, Ebu Bekir ve Ömer'i ise kötü olarak antitez olarak almakta; böylece Ali'nin halka olan şefkati, büyüklüğü, felsefesi, Kur'an'ı tanıması, İslam'ı anlama ve ilimdeki derinliği

³⁴ Şeriatî, Dinler Tarihi-II, s. 155.

³⁵ Aydın, Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihine Bakışı, s.285.

somutlaşarak sentez oluşturmaktadır.³⁶ Şeriati'nin şii bir kültürden gelmesi bu değerlendirmeyi yapması sonucunu doğurmuştur.

Yine Şeriati, karşılaştırma yöntemine Ebu Zerr'i örnek göstererek³⁷, bu yöntemi beyan etmeye çalışmıştır. Ebu Zerr'in yaşantısındaki, Hz. Peygamber'in sahabeti olduğu, İslam'a nasıl girdiği, Müslüman olmadan önce ve Müslüman olduktan sonra neler yaptığı, peygamberden sonra nelere maruz kaldığı, halifeler karşısındaki tutumu, Rebeze'de ölmesi... vs. Bütün bu parçaları bir araya getirip, tarihi dayanağını ortaya koyduktan sonra sınıfsal, adalet ve eşitlik için sınıf karşıtı mücadeleye giren Sokrat, Eflatun, Buda, Spartaküs, Napolyon, John Jeriss; kalben Allah'ı tanımış olan ve duygu bakımından Ebu Zerr'in yaptığı işe benzer iş yapmış bulunan Pascal ve özel mülkiyete, hazine ve servet biriktirmeye şiddetle karşı çıkan Proudhon karşısına yerleştirerek, hakiki Ebu Zerr'in çehresini tanıyabileceğimizi ve Ebu Zerr'in bu çehresi tanıdığımız bu simalarla mukayese edildiğinde tam anlamıyla somutlaşabilir ve Ebu Zerr'in bilinmeyen değerlerinden bir çoğunu tanımak mümkün olur. Dolayısıyla dinin de inanç ve hükümleri, benzer dinlerle karşılaştırıldığı zaman yeni değerler keşfedilebilir.³⁸

Şeriati, buna örnek olarak dinlerdeki “kurban ibadetini” İslam'la ve diğer dinlerle karşılaştırarak sunmaktadır. İslam'daki kurban ibadetinin yerine getirilmesindeki amacın inancın gerekliliğini yerine getirmekle birlikte, fakirleri doyurmak, yardımlaşmak, bu vesileyle yoksul ve yetimleri gözetmek olduğunu söyler. Ancak, diğer dinlere bakıldığı zaman kurban ibadeti amaç olarak farklılık göstermektedir. Çünkü diğer dinlerde kurban eti yemek haram olduğundan dolayı kurbanı sadece kendi tanrıları için keser, başka bir amaç gütmeyizler. Dolayısıyla Şeriati, bu karşılaştırma ile İslam dinindeki kurban ibadetinin diğer dinlerdeki kurban ibadetinden farklı olduğunu dile getirmektedir.³⁹

Şeriati, karşılaştırma yöntemiyle dinlerin kendisinde önceden bulunan ortak ve genel yirmi sekiz özelliği ortaya koymuş ve buradan hareketle bir din tanımına ulaşmayı hedeflemiştir.

³⁶ Eliade, Dinsel İnanışlar ve Düşünceler Tarihi, çev. Ali Bertay, İstanbul, Kabala Yay., 2000, c. 1-2-3.

³⁷ Şeriati, Dinler Tarihi-II, s.157.

³⁸ Şeriati, Dinler Tarihi-II, s.157-158.

³⁹ Şeriati, Dinler Tarihi-II, s.159.

Şeriatî, Taoizm'in bireyselliği, maneviyatı, soyut ahlâkî faziletleri ve zühtçülüğü ile İslam kültüründeki tasavvuf anlayışını karşılaştırma metoduyla karşılaştırarak bu anlayışın toplumu nasıl bozduğu, durağanlaştırdığı ve zayıflattığı sonucuna ulaşmıştır.

Şeriatî; Hint, İran, Yunan ve Roma medeniyetlerini karşılaştırma yöntemi ile incelemesi sonucunda ortak olan medeniyetlerin hicretten (göçten) doğduğu sonucuna ulaşmıştır.⁴⁰ Yine bu yöntem sayesinde Şeriatî, eski İran dinlerindeki *spendarmez*, Yunan'daki *sofya*, Hindistandaki *vidya* İslam'daki *hikmet* kavramlarının ortak olduğu sonucuna ulaşmıştır. Karşılaştırma yöntemi ile Şeriatî, Hint Rig Vedalarındaki (Veda ilahisi) yaratılış, tevhid-şirk kavramlarının İslam'daki ile benzerlik taşıdığını tespit etmiştir.

Şeriatî, İran, Hint, Çin'in peygambervari ismini verdiği Lao-Tsu, Konfüçyüs, Buda, Vedailer, Zerdüş, Mazdek, Mani gibi rehberleri, Yunan'ın Sokrat, Eflatun, Aristo, gibi rehberlerini İbrahimi peygamberlerle karşılaştırması sonucunda İran, Hint, Çin ve Yunan rehberlerinin hepsinin üst sınıftan oldukları, İbrahimi peygamberlerin ise çoban ve sanatkâr olan mahrum sınıfa ait oldukları sonucuna ulaşmıştır. Bu yöntemi kullanan Şeriatî, karşılaştırmalarını sadece farklı dinlerdeki benzer ve ortak yönleri ortaya koymak için kullanmamıştır. Bunun yanında İslam'daki mezhepleri de karşılaştırarak doğruluklarını ve yanlışlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Buna en güzel örnek olarak Ali Şiasıyla Safevi Şiası'nı karşılaştırıp anlatırken Ali Şiası'nın üstünlüğünü dile getirmiştir. Şia'yı Ehl-i Sünnet ile karşılaştırma yaparken Şia'nın Ehl-i Sünnet'ten üstünlüğünü ortaya koymaya çalışmıştır. Şeriatî, mezheplere ilişkin karşılaştırmaları sonucunda içten eleştiri yöntemiyle Safevi Şiası'nı ve Ehl-i Sünneti eleştirmiş, reddiyeci bir tavırla Safevi Şiası'nı tamamen reddetmiş olup kelamcılarını sürdürmüş oldukları reddiye geleneğini takip etmiştir.

Şeriatî'nin genel anlamda dinleri, özel olarak da İslam dinini en iyi şekilde tanıma ve anlama çabaları onun yöntem çeşitlerinin artmasını sağlamıştır. Bu vesile ile çeşitli yöntemler ortaya çıkarmıştır. Ona göre önemli ölçüde yol kat edebilmek için Avrupalıların bilimsel yöntemlerini iyi bilmek ve bu yöntemlerden iyi faydalanmak gerekir. Ancak, iyi bilmek ve faydalanmak ifadesinden kasıt onları büsbütün taklit etmek değildir. En başta bizim, İslam'ı en iyi şekilde tanımak ve anlamak için etkili

⁴⁰ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.241-242.

yöntemler geliştirmemiz gereklidir. Bunun yanı sıra bu çeşitli yöntemleri etkili bir şekilde de uygulamamız gerekir. İşlam dinine bakıldığı zaman bu din tek boyutlu bir topluma ve sade bir kesime hitap etmemektedir. Bu din, tüm insanlığa seslendiği için onu tek bir yöntemle ele alıp dar bir çerçeveye sıkıştırıp tanımaya ve anlamaya kalkışılmamalıdır. Sosyal bilimlerden sosyoloji, felsefe, tarih ve doğa bilimlerinde kullanılan çeşitli yöntemlerden yararlanılabilir.⁴¹

şeriati, bu doğrultuda dinleri ve İşlam'ı tanıma ve anlamaya yönelik bir yöntem olarak belli konuların sınıflandırılması ve karşılaştırılması esasına dayanan sosyolojide kullanılan "karşılaştırmalı tipoloji" yöntemini tavsiye etmektedir.⁴² Ona göre bu yöntem bütün dinler için kullanılabilir. Bu yöntemde her dinin beş yüzünün başka dinlerdeki benzer yüzlerinin mukayese edilmesi esasına dayanmaktadır. Tavsiye edilen bu yöntemde dinlerin ayırıcı beş aşaması şu şekildedir:

- 1- Her dinin tanrısı ve tanrıları,
- 2- Her dinin peygamberi,
- 3- Her dinin kitabı,
- 4- Her dinin muhatapları,
- 5- Her dinin yetiştirdiği özel kişiler ve örnek şahsiyetler

şeriati, bu aşamaları diğer dinlerdeki yüzleriyle mukayese ederek İşlam Dini'nin daha etkili anlaşılmasında bir yöntem olarak kullanılmasını önermiştir. şeriati, bu yöntemi İşlam'a uyguladığı zaman, şu sırayı takip eder: İlk önce Allah'ı tanımak gerekir. İkinci aşamada Kur'an'ı tanımak vardır. Üçüncü aşama Hz. Muhammed'i son ve hak peygamber olarak çok iyi tanımak gerekir. Dördüncü aşama İşlam peygamberinin nasıl ortaya çıktığı ve hangi kesimi ve sınıfı muhatap aldığıdır. Son olarak beşinci aşamada ise İşlam'ın yetiştirmiş olduğu örnek şahsiyetler vardır. İşte bu aşamalar tek tek diğer dinlerle karşılaştırılarak incelenir.⁴³

şeriati'nin İşlam'a uyguladığı bu yöntem onun sübjektif yaklaşımını bizlere gösterirken, aslında şia geleneğinin bir parçası olduğunu da ortaya koymaktadır. şeriati'nin kullanmış olduğu "Karşılaştırmalı Tipoloji" yöntemi XX. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmaya başlanılan bir metot olan konulu karşılaştırma

⁴¹ Vakily, "Methodological Problems in the Study of Islam", s. 96-97.

⁴² şeriati, İşlam'ı Tanıma Metodu, s.70-71.

⁴³ şeriati, İşlam'ı Tanıma Metodu, s.71-76.

yönteminin konularla sınırlandırılmış şekli olarak karşımıza çıkabilir. Bu yöntem, karşılaştırmalı yöntemin bir alt dalı biçiminde kabul edilmektedir. Bu yöntemde, seçilmiş herhangi bir konu veya dini fenomen tüm dinlerin bakış açılarına göre ele alınıp incelenmeye çalışılır. Bu şekilde konuların daha ayrıntılı ve kapsamlı biçimde anlaşılması amaçlanır.⁴⁴ Bunun yanı sıra, okuyucu kitlesinin bir konu üzerinde çeşitli dinlerin görüş ve düşüncelerini bir arada bulma olanağına sahip olması beklenir.

1.1.4. Şeriatî'nin Önerdiği Tarihi Metodolojik Yaklaşımları

“Şeriatî, var olan bütün metodolojileri inceleyerek buradan hareketle hepsinden farklı bir tarihi metodoloji ortaya koymuş olup bunları altı başlıkta ele alıp açıklamaktadır. Bu yaklaşımlar, çalışmanın amacı doğrultusunda sadece başlıklar halinde ele alınacaktır.

- 1- Tarihi belli dönemlere ayırmak
- 2- Bu dönemlerdeki bütün siyasal, kültürel ve medeni boyutları dakik ve bilimsel olarak incelemek
- 3- İntikal ve değişim
- 4- Tarihe şahsiyet kazandırmak
- 5- Genel olarak bir tarihin temel iki düzeni olan sosyal ve kültürel düzen eğrilerini inceleyip çözümlenmek
- 6- Nihayet, şahsiyet eğrisini araştırma yoluyla bütün insanlık tarihini bilip tanımak.”⁴⁵

1.1.5. Şeriatî'nin Dinleri İnceleme Metodolojisi

Şeriatî'nin araştırmalarında kullandığı metodolojiye bakıldığı zaman hem batı tarzı metodolojileri hem de İslami geleneğin yansımalarını görmek mümkündür. Tezlerini bir bakıma İslamî gelenek içerisinden yeni bir perspektif üzerine kurmuştur. Ona göre İslamiyetin çok yönlü olmasından dolayı bu dinde tek bir yöntemin kullanılmasının bu yönleri ortaya çıkartamayacağı ve yetersiz kalacağı düşüncesindedir. Bu sebeple Şeriatî, eserlerinde hem İslam'ın incelenmesinde hem

⁴⁴ Hammet Arslan, “Dinler Tarihi Araştırmalarında “Konulu Karşılaştırma” Yönteminin Kullanılması: Geoffrey Parrinder'in Çalışmalarından Bazı Örnekler”, Milet ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi cilt 7, sayı. 1 Ocak – Nisan 2010, s.187-188-208.

⁴⁵ Yılmaz Uymak, “Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihi Çalışmalarının Metodolojik Açısından Değerlendirilmesi”, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2016,s.112-113.

de diğ er dinlerin ele alınmasında çeş itli yöntemler ve farklı metodolojiler sunmuştur. Bunu yaparken bazen İslam'ın daha iyi anlaşılması için geliştirmiş olduğu beş aş amalı “karşılaştırmalı tipoloji” yöntemini kullanırken, kimi zaman da *Jugement de Fait* ve *Jugement de Velaur* ismiyle nitelendirdiği fenomenolojik yaklaşımları kullanır. Bazen de sosyolojik ilkelerden hareketle dikey ve yatay geçişli yöntemlerinden faydalanır.

Şeriatî'nin, dinleri incelemesindeki metodolojisine ilk başlarda bakıldığında zaman onun metodoloji açısından zihninin karışıklık içerisinde olduğu düşüncesi akıllara gelebilir. Ancak, dikkatli bir şekilde bakıp ayrıntılı incelendiği zaman aksine birbirleriyle uyum içerisinde mantıklı bağlantılar kurulmuş akıllı ve bilinçli tercihlerin yapıldığı anlaşılabilir. Buradan hareketle, “Şeriatî'nin farklı eserlerinde tavsiye ettiğ i metodolojiler arasında ne şekilde bir ilişki ve bağlantı kurulabilir?” sorusu cevaplanması gereken önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şeriatî, dinlere dair değerlendirmelerinde olduğu gibi bu dinleri incelerken kullanmış olduğu metotlarında da kendine özgü bir tavır takınmıştır. Söz konusu metotlar dinler tarihinde kullanılmış metotlar değil de bizzat Şeriatî tarafından geliştirilmiş metotlardır.⁴⁶

Şeriatî her şeyden daha önemli olarak şu tavra dikkat çekmiştir: Bilim adamı araştırmalarında bilimsel yönden daha fazla olarak dürüstlüğ e önem vermelidir. Ona göre en çok önem arz eden özellik budur. Dolayısıyla, ona göre asıl bilim insanı benimsediğ i bir dine ve sahip olduğu bir ideolojiye rağmen bunlardan farklı dinleri ve görüşleri tanıtmaya ve araştırma esnasında muhalefet olmadan ortaya koyabilen insandır. Bir konuyu tarafsız ve objektif olarak sunabilen kişidir. Şeriatî, tüm bunları söylerken fikrî tarafsızlığ a da karşı olduğunu dile getirir. Çünkü ona göre önem arz eden bir diğ er yol, fikrî sorumluluktur.⁴⁷

Şeriatî, meseleleri itikadi dayanağına göre tenkit etmediğini ve dine karşı olan bir düşünce tarzına dini açıdan saldırmadığını, belki meseleyi sınıfsal sosyoloji temelinden, hatta iktisadi altyapı ve toplumun maddi değ işmeci kanun esasından ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Şeriatî, bu noktada Marksizm'in tarih görüşünden ve Tarihsel Materyalizm' den yararlanmada bir sakınca görmemiştir.

⁴⁶ Aydın, Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihine Bakışı, s.290-292.

⁴⁷ Aydın, Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihine Bakışı, s.262-267.

Ona göre, bir dini tanımak için *ilkel dinler* diye adlandırdığı ilkel kabileleri tanımak ve bilmek gerekir. İlkel dinler geçmişi çok eskilere dayanan antik dinlerdir. Bir dinin ortaya çıkıp geliştiği çevreyi filoloji ve arkeoloji gösterebilir, ancak bu tek başına yeterli olmayacaktır. Bir diğer yöntemi ise, kendine özgü olan, medeni topluluklardan uzak kalmış, ilkelliğini hiç bozmadan koruyabilmiş kabilelerde ve ırklarda aramak gerekir. Şeriati'nin bu metodu Batılı evrimci düşünürlerin metoduna uygun düşmektedir. O, dinleri incelerken yapılmış alıntılarını aktarırken alışılmış bir metodun dışına çıkarak kendine özgü farklı bir metod kullanmıştır. Bu metod, derin bir incelemeye tabi tutulan dinlerin doğru, ilmi ve tarafsız bir şekilde algılanması anlamına gelmektedir. Burada asıl amaç, en temel meselelerin ortaya konulmasıdır. Bu şekilde dinlerin değişme nedenlerini açıklayarak her zaman dini görüşün gelişmesini ortaya koyma çabası içinde olmuştur. Ona göre kişi, İslam'ı tanımadan ve bilmeden diğer dinleri tam olarak tanıyıp anlayamayacağı gibi, diğer dinleri de tam manada tanıyıp anlamadan İslam'ı tam olarak anlayamayacaktır. Bu sebeple, kişi kendi dinini ve inancını gerçek ve bilimsel olarak tanımalı, öğrenmelidir.

Şeriati, bu hususta dinleri tanımak için tipoloji yöntemini tavsiye etmektedir. Bu yöntemine göre her dinin beş ayırıcı özelliği bulunmaktadır. Bunlar:

- “1. Dinin tanrısı veya tanrıları
2. Peygamberi veya kurucusu
3. Kutsal kitabı
4. Ortaya çıktığı sosyal çevre
5. Dinin temsilcileri.”

Şeriati, dinleri incelerken tümevarım yönteminin kullanılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Ona göre, yazarlarımızın en başta yapmış oldukları hata, bir konuya başlar başlamaz hemen bir tarif yapmalarıdır. Bu davranış, bir konu hakkında bir inanca sahip olup sonra onu ispat etme çabası içine girmek demektir. Bu, olmaması gereken bir hastalıktır. Çünkü bu bir araştırma değil, bir propagandadır. Şeriati'ye göre araştırma şöyledir:

Önceden bir inanca sahip değiliz, meseleleri incelemeye, karşılaştırmaya tahlil etmeye başlıyoruz ve bunun üzerine düşünüyoruz. Sonra mantık ve ilim araştırma,

inançlarımıza aykırı bile olsa bizi kabul etmemiz gereken bir sonuca ulaştırıyor. İşte bu ilmi araştırma metodudur. Sosyolojide ve tabiat ilimlerinde de geçerli olan metod budur.

Buradan anlaşılan Şeriatî'ye göre bir problem hakkında başta bir yargıya varıp onu ispatlama çabası içerisine girmek yerine, araştırma ve akıl yürütme sonucu belli bir hükme varılacaktır. Şeriatî bu noktada, yaptığı bütün araştırmalarında kullanmış olduğu "*jojman de valure*" olarak adlandırdığı iki metottan bahsetmektedir. Bu metodun birincisi araştırma ve incelemeden oluşmaktadır. İkinci metod ise karar ve hüküm aşamasıdır. Ona göre avam bu iki aşamayı birbirinden ayırıp teşhis edemediğinden hemen ikinci yönteme geçip başlangıçta iyi veya kötü bir değerlendirmede bulunmaktadır. Örneğin; İslam'ın İran'a girişi konusunda bazıları hemen başlangıçta "*İslam'ın İran'a gelince ihya ettiğini ve büyük bir medeniyet meydana getirdiğini,*" bazıları da "*İslam'ın, İran milliyetinin bütün bağlarını kopardığını ve geçmişini yok ettiğini*" söylemişlerdir. Böylelikle *jojman de fot* aşamasından geçmeden *jojman de valure* değerlendirme yapmışlar ve hataya düşmüşlerdir. Oysa, önce *jojman de fot* aşamasında, eğer İslam'ın İran'a girişi ve İran üzerinde bıraktığı etkiler incelenmek istenirse, Sasaniler döneminde İran'da kaç üniversite, kütüphane, âlim, dâhi, filozof, tabiat bilgini, doktor ve sanatkârın olduğunun gösterilmesi gereklidir. Ardından da İslam'ın girmesinden sonraki devirlerde ölçüm yapıp tekrar kaç üniversite, kütüphane, öğrenci ve öğretmene sahip olduğunun ve nasıl idare edildiğinin gösterilmesi ve bunların birbirleriyle mukâyese edilmesi gereklidir.⁴⁸

1.1.6. Şeriatî'nin Metodolojisinin Dinler Tarihine Uyarlanması

Şeriatî'nin söz konusu metodolojisinin dinler tarihine uyarlanmasını genel olarak anlamak için ilk yapılması gereken şey, onun en başta tarihe yaklaşım tarzının nasıl olduğunun bilinmesidir. Ona göre tarih, tezatlar üzerine kuruludur. Bu bağlamda insanlık tarihinin serüveni *kevn* ve *fesadın* çatışmasıyla bugüne gelmiştir. Onun tarihsel diyalektiği, insan ve çevrenin birbirini sürekli karşılıklı olarak etkilemesi ve değiştirmesi esasına dayanır. Bu bağlamda tarihsel süreç içerisinde diyalektik görüş, zıtlıklar arasında sebep–sonucun oluşması ve buradan da bir birliğin meydana

⁴⁸Çetinkaya, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni- Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslam Düşüncesi*, s.266-273.

gelmesidir. Yunan'dan başlayarak Hegel'e kadar batı felsefesi; Hint, Çin ve İran dinleri; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi büyük dinlerin hepsi evreni, insanı ve toplumu çelişki ilkesine göre açıklamışlardır. Bu bakımdan Şeriatî'de diyalektik, dini mantığın bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Belki de bu birlik dolayısıyla Şeriatî, diyalektik görüşün İslam'a uygun olduğunu savunmuştur. Hatta o, İslam literatüründe ifadesini bulan "her şey oluş ve yok oluşturmaya, âlem oluş ve yok oluşturmaya, her şey ölüm ve hayat içindedir" gibi fikri temayülleri, diyalektik unsurlar olarak ele almış; *şirkin* karşısına *tevhidi*, Kâbil'in karşısına Habil'i, ruhban sınıfının karşısına halkı ve kâfir karşısına mümini yerleştirerek diyalektik temelli görüşünü somutlaştırmıştır. Bu anlamda diyalektiğin ilk çıkışını da insanın ilk yaratılışında var olan ilahi ruh-balçık tezaudunda arayarak Kur'ân'î bir kaynağa dayandırmıştır.⁴⁹

Şeriatî'nin tarihe yüklediği bu diyalektik anlam, dinler tarihinin de incelenmesinde yönlendirici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dahası onun bir bilim ve ilim insanı olarak kuramsal içeriklerin dışında aktivist- eylemci bir yöne sahip olması, tarihsel diyalektik bağlamında dinler arasındaki çatışmaları ve sınıflandırmaları ön plana çıkarmasına imkân tanımıştır. Dolayısıyla onun tarih felsefesinde çelişkiler süreklidir ve toplumsal hayatı, dolayısıyla dini inanışları yönlendirmektedir.⁵⁰

⁴⁹Şeriatî, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s. 170.

⁵⁰Aydın, Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihine Bakışı, s.268-269.

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'NİN DİN ANLAYIŞI

2.1.Din Kavramı

2.1.1.Din'in Etimolojisi ve Tanımı

Lügatte “yol” anlamına gelen din kavramı Şeriatî’ ye göre köken olarak İbranice’den gelmiştir. Tarikat, gidilen yol, şeriat; mezhep ise yöntem, yol gibi anlamlara gelmektedir. Dil bilginleri bu hususta din kelimesinin Arapça kökenli olup “*deyn*” kökünden geldiğinin çoğul halinin de “*edyan*” olduğunu ifade etmişlerdir. Mütercim Asım Efendi kendi eseri “*Kamus*”ta din kavramının otuzdan fazla anlamının olduğuna dikkat çekmiştir. Bu anlamlar şöyledir; ceza ve karşılık, İslam, örf ve âdet, zül ve inkıyat, hesap, hakimiyet ve galibiyet, saltanat ve mülkiyet, hüküm ve ferman, makbul ibadet, millet, şeriat, itaat vs.’dir.⁵¹ Dinin sözlük ve kelime anlamlarından yola çıkan Şeriatî, dine genelleme yapılan bütün kavramların hepsinin anlam olarak yol ve yolda hareket anlamlarına geldiğini söylemektedir.

Şeriatî’ ye göre insanların dine ihtiyaç duymasının altında yatan tek gerçek, o dinin kendilerine mutlu ve huzurlu bir yaşam sunmasına yönelik vaatleridir. Bu vaatler insanı bir hedefe ve gayeye yönlendirmiştir, din ihtiyacı buradan doğmuştur. Bu sebepten dolayı *Şeriatî dinin bir amaç değil, bir araç olduğunu ifade eder.*⁵²

Dolayısıyla yol, üzerinden geçilerek hedefe ulaşmak için kullanılan önemli bir araçtır. Şeriatî, günümüzde dinin sadece din için bir önem arz edip değerli olduğunu ve bu yüzden dine inanmak, o dine inanandan sorumluluğu aldığına inanıldığını, bu durumda da dini inançların kendisi hedef olunca, din sahibi olan herkes hedefe ulaşmış görülür ve artık üzerinde bir sorumluluk kalmadığını belirtir. Şeriatî, bunu "*Namaz, edepsizlikten ve münkerden alıkoyar*" 45. ayetinden hareketle kişinin namazının böyle bir işlevi yoksa namaz kılan kişi ile beynamaz kişinin bir olacağını, namaz örneğini vererek açıklar. Burada kastedilen şey Şeriatî’ye göre bizim dini hükümlerimizi yerine getirmekle sorumluluğumuzun üzerimizden kalkmadığı bizzat onları yapmakla birlikte yaşayışımızda onların etkisiyle bir değişimin söz konusu

⁵¹ Günay Tümer, “*Din*”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, c. 9, s. 312-320.

⁵² Abdurrahman Küçük ve Günay Tümer, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s.1-2.

olması gerektiği ve bizi doğru ve uygun olan amaçlanan hedefe götürmesi gerektiğini dile getirir. Ona göre din bir amaç değil, bizi o amaca ulaştıracak olan bir araç olmalıdır.

Şeriati, diğer klasik din tarihçilerinin yapmış olduğu sıradan, alışılmış, belirgin bir tarif yapmaktan uzak durmuştur. Dolayısıyla klasik din tarihçilerine, bu bağlamda başlangıçta din tanımı vermelerinden dolayı da eleştirel bakmıştır. “*Kendisi Olmayan İnsan*” (İnsanın Dört Zindanı)⁵³ adlı kitabında Şeriati, Ali Asgar Hikmet'in “*Dinler Tarihi*” kitabına atfen dokuz çeşit din tarifi vermektedir. Ancak, Şeriati, bu tariflerden hiçbirini olgun olarak görmez, her bir tanımı bütünden bir parça olarak ifade ederken, bunların kapalı ve karanlık olduklarını, birbirlerine benzemediklerini, bundan dolayı yetersiz kaldıklarını söyler. Bu yetersizliğin sebebini ise, insanı tanınmadan din tarifinin yapılması olarak açıklar. Hall, Pilgrim ve Cavanagh (1986), J. E. Barnhart (1977) gibi bilim adamları dinin tanımlanması konusunda problemlerin varlığını tartışma konusu yaptıkları bilinmektedir.⁵⁴

Şeriati'ye göre bir dinin tarifi yapılacak olursa işe önce ilkel dinlerden başlayıp onları ilk biçimleriyle, farklı toplumlarda, farklı dönemlerde incelememiz ve bütün dinlerdeki ortak yönleri de ortaya koymamız gerekmektedir. Dinlerdeki bu ortak yönler dinin temel esaslarıdır ve insanlık tarihinde ve de beşeri toplumdaki din duygusudur. Bundan dolayı Şeriati, “*Dinler Tarihi*” kitabında dinlerdeki ortak noktayı yirmi sekiz madde halinde sıralamış ve açıklamıştır. O'na göre dinin tarifi bu zati karakterler ve sıfatlara ortak olarak sahip olan hakikat duygusundan ibarettir.⁵⁵ Şeriati'nin ortaya koyduğu dinlerdeki ortak özellikler şunlardır:

“...Din, varlığın anlamlı oluşunu ispat eder, dünya, insan ve tarihte nihai bir gaye ve hedefe inanç, varlıksal ve insani ikilik, seneviyet veya dualizm, evrende kutsallık, kutsallık kavramı, bütün eşya, iş ve gerçekliklerin hissedilen ve hissedilmeyen olarak taksimi, dinin toplumsal olma ruhu, dinin özelliklerinin uluslararası oluşu, insan ile tabiatın birliği, insan, tabiat ve var olma ruhunun birliği, birleşme eğilimi, endişe, telaş ve çaba, tasallut, terakki, yükselme ve harekete inanç, sorumluluk kavramı, kendini yetiştirmeye inanç, insanda iradenin varlığına inanç, tesadüfün reddi,

⁵³ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, s.17.

⁵⁴ Şeriati, *Dinler Tarihi-I*, s.114-115.

⁵⁵ Şeriati, *Dinler Tarihi-I*, s.93.

tesadüf ve abese inanmama, çelişki, mücadele, savaş esasına ve bir tür diyalektik görüşün varlığına inanç, nedensellik, evrenin mantıki analizi, beka ilkesi, dünya görüşünün genişliği, olan şeyden, var olanın esaretinden kurtuluş, insanı, hayatı ve toplumu koruma kavramı, tanıma ve merak, istihdam ve seçme faktörü, güzellik ve sanat, aşk ve tapınma, ideale yöneliş veya bir tür idealizm ve ütopyacılık, bekleyiş, ideal, ideal insan ve Medine-i fazıla, bekleyiş, mevcut duruma itiraz ve istenene doğru hareket, tabiat bilinci...”⁵⁶ Şeriatî'ye göre, dinlerdeki bu ortak özelliklerin yan yana sıralanmasıyla din için bir tarife ulaşabilir. Bu tanım bütün dinler için geçerli olan ortak bir tanımdır.

Şeriatî'ye göre insan iyi tanınır ve iyi analiz edilirse ona en uygun din seçilebilir, bizim de din hakkındaki görüşlerimiz değişip şekillenebilir; insan iyi tanınıp bilinmediği için bilimsel açıdan ilerledikçe gündün güne dinden uzaklaşıp, kopmaktadır. İşte 17. ve 18. Yüzyılın Rönesans'ı, Ortaçağ kilisesinin anlattığı ve uyguladığı dinden uzaklaşmaktı. Aslında Şeriatî'ye göre bu gerçek dinden uzaklaşmak olmayıp, tam tersi bilim üstü dini duyguya yaklaşmak için dinlerden uzaklaşmaktı. Bu zirveye ulaşmak için de dinsizlikten geçmek gerekir. Bu zirvede bilim bunu ispatlayacak ve gaybı dahi daha çok hissettirecektir.⁵⁷

2.1.1.1.Dinin Tanımı

Bu çerçevede anlatılan her türlü konu ve sorunları daha ayrıntılı ve daha uygun olarak anlamaya ve daha çok kaynak ve altyapıyla bu konulara teveccüh buyurmaya hazır hale gelmeniz için yapmanız gereken ilk şey dinler tarihi başlığı altındaki tüm eserleri incelemek olacaktır. Çünkü rapor yönü, inceleme ve tahlil yönünden daha azdır. Eski yazarlar, hatta yeni yazarlar yapılan muhtelif tariflerin bir listesini vermeden önce dinin tarifini yaparlar öyle işe başlarlar. Örnek verecek olursak falanca şöyle söylüyor: “Din, gaybi varlıklara inanmaktan ibarettir.” Bir başkası da diyor ki: “Din, egemen sınıfın milletini uyuşturmak için uydurmuş olduğu şeylerden ibarettir.” Diğer biri ise, “dinin ilkel insanın tabiat güçleri karşısında korku tepkisinden ibaret” olduğunu söyler. Bu tanıma göre insan, “eziyet veren güçlerin şerrinden kendisini korumak ve kendini himaye eden güçleri celp etmek için bir dizi amel, yakarış ve inançlara yönelir ki, onların toplamı dindir. Dolayısıyla din, insanın

⁵⁶ Şeriatî, Dinler Tarihi, s.112-113.

⁵⁷ Şeriatî, **Dinleri Tanımak**, Çev. Aldulhamit Özer, Kahraman Yay., İstanbul, 1999, s. 39-41.

tabiattan korkusundan doğmuştur.” Başka bir ilim adamı da şöyle diyor: “Din, insanın eşya ve tabiat olayları hakkındaki bilgisizliğinden doğmuştur. Çünkü tabiat olaylarını bilimsel tahlil edememiş, sebeplerini anlayamamış, izah edememiştir. Depremin, rüzgârın ve yağmurun hangi etkenlerle gerçekleştiğini bilememiştir. Bu sonuçları tanrılar, tabiatüstü metafizik ruh ve kuvvetler adındaki bazı nedenlere dayandırıyor ve buradan da din ortaya çıkıyor.” Bir diğer yazar ise dini şöyle tanımlıyor: “Din, insanın kendi yazgısında etkili olduğunu zannettiği ruh ve varlıklara gizemli imandan ibarettir”.⁵⁸ Yukarıda yapılmış olan tanımlardan da anlaşıldığı üzere bu tarifler konunun anlaşılmasına hiçbir fayda sağlamayacaktır. Bu tariflerle din hiçbir şekilde tartışmaya açılmaz. Çünkü, bunlarla dini ne ret ne de ispat etmek mümkündür. Geçmiştekilerin ve bizim klasik yazarlarımızın hemen en başta tarif verme yoluna gitmeleri büyük yanılğı olmuştur. Tanımdan sonra her ne gelirse beyhudedir; başta yapmayıp bilimsel yöntem tarifini sonradan ortaya koyar. Eğer en başta tarif yaparsan, her ne dersen de başta yapılmış olan tariftan uzaklaşırsın. Oysa yapmış olduğun her şeyde bir giriş ve tarife ulaşmak için akıl yürütmeler olmalıdır.⁵⁹

Bahsettiğimiz bu yanılğı, yazarın önceden bir tanım yapması ve sonra söylediği şeylerin, söylediği sözün açıklaması sadedinde olmasıdır. Hâlbuki araştırmacı gösterdiği çaba sürecinde bu tarife hakikati elde etmek için ulaşmaya çalışır. Birinci kısımda yapılanların hepsi, yazarın önyargısını deliller ortaya koyarak ispat etmek, ikincisinde de giriş ortaya koyularak temele ve hakka erişmek amaçlanır. Bilimsel araştırmanın en büyük yanılğı ve hastalığı en başlarda bir inanca sahip olup sonra onu ispat etmeye girişme işidir. İşte bu gerçek bir araştırma olmayıp, propaganda niteliğinde olmuştur. Asıl araştırma şudur: “Biz bir meseleyi incelemeye, karşılaştırmaya ve açıklamaya, bu açıklamayı analiz etmeye önceden bir inancımız yokken başlarız. Yaptığımız mantık ve bilimsel araştırmalar inancımıza ters düşse bile, bizi sonradan kabul edeceğimiz sonuca ulaştırır. Bahsettiğimiz bu durum, bilimsel yöntemdir ve bilimsel araştırma yöntemidir. Sosyal meselelerde söz konusu

⁵⁸ Şeriati, **Dinler Tarihi I**, çev. Ejder Okumuş, Fecr Yay., Ankara, 2013, s.112.

⁵⁹ Şeriati, **Dinler Tarihi I**, çev. Ejder Okumuş, Fecr Yay., Ankara, 2013, s.112-113.

olan yöntem, sosyologların tercih ettiği yöntem, tabiat bilimlerinde geçerli olan yöntem, bu yöntemdir.”⁶⁰

“Geçmişte Aristo ve Eflatun ‘İnsan konuşan/ düşünen hayvandır.’ veya ‘İnsan zihinsel biçim yapan, idealist bir hayvandır’ diyorlardı. Sonra da bunu ispatlamak için parçaların tamamını kendi yaptıkları bu bütüne yüklüyorlardı.”⁶¹

“Önce insanın gülen bir hayvan olduğunu söylüyorlardı, sonra bir varlığın insan olduğunu ispatlamak için onu gıdıklıyorlardı! Eğer gülüyorsa insandır, yoksa insan değildir! İnsan olduğunu nasıl anladık? Gülmesinden! Bu yöntem, bütünden parçaya gitmektir, tündengelemdir.”⁶² Yani önce genel olarak bütünü iyi bir şekilde bilmek, sonra da o bütüne göre parçaları tanımak gerek. İşte tümevarım ve yeni bilimsel yöntem bunun tam tersidir. Bu yöntemde parçaları inceliyoruz, henüz bütünden bihaberiz. Bilimsel araştırma bizi bütüne ulaştırır, bütüne biz ulaşmayız. Yani Geçmiştekiler balığı tanıyor, balığın yüzen bir canlı olduğunu biliyorlardı. Belli bir varlığı tanımak için önceden yapılan tariften hareketle ona uyarlıyor ve ona göre hükmü çıkarıyorlardı. Ortaya çıkan yeni metotlar ve ilerlemeler bu yönde gerçekleşmeye başlamıştır. Şeriatî, nesnel deney analizine dayalı tümevarım yöntemiyle konuları ele almıştır. Bunu yaparken kıyas, sübjektifliğe dayalı tündengelemler yöntemlerini ortadan kaldırmıştır. “Örneğin balığı tanımak için çeşitli balıklar hakkında araştırma ve incelemelere başlanır. Ortak olmayan yönleri dışarıda bırakılır ve ortak yönler tespit edilerek bir araya getirilir. Otuz bin, yirmi bin veya on bin çeşit balığı inceler ve parçalar- balığın parçaları, hamsi, sazan, istavrit vs.- hakkında mütalaada bulunduktan sonra balığın tarifine ulaşmış olduk. Bunca balığın arasında – bir istisna ile sadece balınanın memeli bir balık türü olduğunu anladığımızdan ikinci bir tarife ulaşırız: “ Balık üreyen bir varlıktır.”⁶³

Bu yöntemlerle incelemeler yapıldıktan sonra bu bilimsel yasalar ortaya çıkmıştır. Araştırmamızın elde etmiş olduğu bu yasa oluşumunun temelinde bilim ve teknik bulunduğu için doğruluğu kabul edilebilir. Dinin tarifinde tercih edilen yöntem, o dini çeşitli yöntemlerle inceleyip ortak yönlerini bulduktan sonra tanımı ortaya koymaktır. Bu şekilde yapılan din tanımına sadece o dine mensup olanların

⁶⁰ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.113-114.

⁶¹ Şeriatî, **Dinler Tarihi I**, s.113.

⁶² Şeriatî, **Dinler Tarihi I**, s.112-113.

⁶³ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s. 113-114.

inanmasıyla birlikte inanmayan herkeste kabul etmek zorunda kalacaklar. Bugünün felsefelerinden egzistansiyalizmden materyalizme ve idealizme söz konusu hepsi dinlerin ortak yönlerinden bir tarif oluşturmanın açıklama, yorum ve düşünmeye ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Örneğin “Gaybı varlıklara inanç”⁶⁴ şeklinde yapılan din tarifiyle tam manada bir şeyler açıklanmıyor ve çözüme kavuşmuyor. Çünkü tüm dinlerin gayba inancı vardır; ancak bu bir din türü ve hakikatinin özelliklerinden bir tanesidir. Dini küçük bir sıfatla sınırlandırıp tarif yapmak, yapılacak en büyük hatadır. Dinin kapsayıcı ve kuşatıcı yönünü ortaya koymak için bu gibi sınırlandırmalardan kaçınılması gerekir.

Bir diğer madde ise Jung’un “*özgül toplumsal vicdan*” ifadesidir. Bu sosyal vicdanın siyasi, ekonomik ve ameli gibi çeşitli kategorileri vardır. En etkili olanı özgül kategoridir. Çünkü bu, dini ve vicdani bir kategoridir. Jung’un bu ifadesi bir yere kadar doğrudur, ancak belli bir noktada da eksik kalacaktır. Çünkü dinin bir diğer ortak özelliklerinden biri de dinlerin sosyal ruha sahip olmasıdır.⁶⁵

Durkheim ve Freud din ile büyü arasındaki farka da dikkat çekmişlerdir. Bu fark; büyü bireye yöneliktir, din ise topluma yöneliktir. Din bireyden toplum için fedakârlık beklerken, büyü ise bireyin menfaatini toplumun önünde tutar. Bu tutum dinin en önemli özelliklerinden biridir. Jung, bu hususta insanın sosyal vicdanının temel kategorilerinden biri olan din duygusunun söylemini yaptığı bir başka incelemede, sosyoloji ve sosyoloji tarihinde de aynı sonuca ulaşmıştır. Bu sonuç, dinin ruhunun sosyal oluşu sonucudur. Sapma dönemleri hariç, irfan ve ahiret tutumlu dinler, ümmet ve toplumun temelini atan toplumsal dinlerdir.⁶⁶ Jung’un bu söylemi her ne kadar doğru olsa da bir yere kadardır. Çünkü, dini anlamlı bir şekilde açıklığa kavuşturmada eksik kalacaktır. İnsanın yaratılışının derinliklerinde özel bir yeri, insani sosyal yarı bilinçli vicdanı olarak gösteren Jung bu duygunun ne olduğu ve nereden ortaya çıktığı konusunda herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Zaten bu iş Jung’un yapması gereken bir iş de değildir. Psikolojinin işi gerçekleri tanımak değil, bu duyguların sebeplerini ve aralarındaki ilişkileri bilmek ve tanımdır. Einstein’in izafet teorisinde insani ruhta dördüncü boyut vardır. O boyutun tecelli boyutu dindir. Dinin zihinsel tasavvuru içimizde müphem ve gayri kabil derinliğe

⁶⁴ Şeriati, Dinler Tarihi-I, s. 114.

⁶⁵ Şeriati, Dinler Tarihi-I, s. 115.

⁶⁶ Şeriati, Dinler Tarihi-I, s. 116.

erişmişse eğer, bu beşer zihninin hissedilebilir ve açık boyutlarından ortaya çıkmasından kaynaklanmamaktadır. Bunun kaynağı ekonomik konulara eğilim ve cinsel yönelimdir. Ekonomik eğilim; ruhumuzun açık ve aydın boyutunu ifade ederken cinsel yönelim ise; ruh, ihtiyaç, çaba ve cazibeyi ifade etmektedir. İnsani özün temel çaba ve cazibeleri kaynağın nereden olduğunu ve nereye gideceğini, mesajın ne olduğu ve hangi beşeri boyutun göstergesi olduğudur. Buna karşılık irfanî duygu ise zihnin hiçbir şekilde tasavvur edemeyeceği kendine özgü olan aşk, felsefe ve eğilimdir. Bu boyut dördüncü boyut olarak adlandırmış olduğumuz gizli boyuttan ortaya çıkmıştır. Bu, kabul gören bir teoridir. Çünkü bu teori; beşerin yaratılışından, dinin çıktığı ve yeşerdiği yeri ve kaynağının olduğunu göstermektedir. Tüm bunlara rağmen bu da dinin hakikatinin tam olarak ne olduğu ve ne tarafa götürdüğü hususunda açıklama yapmıyor. Fakat şu gerçeği açıklayarak bu hususu aydınlatıyor; din, doğal faktörler, inançsızlık (cehalet), korkmak ve ekonomik ve toplumsal birtakım etkenlerden dolayı var olmuş olmayıp, tam tersi beşerin fitratı gereği doğup süregelmiştir. Bu gereklilik beşerin fitratında özgü bir yere sahiptir. Ancak biz buna rağmen yine de dinin tam manada ne olduğu konusunu açıklamak için incelikli ve özverili, dikkatli ve titiz, mantıklı ve doğru bir şekilde tahlil etmeliyiz.⁶⁷

Bilgi sosyolojisi, ortaya çıkmış yeni bir bilimdir. Sosyolojiye göre daha yakın bir zamana aittir. Bu bilim; çeşitli topluluklarda din, ilim, sanat ve felsefeyi ortaya çıkararak bilgi ve kültürlerin sosyolojik olarak incelemelerinden ibarettir. Farklı dönemlerde bir toplulukta çıkan felsefe, din, sanat, edebiyat, irfan ve benzeri şeylerin sosyal bir kökenleri vardır. İşte bu kaynakların kültürel ve bilimsel olarak sosyolojik tahlillerini yapan bilim dalının adı bilgi sosyolojisidir.

Bilgi ve kültürü ayrıntıları ile derinlemesine inceleme yapmadan çok sıradan bir şekilde ele alan 19. yüzyıl sosyolojisi bunların üretim araçları veya üretim etkisinde kaldıklarını ifade etmiştir. Bilgi sosyolojisi ise bu etkileri inkâr etmeyip bu etkileri sosyal çerçevede somutlaştırıp altını çizmiştir. Bununla birlikte mantığa ters düşmeyen bir sıralama ve altyapıyla ilişkilendirmiştir. Bilgi sosyolojisi beşerin bilgilerinin sosyal boyutunu ifade etmektedir. İşte o beşeri bilgilerden biri de din olgusudur.⁶⁸ “Gurvitch, “Elbette benim diğer ekollerle yaptığım teliflerle insan; farklı kültür ve devirlerde, manevi tecellilerin çeşitli boyutlarına sahip olduğunu

⁶⁷ Şeriati, Dinler Tarihi-I, s.117.

⁶⁸ Şeriati, Dinler Tarihi-I, s.118.

göstermektedir. Meselenin biçimi budur, yani insani ruh, her boyutundan parlak bir renk fişkırır bir prizmadır.”⁶⁹ demektir.

Bu yüzden beşeri kültür ve medeniyeti, sosyolojik açıdan çeşitli insanı görüş ve vicdanlar temelinde sınıflandırmak mümkündür (dikkat ediniz; bu bilgi, sosyolojisi biliminin temelidir):

- Felsefi vicdan
- İlmî vicdan
- Teknik, fenni veya sınai vicdan
- Siyasal, pratik vicdan
- Sanatsal ve edebi vicdan
- İrfani ve dini vicdandır

Şimdi yukarıdaki maddeler hakkında kısaca bilgiler verilecektir.

- **Felsefi vicdan:** Felsefi vicdan, insanın akli görüşünü, dünyanın temellerini, tümellerini, insanın alın yazısını ve tümel olaylar arasındaki ilişkileri bilip tanıma, tahlil etme ve açıklamada tezahür ve tecelli etmesinden ibarettir.

- **Teknik, fenni veya sınai vicdan:** “Teknik vicdan konusunda en güzel örnek, bizim kendi köylülerimizdir. Beynimizin teknik ve fenni değil, irfanî ve şairane olduğu, şoförün, otomobil arızalanırsa yol ortasında kalacağını ya anlamadığı ya da anlasa da elinden bir iş gelmeyeceği şeklinde bize yapılan ithamların tersine; o köylülerden biri, vaktini laflayarak geçirdiği kahveden çıkıp arabaya bakıyor. Ne arabayı tanıyor ne de teknik bilgisi var. Köyden bir defalığına bile olsun dışarı çıkma imkânı bulamamış; fakat bir ip, küp şeker, tel, küçük bir değnek parçası, şeker çekici ve bir parça teneke ile arabayı bir şekilde tamir edip yola vuruyor, otomobildeki iki mühendis ise elbiseleri kirlenmesin diye bakmıyorlar bile. Bu, teknik görüş ve yetenektir, teknik vicdandır.”⁷⁰

- **Siyasal, pratik vicdan:** Pragmatizm, böyle bir vicdanın yansımasıdır.

⁶⁹ Şeriati, Dinler Tarihi-I, s.119.

⁷⁰ Şeriati, Dinler Tarihi-I, s.119-123-124.

- **Sanatsal ve edebi vicdan:** “Estetik bilimi, bu vicdandan tezahür ve tecelli etmektedir. Bu vicdan, felsefe, bilim ve teknik ve pratik meselelerden tamamen farklı olduğunu göstermektedir.”

- **İrfanî ve dini vicdan:** “Sokrat, Eflatun, Aristo, Razi ve İbn Sina gibi insanlar, felsefi görüşe sahiptir. “Sartre” gibi bir adam, âlim değildir. O ne fizikçidir, ne kimyager, ne doktor, ne teknisyen, ne sanatçı ve ne de irfanî duygu sahibidir. Ama güçlü felsefi görüşe sahiptir. Onun diğer vicdanları ya zayıftır ya da atıl vaziyettedir.”

- **İlmî vicdan:** “İlmî vicdanda da âlimin filozoftan ayrı olduğunu görüyoruz. Bazı filozofların aynı zamanda âlim de oldukları doğrudur. Fakat bu iki kavram, birbirinden tamamen ayrıdır. Birinin, felsefi meselelerde zirve noktada bir düşünceye sahip iken, fizik, kimya, matematik ve cebirden vs. daima sıfır aldığını ve sonunda onu okuldan attıklarını görüyoruz. Ama aynı adam Sartre'den bir yazı okuyor ve üstadından daha iyi anlıyor. Bu yüzden bilimsel vicdan ayrı bir şey, felsefi vicdan ayrı bir şeydir.”⁷¹

Dini; nesnel, ekonomik ve toplumsal olaylardan ayrı tutup soyut inceleme yaparak ele almak da doğru olmayacaktır. Çünkü bu sosyoloji biliminin konusu içine girecektir. Dinin; felsefe, teknik, şiir ve sanat gibi iki yansımasının olduğu ifade edilmektedir. Bu konu iki farklı şekilde ifade edilebilir; birincisi, duygu ve vicdan şeklinde insanda mevcut olan yansımadır. Bu yansımadan felsefe, şiir ve teknik yapılıdır. Sosyal ve siyasal akımlar bundan ortaya çıkar. İkincisi ise dış dünyada varlığı inkâr edilemeyen, gerçeklik ve nesnelliği bulunan felsefeler, topluma yönelik meslekler, bazı şiir ve sanatlardan oluşur. Bunlar da aynı dinler gibi objektif, gerçekçi, zamansal, dışsal ve ekonomik sıkıntılarla irtibat halindedirler.

Günümüz sosyolojisi açısından dinler değil, dinlerin hakikati önemli bir husustur. Çünkü bu husus, her birinin üzerinde durulması gereken özel ve ayrı önem arz etmektedir.⁷²

Sonuç olarak esas mesele, din hakkında yapılmış olan ve daha da yapılmakta olan farklı tariflerdir. Burada en yeni olan ve gündemde en az olan, hepsinden daha esaslı

⁷¹ Şeriati, Dinler Tarihi-I, s.119-124.

⁷² Şeriati, Dinler Tarihi-I, s.125.

olan tarifler ortaya koyulmaya çalışıldı. Bilimsel bir yöntem bizi ulaştırmıyor ve gerçekte bizzat din olan hakikate götürmüyor. Ancak bu tariflerden anlaşılıyor ki; din insanın özünde özgül bir yere sahiptir. Montesquieu'nün da ifade ettiği gibi: "İnsan vicdanın derununda, maddi ve sınırlı hayatın ötesindeki hakikatlerle, tabiat ötesi hakikatlerle, metafizik hakikatlerle doldurulacak boş bir çukur vardır. Bu hakikatler, insanı bu "kapalı hayat"ın ve "kapalı tabiat"ın dışına götürür. O boş çukur, o insanı gönül ve ruhun gizli köşesi, eğer yüce yapıcı ve aydınlatıcı hakikatlerle doldurulmazsa hurafelerle dolar ve boş kalmaz."⁷³

Bu sebeple tarihteki hareketlerin baş aktörü olan din, Will Durant'ın da ifadeleriyle: "*Güç ve hareketlere, kültürel ve manevi sınıf ve kurumlara şekil veren, beşeri medeniyet ve kültürleri, hatta idari teşkilatları icat eden olduğu kadar beşeri toplumlardaki durgunluk, uyuşma ve duraklama faktörü de olmuştur ve olmaya devam etmektedir.*"⁷⁴

İnananın da inanmayanın da reddedemeyeceği ve çaresiz kabul edeceği bir sonuca ulaşılmıştır. Bu da bilimsel bir yöntemdir ve bu şekilde nitelendirilmiştir. Bu bilim, bütün sağlam ilmi düşünceleri ikna edip doyurmaktadır. İşte bu yöntem sayesinde tüm dinlerin ortak özellikleri anlaşılabilir ve öğrenilmiştir. İleride bu dinler ayrıntılı bir şekilde ele alınacak ve işlenecektir.

2.1.1.1.1. İnkılapçı Din

"İnkılap" kelimesi "devrim, dönüşüm"⁷⁵ gibi anlamlara gelmektedir. O halde mantıken inkılapçı din de "*devrimci din*" yani "*değişimci din*" şeklinde ifade edilebilir.

Şeriatî'ye göre bu din, iman eden kişinin hayatında maddi, manevi ve tüm toplumsal yönlerine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmasına yardımcı olur. Aynı zaman da reddetmiş olduğu veya batıl olarak benimseyip kabul ettiği şeyleri değiştirmek, hatta ortadan kaldırmak için yardımcı olur. Hak olarak bilip kabul ettiği, inandığı öğretileri yerine getirmek gibi misyon ve sorumluluk bilinci kazandırır.

⁷³ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.127.

⁷⁴ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.127.

⁷⁵ İlhan Ayverdi ve Ahmet Topaloğlu, Türkçe Sözlük, İstanbul, Kubbealtı Lügati, 2007, s.506.

Tevhit dininin özelliklerinden biri de mevcut dini açıdan meşruiyet kazandırmamak, onu tevil etmek ve teyit etmemek ona karşı ilgisiz ve sessiz kalmamaktır. Yeryüzüne gelmiş geçmiş tüm peygamberlerin nasıl var olduklarına bakacak olursak; ilahi dinlerin ortaya çıktığı ilk dönem onlar için en halis, en saf ve en berrak olduğu dönemdir. Bu ilahi dinlerin ortaya çıktığı ilk dönem onlar için en halis, en saf ve en berrak olduğu dönemlerdir. Geçmişten günümüze kadar hiç değişmeden ve başka hiçbir şeye dönüşmeden “var olan” her şeyi reddetmiş zulmü ve çirkefliği ise tam karşısına almıştır. Kısacası, kulluğa isyan noktasıdır. Doğrudan Allah’a değil, Allah’ın tecellisi olan tüm tabiat kanunlarına karşı bir başkaldırı ve isyandır.

Dinlerin hepsine bir bakın. Bu dinlerin peygamberlerine bir bakın. Musa’ya bir bakın. Musa üç sembole karşı kararlı bir şekilde dik durup tavrını ortaya koyuyor. Bunlardan biri kendini tanrı olarak gören Karun, bir diğeri çirkin savunucu Belan Baura ve sonuncusu da siyasi gücü olan Firavun’dur. Hz. Musa, bu üç isime karşı savaş açmış ve onlarla mücadeleye girmiştir. Var olan duruma isyan etmiştir. Mevcut durumu birkaç cümleyle açıklayacak olursak ; “Kıpti” soyuna karşı zillet ve esaret içinde yaşayan “Sıpti” adında bir azınlık... yani Kıptilerin Sıptilere karşı olan üstünlüğüne dayanan ırkçılığa karşı mücadele... Bir soyun başka bir soya tahakkümünden onu esaret altına almasından ibaret olan sosyal yapıya karşı mücadele ve isyan...”⁷⁶

Amaç, başka bir düşünceyi kabul ettirerek toplumun ve sosyal yapının yararına olan belirlenmiş gayeyi gerçekleştirmektir. Bu hedef, esaret altında yaşayan bir kavmi söz verilmiş topraklara göç ettirip özgürlüğüne kavuşturmaktır. Bu düşünceye göre toplumsal öğretiye ve inanışa dayalı tağut’a kulluk gibi bir ibarenin bulunmadığı bir toplum oluşturmaktır. Öyle bir toplum oluşturulacak ki ayrımcılığı meşru kılan tağutları ortadan kaldıracak ve yerine toplumsal birlik, beraberlik ve adalet duygularının mevcut olduğu tevhit inancı oluşturulacaktır.⁷⁷ Özetle söylemek gerekirse; yaratandan başka hiçbir şeye kulluk etmeyen, tağutları devirip, toplumu milli şuur ve özveri içerisinde tutacak sosuz adaleti sağlayacak tevhit inancını toplumda hâkim kılacak din anlayışıdır.

⁷⁶ Şeriati, Dine Karşı Din, s.26.

⁷⁷ Şeriati, Dine Karşı Din, s.25.

2.1.1.1.2.Meşrulaştırın Din

İlah ve ahiret inancını, iman duygusunu, kısacası tüm dini ve itikadi esasları kendi kılıfına uydurarak, bozmak, mevcut durumunu meşru kılmak ve temize çıkarmak her zaman şirk dininin tek gayesi olmuştur. Yani halka içinde bulunduğu durumun olması gereken bir durummuş gibi aksettirip, bunu yaparken de dini kullanarak onları inandırmak ve kabul ettirmektir. Bu durum, Allah'tan gelmiştir. "Takdiri ilahi ne emrederse o olur, bu onun bir tecellisidir, kaderiniz böyle yazılmış" gibi ifadelerdir. İşte bu ifadelerle dini kullanıp, yanlışlığı meşrulaştırarak halkı inandırma çabasına gidilmiştir.

Şeriatı'ye göre; bugün inandığımız "kaza ve kader" anlayışı, Muaviye'nin becerilerinin bir sonucudur. Emevilerin "kader ve cebr" inancını ortaya çıkardığına tarih şahit olmuştur. Emeviler'e göre eğer Müslümanlar bu inanç doğrultusunda hareket ederlerse her türlü sorumluluklardan kurtulacaklardır. Bununla birlikte çaba ve eleştirme gibi bir takım zorunluluklarında ortadan kalkacağı kanısında olmuşlardır. Bu durumu tarih bütün gerçeklikleriyle ispatlamaktadır.⁷⁸

Cebr, ne olursa olsun her şekilde mevcut olan kabul etmek demektir. Ancak, sahabelerin hayatlarına baktığımız zaman bunun tam tersi olmuştur. Ashap yaşamlarının her anını toplumsal sorumluluk bilinciyle devam ettirmiştir.⁷⁹Şeriatı, Emeviler'in "kader ve cebr" inancını ortaya atarak, bunun arkasına sığınıp insani tüm bilinç ve sorumluluklardan vazgeçmesinin yanlış bir davranış olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda peygamber döneminde sahabilerin sorumluluk hususunda tutum ve davranışlarını da örnek göstererek sorumluluk bilinci ve kader anlayışı karşısındaki tavrını da net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Şeriatı, insanı tamamen zıtlıkların bir araya gelerek oluşturduğu canlı bir varlık olarak tasvir etmiştir. Bunun sebebi ise şudur; insan balçıktan yaratılmıştır. Bununla beraber insanoğlunun en mukaddes diye ifade edebileceğimiz bir anlamı vardır. Bu anlam insanoğlunun yaratılışını, iç yüzünü ve ikinci boyutunu meydana getirmektedir. İşte bu oluşum da Allah'ın ruhudur. Bu bilgiler doğrultusunda yaratılmış bütün insanlar topraktan var olmaları yönü ile yüce yaratacının ruh

⁷⁸ Şeriatı, Dine Karşı Din, s.26-27-28.

⁷⁹ Şeriatı, Dine Karşı Din, s.27.

yönüyle bir bakıma sistematik olarak aynı yönde ilerlemektedir. Bu da insanın hayat kaynağını ve yolunu oluşturur. Kısacası Şeriatî bu kaynağa ve yola “din” adını vermektedir.⁸⁰

2.2.Dinler Tarihiyle İlgili Kavramlar

Şeriatî'nin din hakkında tutum ve davranışını bilmek ve anlamak için onun dinler tarihi çalışmalarında ele aldığı bazı din kavramlarını bilmek gerekir. Bu kavramlar;

- Küfür
- Şirk
- Teslis
- Putperestlik
- Tevhit
- Mitoloji
- Tarih
- İnsan
- Diyalektik
- Dünya Görüşü
- İdeoloji

2.2.1. Küfür Kavramı

Arapça bir kelime olan “kefera” fiil kökünden türemiştir. Lügatte “örtmek” anlamına gelmektedir. Cehalet, mutlak bilgisizlik, kin ve menfaatin beşerin içinde bulunduğu hakikatin önüne geçip tüm doğruların üzerini örtmesidir. Tıpkı ekin işindeki tohumların önceden ekilip sonrasında da üzerlerinin toprakla örtülmesi gibi. Ancak Şeriatî, küfrün din hakikatinin üzerinin dinsizlikle örtülmesi olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü ona göre küfür; dinin üzerinin yine bir başka bir dinle örtülmek istenmesidir. Yapmış olduğu bu tarifte Şeriatî, küfrün dinsizlik olarak anlaşılması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır.⁸¹

⁸⁰ Şeriatî, Dine Karşı Din, s.29.

⁸¹ Şeriatî, Dine Karşı Din, s. 19.

Şeriatî'ye göre, Kur'an-ı Kerim'de geçen "deki; ey kâfirler, ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem"⁸² ayetindeki "kâfir" ibaresinin aslında kulluğa karşı başka bir kulluğun olduğu söz konusudur. Çünkü burada anlaşılan kâfirlerin de ilahlarının olduğu ve ona kul olmaya inandıkları, peygamberinkinden daha yüce mabutlarının olduğu düşüncesinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu surenin son ayetlerinde geçen " Sizin dininiz size, benim dinim bana"⁸³ ibaresinden anlaşılan aslında "sizin bir dininiz vardır, benim de bir dinim vardır." Bu sebeple bu ayet, Şeriatî'ye göre dinin din ile mücadelesinin sürekli devam ettiğini göstermektedir.⁸⁴

2.2.2. Şirk Kavramı

Lügatte; ortaklık, ortak koşma, mülk ve saltanatta ortaklık⁸⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Kelamcılar şirki, Cenab- ı Hakk'a zatında ve sıfatlarında herhangi bir şeyi ortak ve denk koşmak, birden fazla ilah kabul etmek, herhangi bir şeyi yaratıcı olarak görmek, Hâlık olan Allah'ın ezeli ve ebedi gibi sıfatlarına diğer varlıkların da sahip olabileceğine inanmak biçiminde tanımlamıştır.⁸⁶ Allah'a ortak koşan ve ona başka varlıkları denk gören bu kişilere "müşrik" denir.

Şeriatî' nin düşüncesine göre; tevhit nasıl ki dünya nezdinde bir yere sahip ise, buna paralel olarak da şirk dünyanın farklılıklar, zıtlıklar, tutarsızlık gibi birtakım niteliklere sahip devinimler, birbiriyle ilişkisiz özler, düşünceler, gayeler vb. şeylere sahip bir kavram şeklinde görülmesi ve algılanmasıdır.

Şeriatî, şirki Allah'ı kabul etmemek şeklinde tanımlamaz ve ifade etmez. Şirki koşan müşrik kavramını ise Allah'ı kabul etmeyen, din duygusu ve bilinci olmayan bir insan olarak değil, birden fazla ilahlara tapan ve inancı olan kişi olarak tanımlar. Müşrik, aynı dindarlar gibi ilahlarına ibadet etmek gibi bir niteliğe sahiptir. Şeriatî, şirki eskiden beri var olan bir din olarak görür. Müşrik ise dindardır ancak hakikatten sapmış ve yanlış yola girmiş birisidir.⁸⁷ İşte ona göre; Peygamberlerin yeryüzüne gönderiliş amacı, şirki ortadan kaldırıp tevhidi inancı dünya da hâkim kılmaktır.

⁸² El- Kâfirun Suresi,109/1-2.

⁸³ El- K'afirun Suresi,109/6.

⁸⁴ El- K'afirun Suresi,109/6.

⁸⁵ Ayverdi ve Topaloğlu, Türkçe Sözlük, "şirk" maddesi. s. 1008.

⁸⁶ Ahmet Kalkan, Gençler İçin Akaid Müslümanın Akaidi İnanç Esaslarımız, İstanbul: Rağbet Yay.,2007, s. 44.

⁸⁷ Şeriatî, Dine Karşı Din, s.20.

Şeriatî'ye göre tarihte “dinsizlik ve ilahın olmadığı düşünceleri 16. ve 17. yüzyıllarda Rönesans hareketinden sonra batıdan dünyaya yayılmıştır” şeklinde bir düşünceye rastlanmamıştır.⁸⁸ Şeriatî'ye göre şirk, dininin kaynağı “Karun” dur ve en büyük bilgini ise “Belam Baura”, en büyük siyasi tarafını ise Firavun oluşturmaktadır.⁸⁹

Şeriatî'ye göre şirkin çeşitleri vardır. Şirk açık ve sarîh olabilir. Bu tür şirkte tanrılar somut bir özellik taşır. Çok tanrıcılık, totem, mana dini, ruhlara ve ilahlara tapınma vb. Bu anlayış *politeist* bir tanrı anlayışını ifade eder ve bunlarla mücadele etmek zor değildir. Bir diğer şirk çeşidi ise, *müzmin* diye adlandırılan şirk türüdür. Bu şirkte, şirk tevhit görünümüne bürünmüştür. İşte bu yüzden bu şirkle mücadele etmek pek kolay olmaz.⁹⁰ Ancak Şeriatî'nin tevhit dini olarak kabul ettiği İslam dini ve peygamberleri bu şirkle her ne kadar mücadele edip görünürde başarılı olmuş olsalar da yine de bu kişiler ibadethanelerinde toplumsal şirki tevhit başlığı altında devam ettirmişlerdir.⁹¹

Şeriatî'ye göre tevhidin, dini dünya görüşü ile şirkin, dini dünya görüşü arasında herhangi bir farklılık söz konusu değildir. Eğer bir farklılık kabul edilirse bu, ayrılık tarihin savaşıdır ve dinin dine karşı savaşı anlamına gelir.⁹²

2.2.3. Teslis Kavramı

Teslis, arapça kökenli bir kelimedir. Yunanca bir kavram olan “*trias*” ve bu kavramdan türemiş olan latince “*trinitas*” kavramlarının kelime karşılığıdır. Lügatte *üçleme*, *üç yapma* ve *üç olarak çağırma* gibi anlamlara gelir. Terim anlamına baktığımızda özünde aynı fakat bireysel olarak tamamen farklı üç tanrı inancını ifade etmektedir. Bu üç tanrı ifadesi baba (tanrı), İsa (oğul) ve Cebrail (kutsal ruh) kavramlarını temsil eder. Baba olan yüce tanrıdan ezeli bir niteliğe sahip tanrının oğlu dünyaya gelmiştir. Kutsal ruh ise baba ve oğuldan ezeli olarak ortaya çıkmıştır. İsa (oğul tanrı) bir beşer olarak bakire olan Meryem'den bedenleşme diye ifade ettiğimiz enkarnasyon olayıyla kutsal ruh aracılığında babadan meydana gelmiştir.⁹³

⁸⁸ Ali Şeriatî, *Dünya Görüşü ve İdeoloji*, Çev: Kenan Çamurcu, Ankara, Fecr Yayınları, 2013, s.49.

⁸⁹ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, s. 26.

⁹⁰ Şeriatî, *Dinler Tarihi-I*, s.310.

⁹¹ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, s.31.

⁹² Şeriatî, *İslam Bilim-I*, Çev: Faruk Alptekin, İstanbul, Nehir Yay. 1992, s. 163.

⁹³ Mehmet Bayraktar, *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2007, s.39.

Bu kavram ilk defa Yunanca üçleme anlamına gelen “trias” kavramı olarak Antakyalı Teofilos tarafından milattan sonra 180 yıllarında kullanılmıştır. Teslis doktrini ilk defa Hıristiyanlar tarafından bulunan bir şey değildir. Bu ifadeye başta Sümerler ve Mısırlılar olmak üzere Hinduizm ve Yunan mitolojisinde rastlanmaktadır. Anu Enlil-Ea Sümerlerde, Osiris-İsis-Horus Mısır’da, Brahma-Vişnu-Şiva, Hinduizm de, Zeus-Hera- Apollo Yunan gibi dinlerde teslis ibaresi geçmektedir. Bu kavram, Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı yerlerde yukarıda bahsettiğimiz dinlerden etkilenerek teslis inancı kavramını bünyesine sokmuştur.⁹⁴

Ancak Şeriatî’ye göre teslis kavramı Yahudilik’ten Hıristiyanlığa sokulmuş bir kavramdır.⁹⁵ Çünkü Yahudi bir filozof olan Philon Musa’nın tevhit inancını teslis şekline çevirmiştir. Bu teslis Philon’a göre evrenin üç uknum/element ve bağımsız unsurlardan oluştuğu şeklinde ifade edilmiştir. İşte Şeriatî burada Philon’un bu ifadesinden hareketle Yahudi dininde teslis düşüncesinin oluştuğunu söylemiştir. Buna göre de Hıristiyanlıktaki teslis inancının temeli oluşmuştur.

Din tarihçileri bu kavramı teolojik açıdan ele alıp incelemişlerdir. Şeriatî ise, teolojik açıdan hareketle sosyolojik alana kaydırıp bu çerçeveden açıklamaya çalışmıştır.

En başlarda bilim insanları teslis inancının somut olarak hiçbir kutsal metinde mevcut olmadığını ifade etmişlerdir. Ancak zamanla teologlar tarafından meydana getirildiği şeklinde bir yaklaşıma sahip olmuşlardır. Milattan sonra 325 senesinde İznik Konsili’nde alınan bir kararla İsa tanrı olarak kabul edilmiştir. Fakat 381 yılında ise İstanbul Konsili’nde tanrı kutsal ruh olarak kabul edilmiştir.⁹⁶

Hıristiyanlık dininin önemli esaslarından biri olarak kabul edilen teslis inancı bu dine mensuplar tarafından açıklanması ve kabul edilmesi zor bir durum olmasına rağmen inanılması zorunlu bir sır olarak ifade edilir.

2.2.4. Putperestlik Kavramı

Putperestlik, Şeriatî’ye göre, ne yaptığından habersiz, cahil, bedevi bir toplumun bir yerde muhafaza ettiği ve ona ibadet ettiği bir taş ve tahta sistemi olarak anlaşılmalıdır. Puta tapıcılık sahte ve yalancı din liderlerinin din adına kurmuş

⁹⁴ Güney Tümer ve Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara, Ocak Yay. Bask.2, 1993, s. 282.

⁹⁵ Şeriatî, İbrahim’le Buluşma, s. 233.

⁹⁶ Mehmet Bayraktar, Bir Hıristiyan Dogması Teslis, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2007, s. 39-40.

oldukları sosyal durumu meşru hale getirme inancıdır. Bu sebeple Hz. İbrahim, bu sisteme karşı çıkmış ve putları ortadan kaldırma işine girişmiştir. İşte bu şekilde tevhit, putperestliğe verilen en büyük cevap olmuştur.⁹⁷

Şeriatî putperestliği, şirk diniyle eşanlamlı olarak görmez, ona göre bu kavram şirk dininin özel bir biçimidir. Şirk inancında olan kişiler kendi elleriyle var ettikleri putlara kutsallık sıfatı vermişlerdir. Bazıları kutsal olarak gördükleri bu putları “tanrı” olarak nitelendirir ve bu inançla hareket eder. Bazıları ise onları Allah’a ulaşmada bir aracı veya yeryüzünde yaratıcının temsilcileri ve vekilleri olarak görmektedir. Şirk dininin bir türünü putperestlik oluşturmaktadır.⁹⁸ İslam’ın gelmesiyle ortadan kalkmamış olup günümüzde de devam etmektedir.⁹⁹

2.2.5. Tevhid Kavramı

Tevhit kavramı Arapça bir kelime olan *v-h-d* kökünün mastar halidir. Lügatte, *bir şeyin varlığına hükmetmek, onu tek ve bir olarak görmek, onu her şeyden münezzeh kılıp tek kabul etmek ve bilmek* anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise, gerçek manada Allah’ın bir olduğuna, O’ndan başka ilah olmadığına inanmadır.¹⁰⁰ Şeriatî ise tevhidi iki boyutu ile ele almaktadır.¹⁰¹ Birinci boyut tevhidin felsefi boyutu ile ilgilidir. Yani doğa ile fizik ötesi, insan ile doğa, tanrı ile dünya arasındaki bağın açıklanmasıdır.¹⁰² Tevhid’de varlıklar dünyası belirli bir düzen ve belirli bir uyum içerisindedir. Bu düzen, yüce kainat ve tezatlar içerisinde kalan ruh, uyumsuzluk içinde değildir.

Tevhidin sosyal, ahlaki ve insani boyutu ise ikinci boyutu oluşturmaktadır. Şeriatî’ye göre sosyal boyutta tevhidde, tüm insan toplulukları, sınıfları ve ırkları hakiki birlik içindedir. Tüm insanlar tevhidden dolayı çeşitli şubelere ayrılmışlardır. Tevhit anlayışını Şeriatî eylemci ve hareket boyutu ile ifade eder. Tevhidi Kureyş’in tanrılarına indirilen bir darbe olarak görür.¹⁰³ Şeriatî için tevhidin bu kısmının anlaşılması büyük önem arz etmektedir. O’na göre, bu bir ideolojidir. Bu tevhit,

⁹⁷ Şeriatî, İbrahim’le Buluşma, s.31.

⁹⁸ Şeriatî, Dine Karşı Din, s.20.

⁹⁹ Şeriatî, Dine Karşı Din, s.21.

¹⁰⁰ Kalkan, Gençler İçin Akaid Müslümanın Akaidi İnanç Esaslarımız, s. 28-29.

¹⁰¹ Şeriatî, Medeniyet Tarihi-I, s.150.

¹⁰² Şeriatî, İslam Bilim, s.48.

¹⁰³ Şeriatî, Şia, s.150.

farklı sınıfların, farklı grupların, farklı ırkların bu farklılıktan kendi yararına olup başkalarının zararına olacak şekilde faydalanmasıdır. Bu, kendisine verilen özel ırk, soy ve statüyü kendisi için ebedi ve ilahi görmeye, diğerlerini bundan mahrum bıraktığı için bu meşrulaştırıcı şirk sistemini yıkmak için savaşıyor. Tevhit sayesinde insanın menfaatten uzak cesur ve bilgili olması korku, cehalet ve çıkardan uzak durması boyutu ise tevhidin ahlaki boyutunu oluşturmaktadır.

Şeriatî'nin önemle üzerine vurgu yaptığı bir diğer önemli tevhid boyutu tarihsel boyuttur. Bu boyut ona göre, sosyal sınıfların, grup ve insan ırklarının varoluşundan bugüne kadar tüm değişim süreçlerini, aşamalarını, bu aşamalar esnasında ne tür bir sapmalar yaşadıklarını tek tek anlatır. Tarihsel tevhid boyutu kendine özgü bakış açısı, mantığa ters düşmeyen doğru, ayrıntılı çözümleme ve değerlendirme tarzıyla beşerin en başından bugüne tüm serüvenlerini keşfetmesine yardımcı olmuştur.¹⁰⁴

2.2.6. Mitoloji Kavramı

Eski Yunanca bir kelime olan “*muthos*”tan gelen “*myth* (mit)” kelimesi lügatte; *söz* veya *konuşma* gibi anlamalara gelmektedir. Sözlü anlatılan, hikâyeler ve nakledilen anlatılardan oluşur. *Mitos* ile *masal* arasında önemli farklar söz konusudur. Bu fark; anlatılan öyküler mitoslarda kutsal olarak görülür ve kabul edilir. Bununla beraber mitosların tek bir tarifini yapmak oldukça zordur. Çünkü bilim insanlarının her biri kendi yöntemine göre mitoslara yaklaşmış ve tanımlamıştır.¹⁰⁵ Mitos, doğa olayları, tapınılan tanrılar, efsaneleşmiş kahramanlar ve ruhlar gibi dünyanın ve yaşamın menşei olan şeyler hakkında beşerin en eski tasavvur ve düşüncelerini oluşturmaktadır.¹⁰⁶ Mitoloji bilimi, mitosları ele alıp inceleyen, onlar üzerinde yorumlar yapan ve onların kültürlerinde var olan yapılar hakkında çalışmalar yürüten bir bilimdir.

Şeriatî'ye göre ise mitoloji, meydana gelmesi gerekirken ortaya çıkmayan tarihten ya da ortaya çıkması gereken ancak meydana gelmeyen olaylar olarak tanımlanmıştır. Mitolojik kahramanlar ise var olmaları gerekli olan ancak tarihin var olmalarına izin vermediği şahsiyetlerdir.¹⁰⁷ Ona göre mitoloji; bir dönemin ve kavmin beşeri

¹⁰⁴ Şeriatî, İslam Bilim-I, s. 146.

¹⁰⁵ Cengiz Batuk, Tarihin Sonunu Beklemek, İstanbul, İz Yay., 2003, s. 21-22.

¹⁰⁶ Fuzuli Bayat, Mitolojiye Giriş, Çorum, Karam Yay., 2005, s. 25.

¹⁰⁷ Şeriatî, Medeniyet Tarihi-I, s.109.

tarihinin hakikat, değer ve ideallerinin tecellisidir. Şeriatî'ye göre bazı toplulukların mitolojileri arasında benzerlikler söz konusudur. Bunun sebebi ise, insanların ortak özelliklerinin mitolojileri oluşturması ve beşerin benzer ve farklı yönlerinin mitolojilerine yansımalarıdır.

Şeriatî, mitolojiyi ilkel mitoloji ve ileri mitoloji diye ikiye ayırmıştır.¹⁰⁸ İlkel mitoloji, Avustralya ve Amerika Kızılderilileri ve Afrika zencileri gibi ilkel kabilelerde mevcut olan mitoloji türüdür. Bu mitolojide var olan şeylerle bizimkilerin ortak benzerlikleri söz konusudur. İleri medeni mitoloji, Aryai, Sami ve Sarı efsaneler olmak üzere üç bölüme ayrılır. Aryai efsaneler de Hint, İran ve Yunan-Roma olmak üzere üç kısma ayrılır.

Şeriatî'ye göre, Doğu ve Batı mitolojileriyle ileri mitolojiler arasında bazı ortak hususlar söz konusudur.¹⁰⁹ Bu ortak hususlar; dualite yani ikilik varlığı, insan ve tanrı arasındaki rekabet, beşerin yazgısı ve cezalandırılması, mahkûmiyet, günah ve günahkârlık, yalnızlık meselesi, meçhul bir muamma aşk mitolojilerdeki ortak şeylerdir. Mitoloji beşerin isyan etmesinin bir sesidir. İnsan efsanelerde mutlak bir surette kendini gösterir. İnsanlar kendini etnik, dönemsel, tarihsel vb. sınırlandırmalardan uzak tutar. Bu sebeple Şeriatî'ye göre efsaneleri ve kahramanlarını bilmek, günümüz insanını daha iyi tanımamıza yardımcı olacaktır.

"Bir dini, medeniyeti veya kültürü tanımak her şeyden önce o dinin, medeniyetlerin veya kültürlerin mitolojisini tanımaya bağlıdır," düşüncesi Şeriatî'ye göre kanun hükmünde bir ibaredir.¹¹⁰

2.2.7. İnsan Kavramı

İnsan kavramı, Şeriatî için çok önem arz etmektedir. Çünkü insan kavramı, konusu çok eskilere dayanan ve meçhul olan bir şeydir. Tanımı zamana göre değişim ve farklılık göstermektedir. İnsanı tanımlamak için eskiden beri bütün bilimler ellerinden gelen bütün çabayı göstermişlerdir. Fakat Şeriatî, bunun asla mümkün olamayacağı düşüncesindedir.¹¹¹ Çünkü ona göre, günümüz bilimi bilimsel çalışmalarını sanayileştirerek, doğaya hükmetmek, insanlığın maddi rızıklardan daha

¹⁰⁸ Şeriatî, Kendisi Olmayan İnsan, s.87.

¹⁰⁹ Şeriatî, Kendisi Olmayan İnsan, s.87-90.

¹¹⁰ Şeriatî, Medeniyet Tarihi-I, s.110.

¹¹¹ Ali Şeriatî, Ali, Çev.Alptekin Dursunoğlu, Ankara, Fecr Yay., 2012, s.19.

iyi bir şekilde yararlanması çabasına girişmiştir. Bu sebeptendir ki, insan kendini tanımak ve geliştirmek yerine tüm düşünce ve çabalarını sanayileşme yönünde sürdürmektedir. İşte bu da insanın tüketici niteliğini ortaya çıkarmakta ve onun alçalmasında rol oynamaktadır.

Şeriatî, iki kavramdan hareket ederek insanı tanımak gerektiğini ifade eder.¹¹² Bunlar hizmet ve ıslahıdır. İnsana yol yapmak, ona para vermek bir hizmettir, ancak onu ıslah etmeden hizmet etmek yanlışlıklara sapmasına neden olabilir. Bilim insana hizmet etmektedir ancak ıslah edilmediği için amacından sapmalara uğramıştır. Bu sebeple hizmetten önce insanın ıslah edilmesi gereklidir. Şeriatî, insanı tanımadan medeniyet kurmanın onu alçalttığı kanaatinde. Çünkü insanı tanımadan kurulan medeniyetin insanı dejenere edeceği ve onu alçaltacağını düşünmektedir. Bir medeniyet kurmadan önce insanı tanımak, çeşitliliklerini ve farklılıklarını tespit etmek, bu bilgiler ışığında her şeyi programlamak gerekmektedir. Aslında Şeriatî, dinin de tanınmadan önce insanın tanınmasının gerekliliğini ifade etmeye çalışmıştır.¹¹³ Eğer insan tanınırsa kendisi için uygun dini dinlerin içinden seçecektir.

Şeriatî'ye göre insan materyalizm, determinizm, hümanizm, egzistansiyalizm, liberalizm ve radikalizmdeki gibi maddi tabiat dünya unsurlarından bihaber, varlıklar, güzellikler ve iyiliklere uzak ve yabancı kalan özgür bir iradeye sahip olan varlık olarak değil, insanı Allah'ın yeryüzündeki halifesi¹¹⁴ olarak değerlendirir. Şeriatî, insan varlığının üç boyutunun olduğunu söylemektedir.¹¹⁵ Bunlar; irfan ve aşk, özgürlüğü isteme, sevmeye ve arama ve adaleti isteme ve sevmeye boyuttur. İrfan ve aşk boyutu, bazı insanları yetiştiren, insanı insan yapan, gaybı keşfetme ve bulma yetisini ortaya çıkaran boyuttur.

Özgürlüğü isteme, sevmeye ve arama boyutu, insanı beşere kulluk etmekten, tembelliğe, uyuşukluğa ve delâlete düşmesini engelleyen boyuttur.

Sonuncusu ise adaleti isteme ve sevmeye boyuttur. Bu boyutların hepsi insanların her birinin ideallerini açıklar niteliktedir ve beşer için bir iman ve önderlik boyutundadırlar.

¹¹² Şeriatî, Ali, s.22.

¹¹³ Şeriatî, Ali, s.25.

¹¹⁴ El-Bakara Suresi, 2/30.

¹¹⁵ Şeriatî, Kendini Devrimci Yetiştirmek, Çev. Ejder Okumuş, Ankara, Fecr Yay., 2013, s. 39.

2.2.8. Toplum ve Tarih Kavramı

Sözlükte vaktin bilinmesi anlamına gelen tarih kavramı, Arapça kökenli bir kelimedir. Her tarihçi bu kavramı farklı şekillerde tanımlamıştır. Tarih, insanların geçmişlerini ele alan ve inceleyen, toplumsal eylemlerinin şemasını oluşturan disiplin olarak tarif edilmiştir.¹¹⁶ Şeriati ise bu kavramı herkesten farklı olarak tanımlamış ve ifade etmiştir. Ona göre tarih, geçmişin ve olaylarının bir bilgisi, toplamı değildir. Belirli bir dönemde var olmuş kültürleri, medeniyetleri, kavimleri ve ırkları ele alan bir bilimden ibaret değildir. Ona göre tarih, bugünün var olmasının temelini oluşturan geçmiştir. Veya geleceğe yönelik bir harekettir ve beşerin ömrüdür. Amaç insanın geçmişini tanımak değil onların ve içinde buldukları toplumlarının değişim, gelişim, sağlık, hastalıklar, zafiyetler, kudret, kanun, sebep ve faktörlerinin neler olduğunu tanımak ve bilmektir.¹¹⁷

Şeriati'ye göre, tarihi tanımak için herhangi bir medeniyetin araştırmasını yaparak tümel bir tarih hakikatine ulaşmak mümkün değildir. Sadece kendi kullanmış olduğu tarihi tanıma metodunun tüm medeniyetlere yönelik kullanıldığı takdirde asıl sonuca ulaşılacağını söylemiştir.¹¹⁸ Şeriati, kullanmış olduğu bu metodunu insan bilimine benzetmektedir. Nasıl ki insan bilimi insanın hücrelerini, kalbini, beynini, sindirimini, duyu organlarını, psikolojilerini, etnolojisini... vb. incelemeleri sonucunda bir araya getirilen sonuçları irdeleyerek beşerin hakikatine ulaşmak için çaba sarf ediyorsa, işte bu metot da öyledir.

Şeriati, tarihte sabit ve gözle görülür somut bilimsel kanunların var olduğu düşüncesinde olmuştur.¹¹⁹ Tarihi, cebir/zorlamacılık şeklinde görmeyip aksine belirleme ve takdir olarak ifade edip, tarihi determinizmi kabul etmiştir. Bu ifadeleri kullanan Şeriati'nin tarihi determinizm anlayışının Marksist düşünce anlayışının tam tersi doğrultusunda hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Fransız biyografi yazarı Romain Rolland, Şeriati'nin tarih konusundaki görüş ve düşüncelerini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.¹²⁰

¹¹⁶ Sabri Hizmetli, İslam Tarihçiliği Üzerine, Ankara, D.İ.B. Yay., 1991, s.7.

¹¹⁷ Şeriati, Medeniyet Tarihi-I, s.90.

¹¹⁸ Şeriati, Medeniyet Tarihi-I, s.97.

¹¹⁹ Şeriati, Öze Dönüş, Çev. Ejder Okumuş, Ankara, Fecr Yay., 2007,s.53.

¹²⁰ Şeriati, İslam Bilim, s.40.

Şeriatî, toplumu üçe ayırmıştır.¹²¹ Bunlar;

- İlkel ve yarı vahşî olan toplum
- Tarihsel toplum
- Modern toplum

- **İlkel ve yarı vahşî toplum:** Daha elbise, barınma yeri, toplumsal ilişkiler, yazı ve eğitim-öğretim aşamalarına ulaşmamış toplumlardır.

- **Tarihsel toplum:** bir medeniyeti olan, fakat tam olarak ileri seviyede olamayan toplumlardır.

- **Sonucusu da modern toplumdur.** Bu da belirli seviyeye ulaşmış ve gelişmiş olan bir toplumdur.¹²²

Toplum zamanla “ Habil ve Kabil” gibi iki zıt sınıftan oluşmuştur. Biri mahrum sınıf yani halk diğeri ise egemen sınıf yani din görevlisi, müfret, rahip gibi kimselerdir. Mahrum sınıf ile Allah aynı yörüngede hareket eder. Bu sınıfın dini tevhitir. Fakat egemen sınıfın dini ise şirkir.

Şeriatî’ye göre toplum, tesadüfen bir araya gelmiş insanlardan oluşmaz. Toplumu bilinçli, duyarlı, iradesi olan, imanlı ve sevgi duygusu olan insanlar oluşturmaktadır.¹²³ Ona göre toplumu en iyi tanımanın yolu, toplumun altyapısını oluşturan maddi ve manevi bütün faktörleri bir bütün olarak ele alıp incelemektir. İşte bu faktörler toplumun varlığını diğeri toplumların varlıklarından tamamen ayıracaktır.

2.2.9. Diyalektik

Şeriatî’ye göre bu diyalektik, diyalog ve diyalekt kelimelerinden türemiştir. Sözlükte; konuşmak ve söylemek anlamlarına gelmektedir. Bundan dolayı bazı kişilerin İslam kelam ilmine diyalektiğin tercümesi gibi ifadeler kullandıkları görülmüştür.¹²⁴ Şeriatî’ye göre diyalektik kavramı, düşüncelerde ve sözlerde çelişkili olan ifadeleri bulma ve iyi bir çalışma sonucunda hakikatlere ulaşma, amacı ortaya koymadır.

¹²¹ Şeriatî, Kendisi Olmayan İnsan, Ankara, Fecr Yay., 2012, s.317.

¹²² Şeriatî, İslam Bilim, s.74.

¹²³ Şeriatî, Öze Dönüş, s.53.

¹²⁴ Şeriatî, Medeniyet Tarihi-II, s.172.

Diyalektik yöntemi metot olarak kullanan meşhur filozof Sokrat'tır. Şeriatî'ye göre bu metodu Hegel de kullanmıştır. Ancak Sokrat diyalektiği ve Hegel diyalektiği arasında bir fark söz konusudur.¹²⁵ Bu farkı Şeriatî şöyle ifade etmektedir: Sokrat diyalektiği, söz ve düşüncedeki çelişkiyi ortaya çıkararak iddiada bulunan kişiyi doğruya ulaştırma amacıyla hareket ederken, Hegel diyalektiği ise söz konusu varlığın tüm olay ve olgularını kapsayan değişim ve gelişim hareketlerinden ibarettir. Sokrat diyalektiği zihinsel bir yasadır, Hegel diyalektiği ise gerçek tabiatta var olan bir yasadır.

Ona göre, aslında diyalektik mantığın temelini Doğu oluşturmuştur. Doğulu görüş ve kültürün bir ilkesi ve esası olan tezat buradan gelmiştir. Bu kültüre göre, doğa, beşer ve tarih diyalektiktir.¹²⁶ Bu görüşünü örnekle pekiştirmek isteyen Şeriatî, Taoizm inancındaki Ying ve Yang olumlu-olumsuz gücün çarpışmasından yeni ve farklı şeylerin ortaya çıkışı, Zerdüştlük ve Mani inançlarında varlık sadece zıtların savaşıyken, İslam dininde beşer iki zıttın; çamur ve Allah'ın ruhunun toplamıdır.

Aristo mantığı Şeriatî'ye göre diyalektikle çelişmektedir. Çünkü Aristo mantığına göre iki zıt bir araya gelemez. Fakat diyalektiğe göre iki zıttın bir arada bulunması mümkündür.

Şeriatî'ye göre diyalektik sebeplerden sonuç çıkarmayı ve işin şeklini bildirerek, değişim ve gelişimde nesnel gerçekliğin çalışma şeklidir. Ona göre diyalektik dini mantığın bir parçasıdır.¹²⁷ Bu sebeple o, diyalektik görüşü her zaman savunmuş ve İslam'a uygun bir yaklaşım olarak görmüştür.¹²⁸ Bu yaklaşımla şirkin karşısına tevhidî, Kabil'in karşısına Habil'i, ruhban sınıfın karşısına halkı, kâfirin karşısına da mümini koyarak diyalektik temelli görüşünü somutlaştırmıştır. Diyalektik kavramının ortaya çıkışının temeli olarak Kur'an-ı Kerim'deki insanın ilk varoluşundaki balçık ve ruh tezdını göstermiştir.

2.2.10. Dünya Görüşü

Şeriatî, farklı dünya görüşlerinin olduğunu ifade etmiştir. Ancak temelde iki dünya görüşü birbirleriyle mücadele içerisindedir. Bunlar; dünya görüşü ve şirk dünya

¹²⁵ Şeriatî, Dinler Tarihi-II, s.179.

¹²⁶ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s. 196.

¹²⁷ Şeriatî, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s.170-171.

¹²⁸ Şeriatî, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s.252.

görüştür. Şeriatî'nin din görüşlerini bilmek ve anlamak için onun dünya görüşünü tam olarak incelemek ve irdelemek gerekir.

Şeriatî, başta tevhidî dünya görüşü olan bu görüş sonradan şirk dünya görüşüne dönüşmüştür. O, bu dönüşümü yüce kitabımız Kur'ân'da geçen, Âdem kıssasından hareketle açıklamaya çalışmıştır.¹²⁹ Bu kıssadan yola çıkan Şeriatî, tarihten beri süre gelen insanlar arasında hep iki tarafta iki kutuplu olarak birbirleri ile mücadele etmişleridir.¹³⁰ Bu kutuplardan biri insanlığın gelişimini ve değişimini engelleyen, yozlaştıran bir yapıda iken diğer kutup ise tam tersi olarak insanlığın birlik ve beraberlik içerisinde olmalarını sağlayan ve eşitliği yeryüzünde hâkim kılmaya çalışan kutuptur. Her iki kutup da silah olarak dini kullanmıştır. Dine karşı mücadele eden yine dinin kendisi olmuştur.

Şeriatî'ye göre birçok dünya görüşleri içerisinde maddeci dünya görüşü 20. yüzyılda egemen olan "Absürdizm"¹³¹ ruhunun etkisiyle batıda çeşitli alanlarda kendini gösterme imkânı bulmuştur. Bu görüşe göre, hayat manasız ve hiçbir anlam ifade etmiyordu. Buna göre eğer dünyanın bir anlamı yoksa içinde var olan insanında anlamı yoktur. Maddeci dünya görüşü bilimi esas almıştır. Dini dünya görüşü ise henüz bilime ulaşmamış ve insanın geçmiş tarihinden kalan akla aykırı, uydurma şeyler olan hurafeleri esas almıştır.

Şeriatî, dini dünya görüşünün "fatalizm"¹³²den etkilenerek tanrının mutlak iradesinin ve gücünün karşısında kendi iradesini ve kişiliğini yok sayıp kendi özünü reddetmesi absürtlüğün sonucundan vardığını ifade etmiştir.¹³³ Ona göre, dini dünya görüşü en bilimsel ve mantıklı dünya görüşlerinin insan karşıtı, yozlaşmış, şahsiyet ve asaleti yok eden bir etkiye sahiptir. Niçin inandığımızı ve din hakkındaki çelişkili bu iki yargının nereden kaynaklandığını "*Dünya Görüşü ve İdeoloji*" adlı kitabında sorgular ve yanıtlarını şöyle verir:

"Şu anda din hakkında sahip olduğumuz yargıyı ne yazık ki iki yerden aldığımız için:

¹²⁹ Şeriatî, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s.27.

¹³⁰ Şeriatî, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s.24.

¹³¹ Şeriatî, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s.21.

¹³² Şeriatî, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s.21.

¹³³ Şeriatî, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s.66.

- 1- Bize kadar gelmiş insan karşıtı ve yozlaşmış olumsuz bir din olan tarihsel geçmişimizden. Ya ona inanıyor ve gidip hurafeci ve yozlaşmış bir dindar oluyoruz, ya da ona karşı çıkıyoruz ve gidip geçmişten bize ulaşan yozlaşmış dine muhalif, dinsiz bir aydın olup çıkıyoruz.
- 2- Dini Orta Çağ'la birlikte ortaya çıkan Rönesans'tan sonraki modern çağların aydın ve bilginlerinin tecrübesinden...¹³⁴

Şeriatı, burada konuyu iman ve küfür çerçevesinden incelemeyiz. Ona göre, bu hususta konuya inananla karşıt olan aynı pencereden bakmaktadır. Her ikisinin de konuyu anlama biçimi aynıdır. Asıl olarak bilimsel bir şekilde analiz edilmeli, din tanınmalı ve iman bilgi ile doldurulmalıdır. Çünkü nasıl ki tanınmayan bir dinin bir değeri söz konusu değilse, imanın da tek başına herhangi bir değeri söz konusu değildir. İmana değer katan şey bilgidir. Bundan dolayı Şeriatı'nın kendi ifadesiyle dediği gibi, bilinmeyen İslam ile bilinmeyen Buda ya da putperestlik inancı eşittirler.¹³⁵

2.2.11. İdeoloji

İdeoloji kavramı, ilk defa 1789 Fransız devrimiyle birlikte Antoine L.C. Destutt de Tracy tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Psikolojik bir terim olarak ortaya çıkmış ilk kavramdır. İdeoloji, bir düşünce bilimi olarak düşüncelerin insan kafasında nasıl var olduklarını ne şekilde kenetlendiklerini incelemektedir. Bu kelime Napolyon döneminde olumsuz bir ifade olarak kullanılmıştır.¹³⁶ Zamanla bu kavram itibar kazanacak ve tüm politik ve sosyal doktrinler bu kavramla zikredilecektir. Bundan dolayı sosyalizm bir ideolojidir. Bu kelime de sosyolojinin bir terimi olarak kullanılmaktadır.¹³⁷

İdeolojinin tam manada bir tanımını yapmak oldukça zordur. Bu zorluğu sosyologlar dile getirmişlerdir. Bunun nedenini Terry Eagleton şöyle açıklamaktadır: Ona göre, bu kelimenin kullanışlı ancak birbirleriyle birçok bağdaşmaz özelliklerinin bulunması bu kelimenin tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Eagleton, kendi ele aldığı “ideoloji” isimli kitabında bu kelimenin çok çeşitliliğini göstermek için on altı adet ideoloji tanımına yer vermiştir. Bu tanımlara baktığımız zaman konumuzla

¹³⁴ Şeriatı, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s.22.

¹³⁵ Şeriatı, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s.23.

¹³⁶ Sinan Özbek, İdeoloji Kuramları, İstanbul, Notos Kitap Yay., 2011, s.12.

¹³⁷ Cemil Meriç, Sosyoloji Notları ve Konferanslar, İstanbul, İletişim Yay., 1993, s.37.

ilişkili olanı şudur; ideoloji, toplumsal çıkarlar tarafından güdülen herhangi bir inançtır.¹³⁸

Şeriati, ele aldığı “*Dünya Görüşü ve İdeoloji*” isimli kitabında ideolojiyi düşünce, hayal, ideal, zihinsel biçim ve akide anlamındaki “ide” ile mantık ve tanıma anlamındaki “loji” gibi Latince kökenli iki kelimedenden yola çıkarak tanımlar. Bu sebeple ideoloji, inanç bilimi anlamına gelmektedir. Tek bir kelimeyle ifade etmek gerekirse bu ifade inanç kelimesidir.¹³⁹ Bu tanımda dinin yer aldığını görüyoruz. Şeriati’nin ideoloji tanımının temeli inanca dayanmaktadır.

Şeriati’ye göre Marks, ideolojiyi iki farklı anlamda kullanmaktadır. Bunlar, toplumsal bilincin insan bilincine yansımaması. Yani burada ideoloji, felsefe, din, siyaset gibi bir üst-yapı unsuru olarak görülmektedir. Diğeri ise, Marks’ın hemen hemen bütün yazılarında kullandığı mistifikasyon terimiyle ifade ettiği anlamdır. Bu da toplumsal gerçekliklerin çarpıtılmasıdır. Bu düşünce, herhangi bir sınıfın çıkarlarını gizleyen, ilim şekline giren fakat ilmi bir nitelikte olmayan bir düşüncedir.

Şeriati’ye göre din ile ideoloji eşittirler. Ancak burada Şeriati’nin bahsettiği din, gelenek dini değildir. Bu din, bireyin, sınıfın ve milletin kendi iradesi ile tercih ettiği bir dindir. Değişmeyen ve geleneksel bir yapıya bürünmemiş İslam, ideoloji ile özdeştir.¹⁴⁰

2.3.Şeriati’ nin Din Anlayışı ve Prototipler

Şeriati’ye göre dinin toplumda iki çeşit rolü vardır. Bu roller birbirleriyle çelişkilidir. Çünkü din, bir yandan diriliş, doğrulara yöneliş, yapıcı olma ve aydınlanma olarak beşerin manevi ve üstün değerlerini koruma yönünde hareket ederken; bir yandan da donuk ve uyuşuk hale getirmek, gizlemek gibi roller oynayarak adaletsizliklerin, dert ve sıkıntıların kaynağını teşkil etmektedir.¹⁴¹

Dinin antagonizmik rollerinden ilkinin o oluşturmuştur. Ona göre din, aslında yeryüzünün değişim ve gelişimini gerçekleştirme görevini üzerine almış, fakat sonradan ibadethanelerin soğuk, sessiz ve ıssız olan yerlerine sığınıp, kendisine tabi

¹³⁸ Terry Eagleton, *İdeoloji*, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2011, s.18-19.

¹³⁹ Şeriati, *Dünya Görüşü ve İdeoloji*, s.66.

¹⁴⁰ Ertuğrul Cesur, Dr. Ali Şeriati ve Bir İdeoloji Olarak İslamcılık, Ankara, Fecr Yay., 2012, s. 131.

¹⁴¹ Mustafa Tekin, “*Din Sosyolojisine Katkıları ve Zaafiyetleri Bağlamında Ali Şeriati*”, ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi, s. 52.

olan eskimiş ve yıpranmış kesim ile beraber, geleneksel bir hayat sürdürmeye başlamıştır. Bu bağlamda din, insanların cennet ümidiyle başlarına gelen her türlü sıkıntılara sabredebilmeleri, var olan her şeyin yüce yaratıcının mutlak iradesi doğrultusunda meydana geldiği ve bu sebeple bu durumun asla değiştirilemeyeceği inancına büründüren bir afyon haline gelmiştir.¹⁴² Bundan dolayı Şeriati, dini toplumda aktif ve canlı olarak tarif ederken, “şablonluk din” şeklinde ifade ederek tarih içerisinde şekillenmiş, kalıplaşmış ve canlılığını kaybetmiş bir din şeklinde tanımlamıştır.¹⁴³ İslam inancının zamanın içinde donuk kalıp sabit bir şekilde kalıplaşmış hale gelmesini engelleyen etken içtihat olgusudur.¹⁴⁴

Ali Şeriati’de dinin antagonizmik iki farklı rolü, sosyalitelerle ilişkili olarak iki farklı din anlayışı şeklinde meydana gelmektedir. O, bu anlayış biçimlerini “*dine karşı din*” ifadesiyle kavram haline getirmiştir. Şeriati’ye göre bu iki dinin karşı tarafı ve ilk prototipleri Habil ile Kabil olmuştur. Şeriati kendi tarih okumasının içerisinde “*dine karşı din*” kavramsallaştırmasını yerleştirerek bu kavramı anahtar bir şekle büründürmüştür. Şeriati antagonizmik çerçeve içerisinde tarih felsefesini anlamlı ve sürekli hale getirmeye çalışmıştır. Ona göre insanlık tarihinin başlangıcından bugüne statükoculukla gerçek din, canlılık ve devrimcilik arasında mücadeleler var olmuş ve her zaman da var olmaya devam edecektir.¹⁴⁵ Başka bir yerde de Habil ve Kabil’in yerine İslam tarihinde var olan önemli isimleri koyar. “Ebu Zer’in dinine mi yoksa Mervan İbnü’l Hakem’in dinine mi?”¹⁴⁶ Şeriati, burada Habil ve Kabil’in yerine Ebu Zer ve Mervan’ı yerleştirip prototipleştirmekte ve bu şekilde tarih içinde günümüze yaklaştırmaktadır. Ebu Zer, Şeriati’nin ilgisini çeken bir sahabe olarak Habil’in yakın İslam tarihinde prototipi olmuştur. Şeriati’nin Ebu Zer’in portresini muhalefet, aktif din vb. özelliklerle ifade ettiği tahmin edilmektedir. Karşısına yerleştirilen Mervan’ı, bir sultan olarak var olan durum, pasif din anlayışı ile özleştirmektedir. Buna Sünniliği de eklemek gerekebilir. Çünkü Emeviler her zaman Sünni tarihinin total eleştiri konusu olmuşlardır.

Şeriati, her zaman toplumla birlikte, olumlu yönde açılımlar ortaya koyacak dini bir anlayıştan yana olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı ona göre *zühht*, toplumsal

¹⁴² Ali Şeriati, *Dine Karşı Din*, Çev. Atik Aydın, 4. baskı, Van, Bilge Adam Yay., 2001, s. 50.

¹⁴³ Ali Şeriati, *Hz. İbrahim’le Buluşmak*, Çev. Mustafa S. Altunkaya, İstanbul, Fecr Yay., 2005, s. 147.

¹⁴⁴ Ali Şeriati, *Ne Yapmalı?*, s. 103.

¹⁴⁵ Ali Şeriati, *Toplumbilim Üzerine*, s. 110.

¹⁴⁶ Ali Şeriati, *Dine Dayanmak*, Çev. İsa Çakan, İstanbul, Yeni Zamanlar Yay., 2006, s. 28-29.

hayatta fakirlik, zillet ve başlı başına yoksulluk felsefesidir.¹⁴⁷ Şeriati'nin bu doğrultudaki yaklaşımı İslam'ın aktif olduğu yönünde yorumlama yapan benzerleri gibi tasavvufî ve züht-i yorumlara da mesafeli durmasıdır. Şeriati'ye göre İslam insanları büyük enerji ve ruh sahibi olarak görür ve bu insanların düşüncelerini dünya hayatından ahiret hayatına dönüştürmüştür. Şeriati, bunun üzerinde önemle durmuştur. “Şeriati'nin züht ve tasavvufa bu rezervinin birinci derecede Şii yönelim; ikinci derecede de belki İslam dünyasındaki çöküş ve tasavvuf arasında kurulmaya çalışılan bağlantı ile alakası bulunmaktadır.”¹⁴⁸

Sosyoloji, daha önce de belirtildiği üzere batıda en başından beri kilise ile mücadele içerisinde olduğu belirtilmiştir. Bu ibare doğrudur. Çünkü sosyoloji ile din ilişkilerinde büyük ölçüde etkileri olmuştur. Sosyoloji özgürleştirilerek ilerlemenin, din ise gerilemenin ifadesi haline gelmiştir. Batıda erken dönem din sosyoloji çalışmalarının temel problemi ilk dinin ne olduğu üzerinedir. Bununla birlikte dinlerin ilerlemeci olduğu mesajını da vermişlerdir. İrrasyonel, kutsal ile özdeşleştirilen dinin modern zamanlarda çoğu zaman alanlarını daraltmışlardır. İşte Şeriati' de hem dinin alanını genişletmek, hem de dinin bu alandaki iki rolünü vurgulamak için bu tanımı yapmıştır.

2.4.Şeriati' nin Dinler Tarihi Perspektifi

Ali Şeriati'nin din sosyolojisine yapmış olduğu önemli katkılarının yanı sıra, farklı disiplinler arasında yaptığı geçişlerle de dinin ve dinlerin nasıl ne şekilde anlaşılması gerektiği konusunda yaptığı çözümlerle dinler tarihi alanına önemli katkılar sunmuştur.

Şeriati' nin dinler tarihindeki perspektifini ortaya koymak ve onu olumlu, olumsuz tüm yönleriyle ele almak oldukça zor bir iştir. Şeriati, dinleri incelerken yönlendirici bir unsur olarak hangi ilkelere hareket etmektedir? Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse o, tarihsel süreç içerisinde dinin bulunduğu konumu sorgularken; dinsel geleneklerin birbirleri arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymaya gayret ederken kendisine neleri temellendirmektedir ya da bu konuda bize nasıl bir

¹⁴⁷ Ali Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, Çev. Doğan Özlük, Ankara, Fecr Yay., 2008, s. 35.

¹⁴⁸ Ali Şeriati, Ne Yapmalı?, s. 42.

metodoloji tavsiye etmektedir? Bu ve buna benzer sorular ve cevapları, Şeriati'nin dinler tarihine karşı perspektifini gözler önüne serecektir.¹⁴⁹

Dinlerin araştırılması ve anlaşılması konusu tarih boyunca genel anlamda sosyal bilimcilerin özel anlamda ise din bilimcilerinin temel meselesi olmuştur. Bu mesele her zaman kendini canlı tutmuştur. Dinin bireysel ve toplumsal hayatta etkin bir rolü vardır. Bu sebeple dinlerin iyi anlaşılması ve bilinmesi gerekir. İyi anlaşılma ve bilme gerekliliği çeşitli metodolojilerin kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Bütün veriler incelenerek dinler tarihi alanında yapılan tüm çalışmalar gözden geçirilmiştir. Bu çalışmalarda dinin konumunun sorgulanması, diğer dinlerin ne şekilde anlaşılması gerektiği hususunda coğrafi, linguistik, normatif, morfolojik, fenomolojik, psikolojik ve sosyolojik... vb. çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Ancak bunlardan ön plana çıkan disiplinlerin tarihsel eleştiri, fenomolojik ve konfesyonel yöntemler olduğunu görüyoruz. Söz konusu bu yöntemler dinin kavramsal çevresini ve dini tecrübenin mahiyetlerini bizlere sunmaktadırlar. Bunlar bir taraftan da tarihsel dini topluluklar arasında mevcut olan benzerlikleri ve farklılıkları bizlere göstermektedir. Ancak bu yöntemler tek başlarına kullanıldıkları zaman hiçbir anlam ifade etmezler. Çünkü tek başlarına din terimini açıklamada yetersiz kalacak ve dinin sosyal boyutlarını ortaya çıkarmada başarılı olamayacaklardır. Bu yöntemler bazen indirgemecilik ve sübjektiflik gibi yanılığara da neden olmaktadır.¹⁵⁰ İşte dinin insan hayatında inkâr edilemez etkileri ve toplumsal konularla doğrudan ilişkileri birçok yöntemin bir arada kullanılması zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte çeşitli bilimler arasında da ilişkiler kurmayı gerekli kılmıştır.

Şeriati'nin eserleri diye nitelendirebileceğimiz çalışmaların çoğunun seri konferanslar, ders notları ve konuşmaları gibi şeylerden derlenip toplandığını önceden ifade etmiştik. Bundan dolayı Şeriati'nin din ve dinler tarihiyle ilgili görüş ve düşüncelerini anlatırken sadece "*Dinler Tarihi*" isimli kitabından faydalanmak yeterli olmayacaktır.

Şeriati, kökleşmiş yöntemleriyle kendini sınırlı tutmamıştır. Dinler tarihiyle ilgili her türlü meseleleri kendi bakış açısından ele alıp incelemiştir. Bu incelemeler ve değerlendirmeler sonucu ulaşılmış olduğu sonuçları kendi perspektifinden geçirip

¹⁴⁹ Aydın, Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati, s.260.

¹⁵⁰ Aydın, Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati, s.259.

eleştiri ve sorgulamalarını yapmaktadır. Dinler tarihinin meselelerini Müslüman kesim ve bu kesimin sorunları etrafından ele alarak inceler. Çünkü Şeriatî'nin temelinde yatan asıl mesele Müslüman kesimin sorunları meselesidir. Ona göre İslam bu meselede kapsayıcı ve sorgulayıcı tutumlarından dolayı merkezi konum niteliğindedir. Şeriatî, dinler tarihini ele almanın, aslında İslam toplumunu anlamının bir yolu olduğunu ifade etmiştir. Bu sebeple kendimizi anlamının ve tanımının bir imkânı olarak ve kendi varoluşsal bakımdan şekillerimizin diğer inançlar arasındaki yerini bize göstermede dinler tarihinin incelenmesi etkili olacaktır. Çünkü Şeriatî, İslam'ı ve kendimizi iyi bir şekilde tanımının temelini oluşturan etken, dinleri çeşitli tarzlarda bilimsel, objektif ve doğru biçimde ortaya koymaktır. Hatta o, İslam'ın mükemmel ve yüce yapısını daha belirgin bir şekilde ortaya koymak için daha büyük olan dinleri ve ekolleri, doğru ve yanlışlarıyla tanımak gerekir.

Şeriatî'ye ilk bakıldığı zaman onun İslam düşüncesindeki “reddiye” ekolünün devamı niteliğinde bir düşünce ortaya çıkabilir. Ancak yapacağımız açıklamalar bu düşünceyi ortadan kaldıracaktır.

İslam geleneğindeki reddiye/polemik ekollerinde özellikle kelamcılar tarafından diğer dinler ve inançlar büyük eleştirilere maruz bırakılmıştır. Diğer dinlerin hakikat iddialarının bir hükmünün olup olmadığını ortaya çıkarmak için reddiye metoduna başvurulmuştur. Ancak Şeriatî, dinlerle ilgili çözümler yaparken bu gelenekten farklı olarak hak olan İslam dini dışındaki dinlerin de doğru yönlerini, olumlu etkilerini vurgulamaktan geri durmamıştır. Onun bu yaklaşımının amacı bizlerin bilgi seviyesini arttırmak, ufukumuzu genişletmek ve dinler arasında bir karşılaştırma yaparken alt yapımızın oluşmasını sağlamaktır. Aslında İslam'ın dinamikliğini ortaya çıkarmaktır. Bu sebeple dinler tarihi çalışmalarına sadece bilimsel bir merak olarak değil, varoluşsal bir zorunluluk atfetmektedir.

“Şeriatî'nin düşüncelerinde dinleri dikkatli bir şekilde tanımının bir diğer sebebi de tarihsel süreç içerisinde dinin, iki tür akıma sahip olmasıdır. Birincisi, insan akımıdır ki bu bize yüzyıllar boyunca insanın yaşamak için dine niçin ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. İkincisi de tarihsel akımdır. Bu da ilkinin tam tersi olarak dinin, menfi olarak egemen güçler tarafından insanlık ailesinin aleyhine nasıl kullanıldığını gözler önüne sermektedir. Bu görüş ve düşünceleriyle Şeriatî'nin dine ve dinler

tarihine sosyolojinin verilerinden hareket ederek bir metodoloji geliştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.”¹⁵¹

2.5.Şeriati'nin Dinler Tarihi İncelemelerinin Hareket Noktası Olarak Marxist Jargon

Şeriati, Paris'te eğitim gördüğü zamanlarda Georges Gurvitch'in¹⁵² derslerine katılmış ve ondan büyük oranda etkilenmiştir. Gurvitch, önemli bir sosyalist olmasının yanında Cezayir savaşının taraftarlarından olan aktivist bir kişidir. Bu sebeple de dinler tarihine yaptığı atıflarından da anlaşılacağı üzere önemli etkiye sahip bir kişilik olduğunu söylemek gerekir. Şeriati araştırmacılarının kabul ettikleri Marxist etkinin Şeriati'de, Marx'ın kitaplarından mı, yoksa Gurvitch'ten mi kaynaklandığı düşüncesi araştırma konusu olmuştur. Ancak şu an ele alınacak bir mesele olarak görülmemektedir. Fakat ne olursa olsun Şeriati'nin dinleri anlatırken başvurmuş olduğu düşünceler, “tez-anti tez ve sentez “,”alt yapı-üst yapı” kavramları ve “dinin toplumu uyuşturmak için kullanılan bir afyon olduğu”¹⁵³ şeklindeki düşünceleridir. Bunların içini her ne kadar İslami kavramlarla doldurarak kullansa da Marx'ın düşünceleri olduğu gerçeği tartışma konusu bile olamaz. Bu konuyla ilgili vermiş olduğu örnekler arasında “tez-anti tez ve sentez” örnekleri başta bir tevhit anlayışının bulunduğu ve ona karşı putperestliğin bir anti tez olarak; Ali Şia'sının bulunduğu ve bunun karşısına Safevi Şia'sının çıkması”¹⁵⁴ örneği bulunmaktadır.

Rekabet duygusu insanın doğasında var olan bir şeydir. Ona göre, bu ikilik insanlık tarihinin ilk yıllarına yani Âdem' in çocukları Habil ve Kabil' e kadar dayanmaktadır. Bunu dinlere de uygulayarak dinlerin sahih-bozulmuş dinler şeklinde bir ayrımını yapar. “Bu ayrımların sentezini, tez anti tezin sonucu olan sentezi ise tevhide ise bir toplum ve inanç yapısı olduğunu göstermeye çalışır.” Fakat tevhide olan bir toplumun kendi anti tezini niçin başta doğurup ancak şimdi tekrar doğuramadığı sorusunu bir türlü ortaya atıp yanıt veremez. Dinlerdeki tüm ikili yapıları bu uygulamasıyla anlamlandırmaya çalışmıştır. Ancak bunların doğru veya

¹⁵¹ Aydın, Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati, s.261.

¹⁵² Kırlangıç, **Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati**, s.288.

¹⁵³ Kırlangıç, **Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati**, s. 289.

¹⁵⁴ Kırlangıç, **Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati**, s.289-290.

yanlış olduğu kısmıyla fazla ilgilenmez. Örneğin, “Çin kökenli dinlerin her ikisinde de, yani Konfüçyüsçülük’te ve Taoculuk’ta bulunan yin-yang ikilemini de bu bağlamda çatışan unsurlar olarak anlamlandırır. Oysa yin-yang Çin düşünce tarihinin en önemli kavramları olmakla birlikte hiçbir zaman Marxist anlamda çatışan zıtlıklar olarak algılanmamıştır.” Her ikisinin birleşmesinde evrendeki her şey var olmuştur. Bu bir çatışmanın sonucunda ortaya çıkmış şekilde algılanmamalıdır. Çünkü onlar birbirleriyle çatışan değil, birbirlerini tamamlayan iki unsur olarak görülmüşlerdir. “Birbirlerinden ayrı mutlak varlıkları yoktur. Yin ve yang oluşları nispidir. Bu yüzden Yin konumunu değiştirmedeği halde hem yin hem de yang olabilir. Bakan, başbakana göre Yin iken eşine göre Yang’dır. Aynı şeyi, konfüçyanizm gibi bu dünyayı imarı, Taoculuk gibi var olana, tabiata uymayı öne çıkartan iki din/iki düşünce sistemi, Şeriatî açısından birbirlerinin tezi ve anti tezi oldukları ve her ikisini birleştiren bir şey ideal iken, Çin düşüncesi açısından bunlar birbirlerinin zıttı ve çelişir şeyler değil, birbirlerini tamamlayan iki düşünce/inançtır. Bu yüzden de Çin’de bu düşünceler birbirlerini dışlayan değil, tamamlayan şeyler olarak görülür.”¹⁵⁵

¹⁵⁵ Kırlangıç, **Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriatî**, s.289-291.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ’NİN DİNLERLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

3.1.Şeriatî’nin Dinlerle İlgili Kullandığı Kaynaklar

Şeriatî’nin hayatına bakıldığı zaman on dört hafta sürmüş olan “*Dinler Tarihi ve Uzmanlığı*” dersi göze çarptığı ifade edilmektedir. Ancak bu süre zarfında da bu alanda kullanmış olduğu kaynaklarla ilgili tam bir bilgi mevcut değildir. Bu tespitin tamamen bir ön yargı olmadığı vurgulanır. Çünkü bu kanıya varılmasına etkili faktörler mevcut olan metinlerin Şeriatî’nin ders notlarından alınmış olması ve kaynakları hususunda herhangi bir ses çıkarılmamasıdır. Fakat ara sıra bazı kişilerin isimlerinden söz ettiği ifade edilir.¹⁵⁶

Paris Amerikan Üniversitesi Profesörü İranlı Ali Rahnama Ali Şeriatî üzerine önemli araştırmalar yapmıştır. Ali Rahnama “*Müslüman Ütopycı*” adlı kitabında Şeriatî ile ilgili geniş bir bilgi sunmuştur.¹⁵⁷ Burada Şeriatî’nin Paris’e gitmeden önce ilkokul, ortaokul ve lise yıllarındaki okumuş olduğu eserleri bizlere anlatmıştır.¹⁵⁸ O, bu dönemlerde Batı ve Doğu kültürüne ait bilim adamlarını eserlerini çokça okumuştur. Bu eserler onun fikir dünyasının zenginleşmesinde ve ideolojisinin değişmesinde büyük rol oynamıştır. Küçük yaşlarda oluşan bu düşünce zamanla Şeriatî’nin hemen hemen bütün çalışmalarını etkilemiştir. Şeriatî, ilkokul yıllarında Victor Hugo’dan daha ünlü Fransız koleksiyonu Que Sais- Je’nin farsça tercümelerini okumuştur. Ortaokul yıllarına baktığımız zaman dikkatimizi çeken bir diğer önemli isim Belçikalı simbolist yazar ve şair Maurice Maeterlinch’tir. Bu isim Şeriatî’yi manevi aşk konusunda tasavvufî yönden etkileyen ilk yazardır. Maurice, onun mistik düşünce yapısının oluşmasına katkı sunmuştur. Ancak Şeriatî, Maurice’yi aşırı bir şekilde okuduğundan dolayı bunalıma girip defalarca intiharını bile düşündüğünü kendi ifadeleri ile zikreder. Yine aynı dönemde Fransız Kafka, Alman filozof Arthur Schopenhauer ve Anatole France’ı da yoğun bir şekilde okumuştur. Bu dönemde birtakım önemli sufiler olan Hallac, Cunejd, Kadı Ebu Yusuf, Şebisteri, Beyazid el-Bistami, Kuşeyri ve Ebu Said Ebul Hayr ve Mevlana gibi şahsiyetlerin sözlerini

¹⁵⁶ Aydın, Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihine Bakışı, s.292.

¹⁵⁷ Ali Rahnama, Müslüman Ütopycı, Çev. İhsan Toker, Hece Yay., Ankara, 2005, s. 88-89.

¹⁵⁸ Rahnama, Müslüman Ütopycı, s.91.

toplayıp okuduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁹ İntihar düşüncesinden Mevlana'nın Mesnevi'sinden teselli bularak kurtulduğunu söyler. Şeriatî, belli bir süreden sonra çevrenin de etkisiyle tasavvufî okumaları bırakıp birtakım siyasi okumalara girişmiştir. Siyasi okumalarda öne çıkan; Lenin, Dostoyevski, Jaurés ve Çernişevski gibi isimlerdir. Şeriatî bir yandan bu isimlerin eserlerini okurken bir yandan da babası Mohammed Tki'nin etkisiyle İslami kitaplar ve şiirler okumuştur. Hafız, Sadi, Firdevsi ve Mevlana gibi klasik İran şairlerini de okumuştur. Modernist şairlerden de başta Muhammed İkbâl olmak üzere; Mahmud Ferruh, İhsan Taberi, Ferudun Tevalloli, Paul Vallery, Mucteba Minovi ve Perviz Natil-i Hanlari gibi şahsiyetlerin eserlerini okumuştur.¹⁶⁰

Lise döneminde ise Alexis Carrel ve Freud gibi önemli yazarları okumuştur. Hatta bu yazarlar hakkında makaleler yazıp yayımlamıştır. Çevresindeki dostlarına Alexis Carrel'in "*İnsan Denen Meçhul*" ve "*Hayata Dair Düşünceler*" kitaplarını okumalarına dair tavsiyede bulunmuştur.¹⁶¹

Üniversite yıllarında da modern şiir anlayışına sahip Ehavan'ın eserlerini okumuş ve ondan büyük ölçüde etkilenmiştir. Kısacası Şeriatî'nin düşünce yapısının oluşmasında ve gelişmesinde bilim insanları, şair, yazar ve eserleri gibi etkili faktörler mevcuttur. İlkokul'dan Paris'e gittiği döneme kadar o süre zarfında okuduğu ve etkileri altında kaldığı gerçeği eserlerinde ortaya çıkmaktadır.¹⁶²

Şeriatî'nin dinler tarihi alanındaki eserlerine bakıldığında Max Weber, Kant, Descartes, Francis Bacon, Bergson ve George Gurvitch gibi önemli şahsiyetlere herhangi bir kitap ismi vermeden atıflarda bulunmaktadır.¹⁶³

İlkel dinler hakkında bilgi verirken burada Durkheim'in kaleme aldığı "*Dini Hayatın İlkel Biçimleri*" kitabına birtakım göndermelerde bulunur. Animizm, totemizm ve ilkel dinlerle ilgili bilgileri buradan aldığı gözlenmektedir. Şeriatî, Spencer ve Maks Müller gibi diğer kişilere de göndermeler yapmış olsa da onların eserlerinden herhangi birini kullandığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple ilkel dinler kısmının tek kaynağının Durkheim olduğu söylenebilir. Bu kaniya yönelik pek

¹⁵⁹ Şeriatî, Dinler Tarihi-I (s. 35-115. ayrıca bkz.) s.37-111.

¹⁶⁰ Rahnema, Müslüman Ütopyaçı, s. 93.

¹⁶¹ Rahnema, Müslüman Ütopyaçı, s. 142.

¹⁶² Ali Şeriatî, Dinler Tarihi-I,(ayrıca bkz.) s.37-170.

¹⁶³ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s. 37.

çok örnekler vardır. Örneğin din ile büyüünün tamamen birbirlerinden farklı iki ayrı şey olduğunu dile getirirken “büyünün bireysel bir olgu, dinin toplumsal bir olgu olduğu” düşüncesi Durkheim’ın, dinin büyüden kaynaklandığı şeklinde Frazer’in görüşünü eleştirmek için kullandığı belgelerden biridir.¹⁶⁴

Şeriatî’nin ilkel dinler hakkındaki görüş ve düşüncelerini oluşturan kaynaklara ulaşmak için bugün bile 19. Yüzyılın ilk dönemlerinde kullanılan yorum ve kaynaklara müracaat edilmektedir. Ancak onun hayatta olduğu dönemlerde bu konulara yönelik daha farklı görüş ve düşünceler ileri sürülmüştür. Örnek olarak Claude Levi Strauss gösterilebilir. Strauss’un 1962’lerde yayımlamış olduğu “*Totemizm*” kitabıyla totemizmi bir din olarak değil, ilkel dinlerde akrabalık ilişkilerini düzenlemeye yönelik oluşturulmuş bir unsur olarak görülmüştür. Bu dönemde yaşayan Şeriatî’nin böylesine ünlü antropologlardan birini tanımaması ve duymamış olması mümkün olmasa gerek. Bir başka şey Şeriatî ilkel dinlerin tevhidi bir şekilde var olamaya başladığını ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak antropologlar ve dinler tarihi ile ilgilenenler tarafından çeşitli şekillerde ortaya konulup açıklanmış olsa da bütün toplumlarda bir “*Yüce Varlık/ Tanrı*” anlayışının var olması, inkâr edilemeyecek bir delil niteliğindedir. Şeriatî bunu bilmiyor gibi görünmektedir. Bunun sebebinin, onun konuyla alakalı yeterli düzeyde kaynak ve verilere ulaşamadığı veya sadece Durkheim’in kaynaklarıyla yetinmesi olduğu söylenebilir.

Bir diğer bölümde Çin Dinlerini ele almış, bu bölümde Taoculuğun temel metni olarak görülen ve kabul edilen Tao-te-king’e yönelik birtakım atıflarda bulunmakla yetinmiştir.¹⁶⁵

Hinduizm’de ön plana çıkan isim Servapalli Radhakrişnan’dır. Bu din hakkında bilgi verirken bu isimden sadece saygı ve hürmetle bahseder. Şeriatî, Hint dinleri hakkında bilgiler vermiştir. Ancak Budizm’e farklı bir yer ayırmış ve onun kurucusu Buda’dan övgüyle bahsetmiştir. Bu din, Hinduizm’e karşı var olmuş bir oluşumdur ve Hinduizm’in tanrılarına bir başkaldırı niteliğindedir. Budizm’in kurucusu olan Buda’nın hayatı ve dünya görüşünden bahseder, fakat bunlara yönelik herhangi bir kaynağa atıfta bulunmaz.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Şeriatî, *Dinler Tarihi-I*, s. 67.

¹⁶⁵ Şeriatî, *Medeniyet Tarihi-I*, Çev. Ejder Okumuş, Ankara, Fecr Yay. , 2013, c.1, s.186.

¹⁶⁶ Şeriatî, *Dinler Tarihi-I*, s. 244-245.

Zerdüştlük hakkında bilgi vermek için Gatalar'ı kullanmıştır. Zerdüştlük en başlarda tevhidi bir inanca sahiptir, ancak zamanla bozulmuştur. Şeriati, Gataları inceleyerek bu bozulmayı ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu inancı batılı kaynaklardan takip eder gibi görünür, fakat bunların neler olduğunu aktarmaz.¹⁶⁷

Şeriati'nin "*Aksiyal Çağ*" düşüncesi ve medeniyetlerinin varoluşları hakkında kullanmış olduğu kaynakları ve metinleri tespit etmek Dinler Tarihi dersi açısından mümkün görünmemektedir.

Kısacası Şeriati, İslam dışındaki dinleri ve inanışları, İslam'ın ve Şii din anlayışının farklılıklarını ve özelliklerini ortaya çıkarmak ve ön planda tutmak için inceleme konusu yapmıştır. Marksist düşünce yapısının etkisi altında kalması da Şeriati'yi düşüncelerini tam manada ortaya koyma hususunda bazı engeller teşkil etmiştir. Doğrusu Şeriati'nin bu söylemlere pek aldırıldığı da söylenemez. Onun tek amacı İslam'ın üstünlüğünü ortaya koymaktır. Diğer dinler özlerini kaybetmiş ve bozulmuşlardır, bir bakıma tarihsel İslam da bu şekildedir. Bu sebeple yeni bir İslam anlayışını ortaya koymak için çalışmalar yapmaktadır. Bu amaç doğrultusunda kendisine yardımcı olacağını düşündüğü her şeyden faydalanır. Bu sebeptendir ki, kullanmış olduğu veriler arasında bir uyumun, herhangi bir tutarlılığın olup olmadığını gözletmez, çok da dikkate almaz.¹⁶⁸

Bütün dinlerle ilgili görüş ve düşüncelerini ortaya koyduğu "*Dinler Tarihi*" isimli eserinde kullanmış olduğu kaynakların çoğunun isimlerini vermektedir. Fakat Şeriati'nin kendi aktarmış olduğu kaynaklar dışında da kullandığı kaynaklarının olduğu ifade edilmektedir. Şeriati'nin dinler tarihi alanında uzman olması, onun üzerine araştırma yapan bilim insanlarında dinler tarihinin batılı ve doğulu kaynaklarına hâkim olduğu fikrini oluşturmuştur. İranlı bir bilgin olduğu için Farsça kaynaklara zaten tamamen hâkimdir.¹⁶⁹

Şeriati'nin batılı kaynaklarına baktığımız zaman bu kaynaklar arasında Mark Weber ve Durkheim başta olmak üzere Leoroul, Max Müller, Spencer ve Tylor gibi diğer önemli isimler yer almaktadır. Bu isimleri Şeriati şöyle tasvir etmektedir; bu kişiler

¹⁶⁷ Şeriati, *Dinler Tarihi-II*, s. 196-229.

¹⁶⁸ Aydın Hız, "**Modernizmle Hesaplaşma Çabasında Bir Aydın: Ali Şeriati Portresi**", Kertenkele Dergisi, sayı.20 ayrıca bkz. http://www.aliseriati.com/kitaplar.php?Makale_id=449&Kat_id=24

¹⁶⁹ Recep İhsan Eliaçık, *İslam'ın Yenilikçileri*, İstanbul, Söylem Yay. , 2002, s. 269-278.

18. ve 19. Yüzyıllarda ardından da 20. Yüzyılların başlarında ormanlarda hayatlarını sürdüren, uzak adalarda varlıklarından emin oldukları toplulukları araştırmaya gittiklerini ve karşılaştıkları zorlukları ve zahmetlerini kaleme aldıklarını söylemiştir. Durkheim'in daha giyinmeyi bile bilmeyen toplumların hayatlarını kütüphanelerde oturarak yazdığını aktarmaktadır. şeriatı, dinin sosyolojik açıdan incelenmesinde Durkheim'in "*Dini Hayatın İlkel Biçimleri*" adlı eserinden yararlandığına atıfta bulunmuştur. Dinin sosyolojik açıdan incelenmesi araştırmasında kaynak olarak kullandığı bu eserin payının oldukça büyük olduğunu dile getirmiştir.

"Yeniçağın ve yeni medeniyetin meydana gelmesinde Protestanlığın rolünü Max Weber herkesten daha iyi açıklamıştır ve incelemiştir."¹⁷⁰ ifadesiyle Weber'in "*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*" adlı eserine atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır. Batılı kaynaklar arasında ismini zikredeceğimiz isimler John Nass ve Beyani Bey'dir. John Nass'ın "*Dinler Tarihi*" eseri, Beyani Bey'in de Farsça'ya çevirdiği Fransız bir yazar A.Kerim SOLEY'e ait "*Din ve İnsanın Dört Boyutu*" başlıklı eser bu kaynaklar arasındadır.

şeriatı'nın doğulu kaynaklarına bakıldığı zaman Hindistan Cumhurbaşkanı Radha Krişenan ve Haşim Rıza gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Bu şahsiyetlerin eserlerine baktığımızda Krişenan'ın Farsça'ya çevrilen "*Doğu ve Batı'da Din ve Doğu Dinleri ve Batı Fikri*" adlı yapıtı ile Haşim Rıza'nın "*Büyük Dinlerin Tarihi*" adlı eserleri şeriatı'nın doğu kaynaklarında atıflarda bulunduğu iki önemli kaynaktır.

Taoizm'in kutsal kitabı "*Tao-Te-King*" ile Zerdüştlüğün Kutsal metinleri "*Zend-Avesta*" şeriatı'nın kutsal kitap olarak zikrettiği iki kitaptır. Bir de bunlarla birlikte "Pehlevice Zerdüşti" metinlerini irdelediğini zikretmiştir. Fakat sadece bu metinleri kabul edip diğer dinlerin metinlerini incelememiştir diye kesin bir hüküm verilemez.

Mecusilerin ehli kitap olup olmadığını dile getiren şeriatı, İslam'i kaynaklardan şii bilgin Tabatabai'nin "*el-Mizan*" isimli tefsirini kaynak olarak kullanmıştır.

Dine olan ihtiyaç ve gereklilik hususunda Muhammed İkbâl'den herhangi bir eser ismi vermeden atıfta bulunmaktadır. şeriatı, vicdan konusunda Jung ve Freud'a atıflarda bulunmuştur. "*Din ya da İnsan Ruhunun Dördüncü Boyutu*" isimli eserden müellif ismi vermeden dinin insan için önemli ayrı bir boyutu olduğu konusunda

¹⁷⁰ şeriatı, Dinler Tarihi-I, s.36-68.

atıfta bulunmuştur. Evrim konusunda Şeriatî, herhangi bir eser ismi vermeden Darwin'e atıflarda bulunmuştur. Mitoloji hususunda da Ömer Hayyam'dan şiirsel olarak alıntılar yapmıştır.

Şeriatî, bazen “*Dinler Tarihi*” kitabında Sokrat, Eflatun, Pisagor, Epiküros, Paskal, Aristo ve Thales gibi Yunan filozoflara atıflarda bulunmaktadır. Din konusunda da bazen Kur’ân, Hadis ve Kitab-ı Mukaddes’e birtakım atıflarda bulunmuştur. Beşerin varoluşundan söz ederken kendi öznel düşüncelerini kanıtlamak için Pascal’ın “*Deux Infinis*” (İki Sonsuz) isimli kitabına atıfta bulunur.¹⁷¹

Sonuç olarak; Şeriatî’nin eserleri, vermiş olduğu konferanslar, dersler ve bazı seminerlerdeki ses kayıtlarından ibarettir. Bu sebeple tam manada kaynak diye nitelendirebileceğimiz elle tutulur bir kaynak söz konusu değildir. Kaynak söz konusu olmadığı için de eserlerinde dipnot biçiminde alıntılara rastlayamayız. Şeriatî’nin atıflarını derslerinde, konferanslarında ve seminerlerinde verdiği bazı isimler veya bu kişilerin eserleri oluşturmaktadır. Bu yüzden kitap formatında bir kaynaktan söz etmemiz mümkün değildir. Ama onun eserlerinde batılı ve doğulu bilim adamlarına çokça atıfta bulunduğu söylenebilir.

3.2.Şeriatî’nin Dinler Tarihi Çalışmalarında Ele Aldığı ve İncelediği Dinler

Şeriatî’ye ait bütün eserler incelendiğinde, bu eserlerde ele almış olduğu dinlerin klasik dinler tarihçilerinin yaklaşımlarından çok farklı bir yaklaşımda olduğu fark edilmektedir. Şeriatî klasik dinler tarihçileri gibi dinler hakkında kronolojik olarak bilgi vermek yerine, bu dinlerin daha iyi anlaşılması yönünde hareket etmiştir. Bu doğrultuda İslam dini’nin daha iyi anlaşılması için kararlı ve azimli bir çaba içerisine girmiştir.

Şeriatî’ nin on dört hafta süren “Hüseyiye-i İrşad” derslerinden meydana getirilmiş dinler tarihi eseri başta olmak üzere diğer tüm dinler tarihi çalışmaları incelenmiştir. Şeriatî, ele aldığı dinleri dağınık bir şekilde incelemiştir. Meşhed Üniversitesi’nde ve “Tahran’daki Hüseyiye-i İrşad” kurumunda yaptığı dinler tarihi ve uzmanlığı başlığı altındaki derslerinde dinler ve din kavramları üzerinde durmuştur. Bununla beraber diğer eserlerinde de dinler konusunda önemli bilgiler vermiştir. Bu bilgiler

¹⁷¹ Şeriatî, İslam ve Bilim, Çev. Ejder Okumuş, Ankara, Fecr Yay. ,2011, c.2, s.211.

doğrultusunda Şeriatî'nin her dinin ortak özellikleriyle ilgili yirmi beş maddeden oluşan ayrıntılı bir formül sunmuştur. Bu formüllerden önemli görünenler şunlardır;

1. Din varlık âleminin anlamlı olduğunu ortaya koyarak bunu ispat eder.
2. İnsana ve tarihe nihai bir son biçer ve insanı o son gayeye yönlendirir.
3. Varlığın ve insanın ruh-madde şeklindeki ikiliğini gösterir. Bütün eşyayı, işleri ve gerçekleri hissedilenler ve hissedilmeyenler diye ikiye ayırır.
4. Tanrı'nın yaratığı olarak kâinata belli ölçüde kutsallık atfeder.
5. Tabiat ve insan birliğine vurgu yapar.
6. İnsana sorumluluk vererek kendisini yetiştirmek ve daha iyi bir alim yazısı yapmak için gayret sarf etmeye yöneltir.
7. Ruhun bekasını savunur.
8. Eşyaya ve insana kulluktan kurtuluş yolunu göstererek bunların yerine Tanrı'ya kulluğu savunur.
9. İdeal insan yetiştirerek fazilet şehri oluşturmaya çalışır.
10. Tesadüfü reddederek her şeyin Tanrısal irade sonucu var olduğunu savunur.
11. İnsanı diyalektik anlamda çelişki ve zıtlıklarla mücadeleye sevk ederler.¹⁷²

Ona göre, din kavramının tam manada anlaşılması için dinlerin en eski olan yani ilkel dinlerden işe başlamak gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷³ Çünkü ona göre din kavramının iyi bilinmesi için ilkel dinlerin tanınması gerekir. Bundan dolayı Şeriatî, E. Durkheim ve Levy Bruhl'ün yapmış oldukları çalışmalarını takip etmiştir. Bu çalışmaları eleştirel bir tahlille inceleyerek, ilkel dinleri ve dinlerle ilgili kavramları incelemeye çalışmıştır.

Şeriatî, ilkel dinleri inceledikten sonra Çin ve Hindistan gibi medeniyet ve kültürleriyle önemli yere sahip, beşeri dinlerin etkin olduğu bu iki toplumun dinini ele almıştır. Bu dinleri mukayese ederek aralarındaki benzerlikleri ortaya çıkarma çabası içine girmiştir.

¹⁷² Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.110-137.

¹⁷³ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s. 66.

Şeriatî, Çin dinlerinden Tao ve Taoizm, Konfüçyüs ve Konfüçyanizm inançlarının esasları üzerinde bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmadan hareketle bu dinlerin Hint dinlerine ve topluma ne şekilde yansıdığını görmek için inceleme yapmıştır. Bu dinlerden Hint dini olan Veda dini olarak da adlandırılan Hinduizm ve Budizmi ele alıp inceleme gayretine girmiştir. Daha sonra da Mitraizm, Zerdüştlük gibi İran dinlerini incelemeye başlamıştır. Bu dinleri incelemeye başlayan Şeriatî, ara sıra söz konusu dinleri İslam'la da mukayese etmiştir.

“Şeriatî, her din için beş ayırıcı özellik belirlemiştir. Bu özellikler:

- Her dinin tanrısı veya tanrıları, yani dinin izleyicilerinin taptığı mabud.
- Her dinin peygamberi, yani dininin mesajını ileten insan.
- Her dinin kitabı, yani dinin, insanları uyarıp uymaya çağırdığı kuralların temeli.
- Her peygamberin ortaya çıkardığı çevre ve seslendiği zümre. Zira her peygamber, tebliğini değişik biçimde iletmiştir. Biri bütün halka seslenirken, bir diğeri prenslere ve soylulara, bir diğeri aydınlara, filozoflara, seçkinlere seslenmiş olabilir. Böylece bir peygamber mevcut iktidarı karşısına alıp onunla çatışmış olabilir.
- Her dinin yetiştirip topluma ve tarihe kazandırdığı, temsilcilik niteliği taşıyan kişilerdir.”¹⁷⁴

3.2.1. İlkel kabile Dinleri

Başta da ifade edildiği gibi, Şeriatî'nin toplumumuzun ve dinimizin iyi tanınması için ilk önce ilkel kabile dinlerinin iyi bilinmesi ve anlaşılması gerektiği fikrini taşıdığı aktarılmıştı. Çünkü ona göre ilkel yani bedevi diye de adlandırdığı bu toplumları ve dinlerini kısacası ilkel dinler ifadesini kullandığı bu kabile dinlerini bilmek şu açılardan önemlidir. Toplumdaki din ve din duygusunun nasıl ortaya çıkıp geliştiğini bilmek, dini amellerin, ibadetlerin ve dini inançların nasıl ortaya çıktığını ve neler olduğunu bilmek açısından ilkel kabile dinleri önem arz etmektedir.¹⁷⁵

¹⁷⁴ R.İhsan Eliaçık, “İslam'ın Yenilikçileri (İslam Düşünce Tarihinde Yenilik Arayışları Kişiler, Fikirler, Akımlar)”, Edit. İslam Özkan, İstanbul, Söylem Yay., 2002, s.276.

¹⁷⁵ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.73-75.

Şeriatî, ilkel kabile dinlerinin çok fazla olduğunu ifade etmiştir. Fakat o, onları tek tek, ayrı ayrı, özel olarak ele alıp incelemek ve bahsetmek istememiştir. Asıl hedefi, dinler tarihini bir dönemi ile dile getirip, ilkel kabile dinleri diye ifade ettiği bu dinleri ana hatlarıyla tanıtmaktadır. Bu sebeple sadece “fetişizm, animizm ve totemizm” gibi ilkel dinlerden bahsetmiştir.¹⁷⁶

Şimdi bu ilkel kabile dinleri Şeriatî’nin perspektifinden açıklanmaya çalışılacaktır.

3.2.1.1. Fetişizm

“Fetiş kelimesinden türeyen bu kelime, bir zamanlar taşlara ve doğal nesnelere tapınma şeklinde basite indirgenmiş Afrika dini için kullanılan bir terimdi.”¹⁷⁷ Sözlükte; cansız bir nesnenin “seksüalize” edilmesi anlamına gelmektedir. Terim olarak ise; ilkel toplumlarda doğüstü gücü ve etkisi olduğuna inanılan canlı ya da cansız varlıklara tapma biçimindeki eylemlerin tümü¹⁷⁸ olarak tanımlanır.

Şeriatî, bu dinin Spencer ve onun gibilerinin kabul ettikleri bir din olduğunu söyler. Onlar Fetişizm veya Animizm diye adlandırdıkları bu dini tüm insanlığın tek dini ve bütün dinlerin de buradan ortaya çıktığı yer olarak tanımlarlar. Şeriatî, bu dini önceden iki farklı din olarak düşünürlerken bugün bazı düşünürlerin bunları tek bir din olarak kabul ettiklerini ifade etmiştir. Şeriatî’ye göre Fetiş boncuk, küçük taş ve bedevilerin muteber sayıp topladığı eşyalar olarak ifade edilmiştir. Beşeriyetin ilk tapınakları olarak ifade edilen dağ mağaralarının keşfedilmesinden sonra buralarda çeşitli boncuklar bulunmuştur. Ona göre bu boncuklar söz konusu tapınaklarda muhafaza edilmiştir. Bedeviler onlara dokunarak, onları öperek ve mesh ederek ibadetler yapmışlardır. Bu sebeple Şeriatî, fetişizmi bazı doğal eşyalara inanmak ve onları kutsal kabul etmek olarak ifade etmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.79.

¹⁷⁷ Şinasi Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, “fetişizm maddesi”, Ankara, Vadi Yay., 1998, s.129.

¹⁷⁸ Ali Püsküllüoğlu, Türkçe Sözlük, “fetişizm maddesi”, İstanbul, Can Yay.,2006, s.684.

¹⁷⁹ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.80-81.

3.2.1.2. Animizm

Şeriatî'nin üzerinde durduğu bir diğer ilkel kabile dini Animizm'dir. Animizm sözlükte; "canlılık"¹⁸⁰ anlamına gelmektedir. Şeriatî'ye göre "anim" ve "anime" kelimeleri "tahrîk etmek" ve "heyecana getirmek" anlamlarına gelmektedir.

Animizm'i Tylor; " dini, ruh doktriniyle ferdi ruhların ölüm sonrası yaşadığı, güçlü tanrılara karşı diğer ruhların varlığı vb. inançlar ve dinin en kısa tanımı olarak nitelendirmiştir.¹⁸¹

Dünya'nın en ilkel dini olan ruha tapmaktır. Bu sebeple din bilimcilerinin dini tanıtmak ve ispat etmek için bu meseleyi biran önce açıklığa kavuşturması gerekmektedir. Şeriatî, ilkel kabilelerin görünmeyen özel ruhlara inandıklarını ifade etmiştir. Bu ruhlar birtakım özelliklere sahiptirler, birincisi şahsiyet, bilinç ve irade sahibi olmaları ve uğursuz ya da kutsal hayır veya şer olmalarıdır. Ruhlara verilmiş bu özellikler insana ait olan özelliklerdir. İkinci özellikleri ise, insan öldüğü zaman ölmeyip baki kalmaları, gökyüzüne geri dönerek ormanın derinliklerinde ve karanlıklarında hayatlarını devam ettirmeleridir.

Bedevi kabilelerin inancına göre her ruh kendi cesedinin yanından ayrılmamakta ve her zaman onları muhafaza etmek için yanında beklemektedir. Bu ruhlar nerede yaşıyorlarsa o tabiat kuvvetinin ya da işaretinin ruhuna dönüştürmektedirler. Bundan dolayı rüzgâr, dalga, tufan, yağmur ve denizdeki su birer ruh sahibidirler. Çünkü inançlarına göre bu ruh bir insana ait iken o insan öldükten sonra tabiattaki alametlere geçmiştir.¹⁸²

Şeriatî'ye göre animizmdeki temel inanç, insan ve hayvanda var olan gizli kuvvet olarak nitelendirdikleri asalet ruhudur. Ruha tapınma inancı insanın ilkel bir inancıdır. Bu inanç vesilesiyle tabiatla arasında bir bakıma yakınlık hissi ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bedevi olan insan tabiatla birliğe ulaşma isteğindedir. Animizm, tenasüh inancını da kabul etmektedir. "Ruh göçü"¹⁸³ anlamına gelen tenasüh inancı Hint dinlerinde ve İslami heretik mezheplerinde var olan dünyanın en

¹⁸⁰ Püsküllüoğlu, Tükçe Sözlük, "animizm maddesi", s.132.

¹⁸¹ Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, s.33.

¹⁸² Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.81-82.

¹⁸³ Püsküllüoğlu, Tükçe Sözlük, "tenasüh maddesi", s. 1688.

ilkel dinlerinden birinin inancı ve düşüncesidir.¹⁸⁴ Şeriatî'ye göre, tarihten beri yeryüzünde var olan bütün toplumlar dünya ile ahiret yönelişlerinde git gellere ve sallantılara sahiptirler. İşte bu nokta da dinler ve peygamberler toplumun bu yönelişlerinin aksine bir yön bulmuşlardır.

3.2.1.3. Totemizm

Kimi kültürlerde klanın veya kabilenin atası sayılan ya da bunlarla soy birliğine sahip oldukları düşünülen hayvanlar o kabile ve klanların totemi olarak adlandırılır. Totem olarak kabul edilen hayvanların öldürülmesi veya kesilmesi yasaktır. Ancak belirli dönemlerde kesilerek yenilebilir.¹⁸⁵

Şeriatî'nin üzerinde durduğu önemli bir diğer ilkel kabile dini totemizm'dir. Totemizm, sözlükte; "ongunculuk"¹⁸⁶ anlamına gelmektedir. İlkel toplulukların her biri en fazla hayvan olmak üzere bir nesneyi totem olarak kabul edip tapmışlardır. Şeriatî de bunun nedenlerini ortaya çıkarmak istemektedir. Buna göre "bir kabile, örneğin bir papağana tapıyorsa aslında papağan olduklarını söylemekte, nitekim en büyük atalarının bir papağan olduğunu hepsinin ondan bölünüp dallara ayrıldıklarını belirtmektedir. Çünkü papağan cinsi daima vardır, herhangi bir papağan ölse bile cinsi kalıcı ve ölümsüzdür. O halde kabilenin atası papağan görünümünde daima ebedidir. Böylelikle papağana taptiklarında kendi atalarına tapmış olmaktadır."¹⁸⁷

Şeriatî, totemizmin dini sosyolojik nedenlerini inceledikten sonra bu inançla ilgili görüşleri sunmaya devam etmiştir. Bu inanca göre her kabile kendi toteminin etini yemeyi haram kabul edip yasaklamıştır. Bu doğrultuda inek etinin Hıristiyanlık'ta haram kabul edilmesinin de Hintlilerin bugünkü inançlarından önce Arilerin ineği totem olarak kabul etmesinden dolayı olduğunu söylemektedir.¹⁸⁸

Şeriatî, Araplarda da totem inancının varlığından söz etmektedir. Buna gerekçe olarak da Arap kabilelerinden olan Beni Kelb (köpek oğulları) ve Beni Sa'leb (tilki oğulları) gibi iki kabileyi göstermektedir. Çünkü bu isimler totem inancını çağrıştırmaktadır. Şeriatî, insanoğlunun bir insana "hayvan oğlu" diye hitap

¹⁸⁴ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.83-84.

¹⁸⁵ Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, s.371.

¹⁸⁶ Püsküllüoğlu, Türkçe Sözlük, s.1722.

¹⁸⁷ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.85.

¹⁸⁸ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.75.

etmesinin çok garip bir duygu olduğunu, ancak totemizm inancının perspektifinden bu hitabın hayvan olarak değil insan ruhu olarak anlaşıldığı zaman hayretlerimizin azalacağını ifade etmiştir.¹⁸⁹

Egemen sınıf en başta tek boyutlu bir niteliğe sahipken zamanla üç boyutlu bir hal almıştır. Siyasi ayağı firavun, iktisadi ayağı Karun ve ruhi cehri yönünü de Bel'am oluşturmaktadır. Şeriatî, Durkheim'in bu tezden hareketle dinin kökenini bulmak istediğini ifade etmiştir. Bunun için Durkheim'in görüşlerinin tahlilini yapma çabası içerisine girmiştir.¹⁹⁰

Durkheim'e göre bir kabile bireyleri mabutları olarak gördükleri totemlerine tapıyorsa, kabilelerinin en büyük atasına tapıyorlar anlamına gelir. Bu tapma, bütün kabile fertleri ve farklı aileler arasında ortak olan tek nokta olduğu için gerekli bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Eğer ortak olan atalara tapılırsa kendilerinin tek ortak yönlerine, bu ortak yönlerine taptiklarında ise kendilerinin topluluk ve grup ruhuna tapmış olacaklarına inanmaktadırlar. Burdan hareketle toteme tapınmak demek topluma tapmak anlamına gelmektedir.

Durkheim'in ulaştığı sonuç şöyledir:

“Din duygusu, ferdin toplum ruhunu kutsallaştırmasından başka bir şey değildir. Böyle olunca teknik, felsefe, güzel sanatlar, sanat, zaman ve mekân kavramı sağ ve sol gibi diğer zihni ve itikadi kavramların hepsi de toplumdan alınmıştır. Ancak Şeriatî'ye göre Durkheim “*Dini Hayatın İlk Biçimleri*” adlı kitabında kendi tezi aleyhinde bir ifade kullanmıştır.¹⁹¹ Durkheim şunu iddia ediyordu; “Dinsel tapma toplumsal tapmadan ibarettir. Çeşitli tapmaların nedeni her klanın veya her kabilenin toplum ruhunu tecellisine ihtiyaç duymasıdır. Çünkü her kabile diğer kabilelerden bağımsız ve müşahhas olmaya ihtiyaç duymaktadır. Totem bunların her ikisini yerine getirmektedir. Böylece totem çehresiyle din, bir toplumlara karşı bağımsızlığının tecellisi olmaktadır. Bu şekilde totemizmin en belirgin yönlerinden biri, bir toplumu diğer toplumlara karşı teşhis etmesi ve o topluma bağımsızlık vermesidir.”¹⁹²

¹⁸⁹ Şeriatî, *Dinler Tarihi-I*, s.86.

¹⁹⁰ Şeriatî, *Dinler Tarihi-I*, s.76.

¹⁹¹ Şeriatî, *Dinler Tarihi-I*, s. 87-89.

¹⁹² Hikmet Tanyu, “Totem, Totemizm ve Tabu üzerine Araştırmalar”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:26, (1983), s.155-172. (Bu konuya ayrıntılı bkz.)

Şeriatî'ye göre Durkheim burada kendisiyle çelişmiştir. “Zira Durkheim şöyle demişti: Bazı sosyologlar dinin bir toplumdaki başka bir topluma geçişinin tekâmül etmiş medeniyetlerdeki insana ve büyük dinlere mahsus olduğunu sanmışlardır. Oysa Spencer, Müller ve Taylor hem Avustralya’da hem de Kuzey Amerika’da dinin ve dini inançların bir kabileden diğer kabilelere nasıl geçtiğini göstermiştir.” İşte tam burada Şeriatî'ye göre Durkheim çelişkiye düşmüştür. “Çünkü toteme inanç ve ona karşı beslenen duygular kendine özgü dini duygulardan başka bir şey değilse ve din toplum ruhuna şahsiyet verme ve bir toplumu diğer toplumlardan ayırma rolüne sahip olmuşsa, diğer toplumlar bu toplumun dini ruhunu ve inancını nasıl kabul edebilirler? Çünkü din, dini inancın da toplumunu diğer toplumlardan ayırmak istemektedir.”¹⁹³

Şeriatî, Durkheim’ in bu sözlerine karşı şunu ifade eder: dini mabuda tapma toplumsal sembollere tapmakla aynı şey değildir. İnsanın dini mabuduyla olan ilişkisi farklı, ferdin toplum ruhuyla olan ilişkisi farklı şeylerdir. Eğer din toplum ruhunda farklı olarak görülmeseydi, bir ferdin içinde yaşadığı toplumda din değiştirmesi de söz konusu olamazdı. Bu sebeple Şeriatî, Durkheim’deki yanlışlığı iki farklı delille ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Birincisi, “totemde tecelli eden toplumsal ruha tapmak din cinsinden değildir. Çünkü bir toplum ve kabiledaki fertlerin toplumsal ruhları değişmediği halde diğer bir toplumun dinini almışlardır. İkincisi de şudur ki, bir toplumun hepsi totemlerine inanırken, büyük bir kısmı bir dine, az bir kısmı da başka bir dine inanmaktadır. Yani bir toplumda bir çeşit totem ve bir çeşit ataya tapma varken o toplumda iki, üç bazen de birkaç din görülebilmektedir. Bu da gösteriyor ki, toplumsal veya ortak ruh dini ruh ile aynı değildir. Ondan da ötesi Totemizm diğer dinlerin kendisinden ayrılmış olduğu tek ilkel din değildir.”¹⁹⁴

3.2.2.Çin Dinleri

Şeriatî, tarihten bu yana tüm insanların kabul ettikleri dinlerin bir müzesi ve irfani duyguların kaynağı olarak nitelediği Hint dinlerini ele almadan önce, Çin dinlerini irdelemek gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü bu din Hint dinlerini ve kültürlerini incelemenin, anlamının, kavramının bir girişi ve başlangıcı niteliğindedir.

¹⁹³ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s. 90-92.

¹⁹⁴ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s. 93.

Şeriatî'ye göre Çin dini ve felsefesini iyi tanımanın yolu Çinli bakışı tanımaktır. Bu sebeple Çinli ruhun özelliklerini bilmek zorunludur. Şeriatî' ye göre Çinli ruhun özellikleri şunlardır:

1. Yang ve Ying şeklinde tezahür eden diyalektik tezat. (olumlu ve olumsuz kuvvet) Çin düşüncesine göre yeryüzündeki her şey, tabiatın maddi ve manevi işaretleri bu iki kuvvete sahiptirler. Ying ve Yang aralarındaki ortak oyundan evren meydana gelmiştir.¹⁹⁵ Bu doğrultuda Yang, etken, olumlu, yapıcı, etkileyici ve erkek özelliklere sahip bir kuvvettir. Ying ise edilgen yapıdadır. Dişi, olumsuz, kabul edici bir güç olarak ifade edilmiştir.¹⁹⁶ Laotse'nin denge prensibine göre Ying dişi ve Yang erkek olarak karşılıklı bir şekilde teraziye dengede tutmaya çalışırlar.¹⁹⁷ Yang, ışık ve yağmuru gönderendir. Ying ise bu ışığı ve güneşin sıcaklığını kabul eden yeryüzüne sahiptir. Yang ve Ying yani gök ve yerin birleşmesinin sonucu olarak yeşillik ortaya çıkmaktadır. Nehir Yang'dır, sahil ise Ying'tir. Nehrin ve sahilin kenarındaki yeşillikler ve ağaçlar bu ikisinden meydana gelmiştir. Var olan her şey, hatta gaybi varlıklar ve ruhlar dahi her şey Yang ve Ying'e sahiptirler. Melekler Yang'tır, cinlerde Ying sahibidirler. Bu durum insan hareketlerinde de mevcuttur. İnsanın ayağa kalkması Yang'dır, oturması ise Ying'dir. Bu şekilde tezat diye tabir ettiğimiz esas diyalektiğin özü olarak doğu kültürünün aslını oluşturmaktadır. Doğru kültürüne göre çelişki esasına dayanarak doğa, insan ve tarih diyalektik bir seldir.
2. İnsanın en hassas ve en ince görünümüne sahip olan bir özelliğinin mevcut olması. Bunun temellendirmesi ise Çin şiir ve sanatıdır. Çünkü bu sanat en güzel ve en ince şiirsel, ahlaki ve irfani duygulara sahiptir.
3. Milliyetçilik ve tabiata yönelik (Natüralizm). Şeriatî, Çin natüralizmi ile batı natüralizminin birbirinden farklı olduklarını ifade etmiştir. Natüralist batılı hissedilen, dokunulan ve fayda getiren tabiatı kabul edip bunun dışındaki her şeyi inkâr etmiştir. Çinli natüralist ise tabiatın tam ortasında irfani ruhu ve dini idealizmi keşfetmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Arnulf Zitelmann, Dünya Dinleri, Edit. Hasan Öztoprak, Çev. Nefer Ermiş, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 2003, s.24.

¹⁹⁶ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.193.

¹⁹⁷ Zitelmann, Dünya Dinleri, s.23.

¹⁹⁸ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.186-187-188.

Şeriatî'ye göre diğer toplumlarda olduğu gibi Çin toplumunda da bir bedevilik dönemi mevcuttur. Yani ilkel ve bedevi yapıya sahip Çinliler fetişizm, animizm ve totemizm vb. dinlere sahip olmuşlardır.¹⁹⁹ Bu Çin dinleri zamanla medenileşme dönemlerinde “Taoizm ve Konfüçyanizm” isimleriyle bilinen iki din haline gelmiştir.

3.2.2.1 Taoizm

“Tao” kelime anlamı olarak “yol” anlamına gelmektedir. Her zaman bu şekilde anlaşılmaktadır. Bu kavram Çince de gündelik hayatta kullanılan, “*dile getirilebilen bir şeyi söylemek*”²⁰⁰ anlamına gelmektedir. Peki, tam olarak ne manaya geliyor? “Tao evrenin, gökyüzünün ve yeryüzünün düzeni içinde bulunan ve denge prensibine dayanan güçtür; evrensel ilkedir.”²⁰¹

Şeriatî, bu dindeki “Tao” kavramı üzerinde durmuştur. “Tao”nun nitelendirilmesinin mümkün olmadığını “Tao Usulü” diye ifade ettiği bu dinin kitabı olan “Tao-Te King”de bile mevcut değildir. Bu çerçevede Tao, aynı bizim ilahımız hakkında sahip olduğumuz inanca benzer şekilde idrak edilemeyen ve akla sığmayan ancak varlığı mevcut olan güç olarak nitelendirilmiştir. “Hiç bir şey o değildir, o her şeyde mevcuttur. Ondan başka bir şey yoktur ve her şey onun tecellisidir. İyi ve kötü, güzel ve çirkin onun idaresine tabidir.” Şeriatî'ye göre Tao'nun sözlük anlamı bilinirse daha iyi anlaşılacaktır. Tao sözlükte “*su yatağı*” anlamına gelmektedir. “Nehrin yatağı sahiptir, ama oradan geçen su hareketli ve değişkendir. Tao suyoludur, yol her şeydir. Bütün eşya ve bütün varlıkların tabi oldukları kanun ve varlık âlemine egemen olan bir iradedir. Eşyanın birlik ve beraberliğin hep Tao şeklinde iken tezat ve savaşlar ise Yang ve Ying esasına göredir. Eğer insan Tao'ya yakın bir gidiş yolu seçerse hem kendini denize ve Tao'nun nihai hedefine ulaştırmaktan mahrum etmiş hem de âlemin tekâmül ve hareketinde gecikme meydana getirmiş olur.”²⁰²

Şeriatî, bu kavramların bizim sufi kavramlarıyla aynı nitelikte olduğunu ifade etmiştir.²⁰³ Bu doğrultuda ona göre Taoizm Çin'de vahdet-i vücudu savunan ekollerden biridir.²⁰⁴ Taoizm'in ferde yönelişi, medeniyet, ilim ve iradeden

¹⁹⁹ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.185.

²⁰⁰ Zitelmann, Dünya Dinleri, s.17.

²⁰¹ Zitelmann, Dünya Dinleri, s.18.

²⁰² Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.200.

²⁰³ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.207.

²⁰⁴ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.192.

sıkılmışlık tavrı Çin toplumuna ve medeniyetine büyük bir balta vurmuştur. Taocu irfan ruhu yüce bir insan profili oluşturarak onu maddi hayatın ötesine geçirmiştir. Bu şekilde insan hayatta tutulmasını sağlayan tüm faktörlerden kurtulmuş bir hale gelmiştir. Fakat toplum için uyuşturucu bir madde haline dönüşmüştür. Bu durumun engellenmesi için fert irfan ile eğitime çalışılırken bunun yanında toplum da akıl ve iktisat ile eğitime çalışılmalıdır.

3.2.2.2. Konfüçyanizm

Çin’de hâkim olan Konfüçyüsçülük, aynı Budizm, Zerdüştlük ve İslam dinleri gibi bir kurucuyla irtibatlandırılır.²⁰⁵ Bu dini Taoculuk ve Budacılıkla bağlantılı fikirlerden tamamen soyutlamak mümkün olmayacaktır.²⁰⁶ Çinlilerin düşünce yapıları bizim düşünce yapımızdan çok farklıdır. Bu düşüncedeki imparatorun dört yüz milyon insan adına dini işlevi yerine getirmesi, halkını Papa’dan daha iyi bir şekilde temsil etmesi, insanlara herhangi bir musibet söz konusu olduğu zaman kendisini sorumlu tutması, Çinliler için yeryüzünde tanrı niteliğinde olması ve tanrının halifesi olması aklın kolay anlayacağı bir durum değildir.²⁰⁷

Şeriat salt mistisizm ve irfana yönelmenin toplumları duraksamalara uğratacağını ifade etmiştir. Şeriat’ye göre Konfüçyüs’ün Lao-Tsu’ya karşı bir tepki niteliğinde olan Li’nin de Tao’nun yerine geçen bir esas olduğunu söylemiştir.²⁰⁸ Sağlam ve güçlü bir toplumun idare edildiği ve kabul görüldüğü usul ve yasalar “Lİ” olarak ifade edilir. Konfüçyüs, Tao’nun tekâmül etmesi için toplumun “Li” esaslarına göre yönetilmesi gerekir.²⁰⁹ Yine Konfüçyüs’e göre insani olmayan kanunlara göre idare edilen hasta ve çirkin olan toplumu mutlak ve ideal olarak kabul etmek Lao-Tsu’nun bir hatasıdır. Taocu tekâmül ve faziletin daha fazla gelişmesi için toplumun Tao ile Li esaslarına göre oluşturulması gerekmektedir. Çünkü Li, Tao’ya karşı olmayıp onun devam ettirilmesi niteliğindedir. Li esasına dayanan bu toplumun dini de bu neslin ve halkın kendi temiz geçmişlerine dönmesi demektir.

²⁰⁵ George Thomas Bettany, Dünya Dinleri Ansiklopedisi, Edit. Özgü Çelik, Çev. Ahmet Aydoğan, İstanbul, Say Yay., 2005, s.137.

²⁰⁶ Bettany, Dünya Dinleri Ansiklopedisi, s.171.

²⁰⁷ Bettany, Dünya Dinleri Ansiklopedisi, s.176.

²⁰⁸ Şeriat, Dinler Tarihi-I, s.210.

²⁰⁹ Şeriat, Dinler Tarihi-I, s.211.

Fu Shi ya da Fer Hesi gibi geçmişteki bazı hükümdarlar Li esasına dayanan krallarla topluma hükmetmişlerdir. Adaletli bir nitelikte zikredilen Fu Shi halkının hayrına olacak şeyleri temenni ediyordu. Bu yüzden halkı ona sonsuz güveniyor, itaat ediyor ve çok seviyordu. Bunun için dünya adaletle doluydu. “O halde iyilere ve ecdada saygı gösterilmesi ve geleneğe dönülmesi gereklidir. Böylelikle ruhu, maddi hayatın dışında bireysellik ve ruhbaniyetle ilgili sayan Taoizm’in aksine, Konfüçyüs ruhu toplum ve sosyal yaşamla alakalı sayarak insanı bu dünyaya davet etmiştir.”²¹⁰ Bu davet irfan ve ruhbaniyete yönelişin karşıtıdır.

Konfüçyüs, akılcı, toplumcu, dünyacı bir felsefedir. Lao-Tsu’nun tam karşıtıdır. Çünkü Lao-Tsu irfana yönelen bireyci, ahlaki faziletten yana olan bir topluma karşıdır. Şeriatî’ye göre Konfüçyüs, hurafelere, batıl inançlara, sihir ve büyü gibi aslı olmayan şeylere batmış olan Taoizm’den Çin toplumunu ve düşüncesini kurtarmış ve sosyal hayata kavuşturmuştur. Bu düşüncelerini dile getiren Şeriatî, “Lao-Tsu ve Konfüçyüs mektepleri birleşmiş olsalardı ne mükemmel bir mektep olurdu”²¹¹ tespitini yapmaktan da geri kalmamıştır. Şeriatî, bu iki şahsiyetin bir liderde birleşmesinin onu mükemmel kılacağını ifade etmektedir. Çünkü Şeriatî’ye göre Konfüçyüs ve Lao-Tsu mekteplerinin toplamı harika bir mektep olarak insanların tüm ihtiyaçlarını karşılar nitelikte olacaktır.²¹² Şeriatî, 18. Yüzyılda Fransa’da Voltare ile Rousseau arasında meydana gelen savaşın Lao-Tsu ile Konfüçyüs arasındaki savaş olarak ifade etmiştir.

Şeriatî, Konfüçyüs’ün “*insan-ı kâmil*” ifadesi üzerinde de durmaktadır.²¹³ Konfüçyüs’ün bu ifadesi Şeriatî’ye göre kendisini dünyanın en önemli ahlakçı filozofu kategorisine koymuştur. Çünkü bu ifade ailesine adaletli bir eş, çocuklarına anlayışlı ve sevecen bir baba, eşine saygılı ve sevgili bir koca, işine vefalı bir işçi, anne ve babasına karşı saygılı bir oğul ve ihlaslı, anlayışlı bir dost demektir.

Şeriatî’ye göre Budizm’in Çin’ de geniş alanlara yayılmasıyla birlikte Konfüçyüsçülük büyük oranda zayıflamıştır. Bununla birlikte Mahayana ekolü Konfüçyüsçülük eserlerinde etkilerini göstermeye başlamıştır. Büyü, sihir, acayip

²¹⁰ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.215.

²¹¹ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.217.

²¹² Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.218.

²¹³ Şeriatî, Medeniyet Tarihi-I, s.194.

rivayetler gibi fizik ötesi şeylere karşı olan Konfüçyüsçülük zamanla bu gibi batıl inanışlarla heterojen bir yapıya bürünmüştür.

3.3. Hint Dinleri

Şeriatî, irfani tüm duyguların kaynağının Hinduizm’de mevcut olduğunu ifade etmiştir.²¹⁴ Aynı zamanda Hint dinine ve düşüncesine yönelmek manevi duygulara ve ruha yönelmektir. Hint düşüncesi en çok Ortaçağ’da önemli ve değerli bir konuma gelmiştir. Şeriatî’ye göre bu düşünce tüm dinlerde etkisini göstermiş olup, bugün bile materyalist Avrupa düşünceleri ve ekollerinde önemli etkiler yaratmıştır. Hint irfani duygusu batıdaki yeni neslin isyanında etkili bir unsurdur. Hinduizm, yaşamın dörtte ikilik kısmına sahip olan isyan için bir cevap niteliğindedir. Hinduizm yalnızca beşerin ruhsal yönüne seslenmektedir. Maddi yaşamı ve bu yaşamdaki ilişkiler sorununu yaşadığımız düzeyde ele almamaktadır. Bu sebeple modern insanın sadece maddeden ibaret olan hayatından kaçarak sadece ruhtan ibaret olan hayata sığınma ihtiyacını giderecek nitelikte görünmektedir.

Şeriatî’ye göre Hint dinlerini tanımanın bazı sebepleri vardır. Bu sebeplerden biri Hint kültüründe var olan incelik, tefekkür ve irfani duygudur. Bir diğer sebep ise Hint irfanının etkisinde olan edebiyat, tarih ve kültürümüzü tanımamıza yardımcı olacağı düşüncesidir. Dolaylı veya doğrudan bu kültür İslam medeniyetinin kültürü etkisi altında kalmıştır. Bu sebeple Hint kültür ve medeniyetini tanımak belki de günümüzü iyi bir şekilde tanımamıza yardımcı olacaktır. Şeriatî, bu kültür ve medeniyeti tanımanın, bir bakıma Batı’nın sanayi ruhunun yüzünden ortaya çıkmış, var olmuş yeni akımları ve içinde bulunduğumuz devri tanımak olacağını ifade etmiştir.²¹⁵

Şeriatî, Hint dinlerinin tanrı tasavvurunun diğer dinlerdeki tanrı inancından çok farklı olduğunu söylemektedir. Bu düşüncedeki tanrı kavramı İbrahim’i dinlerden çok daha farklıdır. Bu farklılık Avrupa’lı sosyologların Hint dinlerinin tanrı inancının söz konusu olmadığı algısını oluşturmuştur. Ancak bu sosyologların kendi zihin dünyalarında tanrı kavramı olarak kendilerine ait bir kavram var olmuştur. Hâlbuki Hint dinlerinin bunlardan da çok farklı bir tanrı anlayışı söz konusudur. Bu sebeple bu dinlerde tanrı

²¹⁴ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.240.

²¹⁵ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.275-279.

inancının ve tanrıya imanın olmadığı yanılığısına düşmüşlerdir. Bu da Hint kültür ve medeniyetini yeteri olarak tanımadıklarını göstermektedir.²¹⁶

3.3.1. Hinduizm

Hint kıtasında ortaya çıkan Hinduizm, bu kıtada ortaya çıkan en eski geleneklere sahip olan bir dindir.²¹⁷ Şeriatı, Hinduizm'in en eski şeklinin Vedizm olduğunu ifade etmiştir. Brahmanizm, Jainizm, Budizm ve Sihizm gibi dinler de Vedizm'in değişime uğramış halleridir.²¹⁸ Bu sebeple Şeriatı'ya göre Vedizm tam manada anlaşılırsa tüm Hint dinlerinin esasları da iyi anlaşılacaktır. Şeriatı, Vedizm'in iyi anlaşılması için "veda" kelimesinin ne anlama geldiğini bilmek gerekir.²¹⁹ Veda "videya" kelimesinin kökünden türemiştir. Sözlükte, "görüş" anlamına gelmektedir.²²⁰ Şeriatı, veda ilahilerinin "işit" diye başladığına ya da "bu söz işitilmiştir" ve "falan üstat birinden işitti" şeklinde "işit" kavramı çerçevesinde oluşmuş olacağına dikkat çekmiştir.²²¹ Bu inceliği Mc. Douli'nin "insanlık tarihinde kültürlerin, eğitim ve öğretim tipinin değişmesi" adındaki teorisine dayanarak açıklamıştır. Bu teoriye göre öğretimin ilk aşaması işitmedir. Buradan da anlaşılıyor ki vedalar kültürü henüz zihinsel gelişmişlik düzeyine kavuşmamıştır.²²²

Bu dönem İslam dönemiyle karşılaştırılarak orijinal değerlendirmelerle devam ettirilmektedir. İslam'da her iki dönem de görülmektedir.²²³

Şeriatı, Brahmanlar üzerinde de durmaktadır. Brahmanlar Hint kastının en üst tabakasını teşkil etmektedirler. Bunların en önemli görevi tanrılar ve ruhlar için (iyi nitelikli olan) kurban kesmektir.²²⁴ Bir diğer görevleri ise dini tören ve ayinleri yerine getirmektir. Brahmanlar dışında kimse bunu yerine getirememektedir. Bunun sebebi ise Brahmanların "Şuringa" diye ifade edilen gizli güce sahip olduklarına inanılmasıdır. Hıristiyanlık dininde de ruhanilerin "espri"ye sahip oldukları

²¹⁶ Şeriatı, Dinler Tarihi-II, s.142.

²¹⁷ Ali İhsan Yitik, Yaşayan Dünya Dinleri "Hinduizm bölümü", Edit. Şinasi Gündüz, Ankara, Dib Yay., 2007, s.277.

²¹⁸ Yitik, Yaşayan Dünya Dinleri " Hinduizm bölümü", s.279.

²¹⁹ Şeriatı, Dinler Tarihi-I, s.245.

²²⁰ Şeriatı, Dinler Tarihi-I, s.247.

²²¹ Şeriatı, Dinler Tarihi-I, s.250.

²²² Şeriatı, Dinler Tarihi-I, s.251.

²²³ Şeriatı, Dinler Tarihi-I, s.252.

²²⁴ Şeriatı, Dinler Tarihi-I, s.258.

bilinmektedir. Espri, Şuringa ile aynı özelliklere sahiptir. Brahmanlar bu özellikleri sayesinde yukarı ile iletişime geçebilmektedir. Özel bir sınıf Şuringa'ya sahiptir ve doğaüstü güçlerle irtibata geçme niteliğine sahiptir.²²⁵ Bu sınıfsal tekelcilik Şuringa niteliğinden ortaya çıkmıştır. Kalıtım yoluyla da bu yetenek çocuklarına geçmektedir. Şeriati, bu özel konumu Yahudilik ve Hristiyanlık'taki bir kesimin sahip olduğu konuma benzetmektedir. Hristiyanlık'ta ruhanilerin, Espri ve Yahudi kâhinlerinde de Harun'un veraseti'ne sahip olmaları gibi. Yahudilik'te kâhinlik genetikdir ve Harun soyuna ait bir özelliktir.²²⁶

Şeriati'ye göre politeist bir yapıya sahip olan Hinduizm içerisinde monoteist yapılar da mevcuttur. Şeriati, Hint dinlerindeki monoteizmi ve panteizmi ifade eden ilahilerden misallerle ayrıntılı bir şekilde tahlil etmiştir.²²⁷

Şeriati'ye göre Hinduizm'de anlaşılması gereken bir diğer önemli mesele de "ben" olgusudur. Hiç zaman kaybetmeden "ben" in tahlilini yapmaya başlamıştır. Hinduizmin vedalarında bahsedilen "ben" bireyin başkalarıyla ilişkileri esnasında ortaya çıkan hisleridir. Fakat bu hisler gerçek olmayan yalancı Ben'dir. O zaman bu Ben'in ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu Ben'i ortadan kaldırmak için ilişkilerin kesilmesi yeterli olacaktır.

"Yalancı bir kişilik olan "Ben" ortadan kalkmış ve Ben "Atman" oluştur. Atman bütün yalancı Ben'ler deki hakiki Ben'dir. Bu Yalancı Benlerin altında "Benlerin Ben'i" olan "Gerçek Ben" bulunmaktadır. İşte o Yalancı Ben yok edildiği anlaşılmaktadır ki "Ben" ,kendi başına var olan, varlığı başkasına bağlı olmayan ve bütün varlıkların özünde mevcut olan " O" dur. Böylece Ben yok olup O olmuş, ırmak denize kavuşmuştur." Şeriati'ye göre bu durum İslam tasavvufunda mevcut olan fenafillah ve bekâbillah anlayışının bir karşılığıdır. Hinduizmde brahma mutlak hakikattir. Varlıklar âleminin ezeli ve ebedi bir ruhudur."²²⁸

Ben'in Atman'ın hakiki vücuduna karşı bir yalan olması gibi Atman da Brahma'nın hakiki vücuduna karşı bir Yalancı Ben'dir. Böylece insan önce Atman'a varmış. Oradan da Brahman'ın uçsuz bucaksız okyanusuna girmiştir. Artık ne Ben ne de

²²⁵ Şeriati, Dinler Tarihi-I, s.262.

²²⁶ Şeriati, Dinler Tarihi-I, s.269-275.

²²⁷ Şeriati, Dinler Tarihi-I, s.277-278.

²²⁸ Şeriati, Dinler Tarihi-II, s.23-34.

Atman vardır. Zira artık her şey Brahma'dır. Ancak Ben'den Atman'a, Atman'dan Brahma'ya, Brahma'dan da sonsuzluk zirvesine ulaşmak için "Karma" ve "Samsara" çarkından kurtulmak gereklidir."²²⁹

Şeriatı, Hinduizm'deki "samsara-tenasüh-reenkarnasyon" karma düşüncesini "korkunç bir felsefe" şeklinde değerlendirmektedir. Bu karma düşüncesine göre işlenen ameller "ruh göçü"²³⁰ yoluyla bir başka yaşamda ve bedende görülecektir. Bu felsefe Hint'teki kast sistemini yıllarca muhafaza eden ve ikame eden en temel şeydir. Çünkü tenasüh asaleti insanın şimdi yaptıklarını değil de önceki hayatında yaptıklarına dayanan bir düşüncedir. Yani köle ve efendi gibi sınıflara önceki hayatlarından ötürü sahiptirler.

Şeriatı'nın üzerinde durulmasının önemli olduğunu düşündüğü bir diğer kavram "maya"dır. Maya kelime anlamı olarak, "yanılgı, illüzyon ya da gerçekliği olmayan bir şeyin hakikat olarak adlandırılması" anlamına gelmektedir.²³¹ Maya dünyası görünen dünyadır ama gerçekliğe sahip değildir. Görünen her şey gaybi bir hakikatin yansımalarıdır. O gaypta bir varlıktır ve uzanamayacağımız kadar da uzaktadır. Bundan dolayı varlık aleminde gördüğümüz şeylerin hiçbiri yoktur ve Maya'dır. Maya, baki olamayan bir âlemdir. Şeriatı, Sadi'nin "ebedi olmayana gönül bağlamak yakışmaz" sözünün Upanişatların "her şeyi daimi olmayan ve bütün eşyayı yalan görme" her ikisinin de aynı şey olduğunu ifade etmektedir. Şeriatı, bu ifadelerin dünya görüşünde her şeyin yalan olduğu anlamına geldiğini ifade etmektedir. Maya esaslarına göre eşya vardır fakat vücut sahibi değildir. Şeriatı de bu yönün Avrupalı egzistansiyalistler için en çekici yön olduğu vurgulamaktadır. Sebebi ise "realizm"le zikredilen ve dünyada hissedilene gerçek şekle koyma esaslarına dayanan bu felsefeye karşı dünya ve hayatı boş olarak tasavvur eden bir esasa sahip görüş niteliğinde olmasıdır.²³²

Son olarak bir diğer önemli mesele ise Hinduizm'in kutsal kabul edip tapındıkları inek hayvanı meselesidir. Şeriatı, kutsal inek hayvanı üzerinde durmakta ve

²²⁹ Şeriatı, Dinler Tarihi-II, s.24-30.

²³⁰ Yitik, Yaşayan Dünya Dinleri " Hinduizm bölümü", s281.

²³¹ Yitik, Yaşayan Dünya Dinleri " Hinduizm bölümü", s.280.

²³² Şeriatı, Dinler Tarihi-II, s.132-133.

kendisine göre bu kutsallığın sebebi olarak Hint ve İran Arilerilerinin totemi olarak kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır.²³³

3.3.2. Budizm

Budizm, M.Ö 6. Asırda Hindistan'ın kuzeyinde yaşamış olan Siddharta Gautama Sakyamuni'nin öğretilerine bağlı olarak gelişen bir inanç sistemidir.²³⁴ Şeriati, Buda'yı tanımak gerektiğini ve bu hususun çok önemli olduğunu belirtmektedir. Buda'ya karşı duygularını dile getirirken her zaman hayret ve heyecan içerisinde olduğunu ve bununla birlikte kendisiyle her zaman çatışma halinde olduğunu ifade etmektedir. Şeriati, bu durumunun sebebi olarak Buda'nın söylediklerinden aşırı derecede etkilendiğini fakat bir yanının da ona karşı çıktığını ve bu nedenle sürekli kendisiyle çatışma halinde olduğunu belirtmiştir.²³⁵

Şeriati, Buda'nın hayatına giriş yapmadan önce ortaya koymak istediği önemli bir sosyolojik tezinin varlığından söz etmektedir. Ona göre her topluluk bir doyum noktasına geldiği vakit lüks bir hayata ve aşırı israfa girmektedir. Zaten bu aşamadan sonra da çökme ve dağılma evresi başlamaktadır. Bu husus, sosyolojik bir kanun olarak karşımıza gelmektedir. Bu kanun esaslarına göre Roma, Çin, Müslüman, Yunan ve Hint vs. tüm topluluklar incelendiğinde hepsinin de durumlarının benzer nitelikler taşıdığı ve sonlarını aynı şekilde bittiği gözlenmektedir. Bu doğrultuda tarihte her zaman lüks ve çökme birbirini her zaman takip eden iki hakikat olmuştur. Bu iki hakikatten sonra da yeniden uyanış, bir devrim ve yeniden yapılanma duygusuyla hareket eden yeni bir toplumun ortaya çıktığı gözlenmektedir. Şeriati'ye göre Hz. Âdem'in ebedi hayat olan cennetten çıkarılması bile bu esas doğrultusunda olmuştur. Aynen Buda da bu şekilde olan bir insanı yansıtmaktadır. Bazı batılı düşünürlerde bu kaniya varmışlardır. Şeriati'ye göre o halde Batı'nın durumuyla Buda'nın durumu aynıdır. İşte Batı'da Buda'nın çok itibar görmesinin yegâne sebebi budur. Şeriati, tüketim dünyası ile batının geleceğini bilmek Buda'yı tanımaktan geçmektedir.²³⁶ Şeriati, Buda'nın, bir ihtiyarla, sonra bir hastayla ve bir ölüm merasimi ile karşılaşmasından sonra içinde bulunduğu hayatın anlamsız olduğunu

²³³ Şeriati, Dinler Tarihi-I, s.254-255.

²³⁴ Yitik, Yaşayan Dünya Dinleri " Budizm bölümü", s.307.

²³⁵ Şeriati, Dinler Tarihi-II, s.134.

²³⁶ Şeriati, Dinler Tarihi-II, s.43-44-75.

düşünerek ve son olarak da ruh haline ulaşmış bir yoksul rahibi tanınmasıyla sarayını ve her şeyini terk ettiğinden bahsetmektedir.²³⁷

Buda' ya göre hayat ıstırap çekmekten başka bir şey değildir. Ancak bu ıstıraptan kurtulmanın mümkün olacağını söylemektedir. Bu da dört soylu gerçeğin tanınmasıyla olur.

- Istırabın tanınması
- Istırabın kaynağını tanımak
- Istıraptan kurtulma
- “Sekiz dilimli yol”²³⁸ ile Nirvana' ya ulaşmak

Şeriatı, bu gerçeklerden “Nirvana”ya yönelik açıklamalar yapmış ve Nirvana'nın farklı anlamları olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamalara göre onun sönmüş ateş, sakin akıl, sükûnet, esmesi olmayan rüzgâr ve uzay gibi şeylere benzetilmesi mümkündür.²³⁹ Ancak Şeriatı'ye göre onun tam olarak ne manaya geldiğini hiç kimse anlayamamaktadır. Kısacası Nirvana'ya Samsara'nın bundan sonra olmadığı sükûnet dönemi de denilmektedir.²⁴⁰

Şeriatı, Buda'nın Kşatriya gibi soylu bir aileye mensup olduğunu söylemektedir. Ona göre bütün Çin, Hint, İran ve Yunan dinlerinin kurucularının hepsi bu sınıfa bağlıdır.²⁴¹

Şeriatı, Budizm'deki “moksha”²⁴² yani kurtuluş anlayışından da söz etmektedir. Şeriatı'ye göre bu anlayış çerçevesinde saray ve zahitlik hayatı arasında iki aşırı noktadan kaçınılarak gerçekleştirileceğine işaret eden Buda, “Bodhi” ağacının altında Nirvana'ya ulaşmış ve kurtuluşa erişerek “Buda” olmuştur. Şeriatı, Hz. Âdem'in yasaklanan meyveyi yemesiyle bir görüş kazandığı, Buda'nın da “Bo” ağacının altında durarak bir görüş kazandığı fikrini dile getirmektedir.²⁴³

Şeriatı'ye göre Buda'nın çağrısı Veda mabutlarının taraftarlarına ve Brahman sınıfının otoritesine büyük bir darbe niteliğindedir. Bu sebeple Budizm,

²³⁷ Şeriatı, Dinler Tarihi-II, s.75-79-88.

²³⁸ Yitik, Yaşayan Dünya Dinleri “ Budizm bölümü”, s.321.

²³⁹ Yitik, Yaşayan Dünya Dinleri “ Budizm bölümü”, s.324.

²⁴⁰ Şeriatı, Dinler Tarihi-II,s.39-40.

²⁴¹ Şeriatı, Dinler Tarihi-II, s.86.

²⁴² Yitik, Yaşayan Dünya Dinleri “Budizm bölümü”, s.319.

²⁴³ Şeriatı, Dinler Tarihi-II, s.90-91-92-101-102.

ibadetlerindeki etkin rollerinin kaldırılması gibi bir dirençle karşı karşıya bırakılmıştır. Budizm'in Hint'te geniş coğrafyalara yayılmasını engellemek için birçok girişimlerde bulunmuşlardır. Bu dini Çin, Vietnam, Kamboçya ve Tibet'e sürene kadar aleyhte birçok şeyler yapmışlardır. Bunun sonucu olarak Budistler günümüzde küçük bir azınlık oluşturmaktadır. Buda riyazetlerle mücadele etmiş ve sınıf oluşumuna da karşı çıkmıştır. Şeriatî'nin önemle üzerinde durduğu Buda'nın karşı çıktığı mesele de doğruların ve gerçeklerin keşfedilmesinde ve ortaya çıkarılmasında akıl gücünün reddedilmesi olmuştur. Şeriatî, bu meselenin son aşırıda "Bergson" tarafından yapılan bir mesele olduğunu, günümüzde de "Rene Guenon" tarafından yapılmış olduğunu ve geçmişte de Müslüman âlimlerin bu şekilde davranmış olduklarını ifade etmiştir.²⁴⁴

Şeriatî'nin anlaşılmasından yakınlıkla ele aldığı önemli bir mesele de Budizm'de tanrı kavramının olmadığı ve Budizm'in tanrısız bir din olduğu meselesidir. Ona göre bu yanlış anlamaların sebebi Budizm'in tam olarak anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Şeriatî'ye göre Batı'lı bilginlerin Budizm'i tanrısız bir din olarak tasavvur etmelerinin sebebi tanrıların tevhit ve şirk dinlerindeki tanrı kavramından farklı olmayışından kaynaklanmaktadır. Şeriatî'nin ifade ettiği gibi Buda, tevhit anlayışındaki tanrı perestliği değil Şirk dinindeki politeist yapıyı ve düşünceyi reddetmektedir. Şeriatî'ye göre Buda'nın Veda dinindeki Hint tanrılarını inkâr etmek yönündeki davranışı, insanın kendi sorumluluklarına tekrar geri dönmesine, Şirk dinine ve tanrı perestliğine yaptığı önemli bir darbedir.²⁴⁵

Şeriatî, Budizm'in on temel esas üzerine kurulu olduğunu ifade etmektedir. Bunlar; *"hayvanları öldürmemek; başkasının mallarına dokunmamak; pislikten ve iffetsizlikten uzak durmak; aldatmaktan uzak kalmak; özellikle öğleden sonraları mideyi tika-basa doldurmaktan sakınmak; içkiden, sarhoşluktan uzaklaşmak; dans-müzik, şarkı, şenlik gibi faydasız iş ve oyundan sakınmak; aletlerin süsünü, ziynetleri ve görünür güzellikleri reddetmek; aile ve ocak anlamında yumuşak yataktan ayrılmak; altın gümüşü reddetmek"* tir. Şeriatî'ye göre Budizm'in bu on esasına bakıldığı zaman dikkati çeken ilk şey bu esaslarının hepsinin de menfi yönde

²⁴⁴ Şeriatî, Dinler Tarihi-II, s.106-107-110.

²⁴⁵ Şeriatî, Dinler Tarihi-II, s.107-108-109.

olmasıdır. Ona göre Buda'nın yüzünün sert çizgilerini oluşturmaktadır. Bu çizginin ifadesi de "hayırdır" bundan dolayı da bu din de "hayır" dinidir.²⁴⁶

3.4. İran Dinleri

Şeriatî, İran dinlerinin kendilerine has bir ruhaniyetlerinin söz konusu olduğunu belirtmektedir. İran dinlerinin ruhaniyet anlayışı Hint dinlerinin ruhaniyet anlayışına tamamen zıttır. Şeriatî'ye göre bunun sebebi; İran ruhaniyeti yüzeysel, sıradan ve basit ama gerçekçi bir yapıya sahip iken, Hint ruhaniyeti çok derin ve yüce, ama karamsar ve gerçeğe uzak bir yapıya sahiptir. Hint arileri bereketli topraklara sahip oldukları için çok rahat bir şekilde geçimlerini elde ederek yaşamlarını sürdürmüşlerdir bu sebeple de iç dünyalarıyla ve mistik derinlikle daha geniş bir şekilde ilgilenmişlerdir. Ancak İran arilerinde durum tam tersidir. Bu topraklar çok sert ve verimleri çok düşük olduğu için yaşantıları çok zor geçmiştir. İç âlemlerini geliştirme fırsatı yakalayamamışlardır. Bu yüzden sanat, irfan ve nezaketten uzak kaldıkları için sığ, sel ama hakiki bir din olmuşlardır.²⁴⁷

3.4.1. Zerdüştlük

Zerdüştlük, olumlu ancak ruhsuz ve yüzeysel bir yapıdadır. Akli ve mantığı var gücüyle kullanan ve toplumsal hayata ayak uydurma çabası içerisinde olan bir dindir. Şeriatî, bu dinin yüzeysel ancak yapıcı, iyimser ve mutlu bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir. Hayatı sadece ıstırap olarak gören ve hayatın anlamsız olduğunu vurgulayan Budizm'in karşıtı niteliğindedir. Bu din maddi hayatı, ziraatı ve üretimi ısrarla vurgulamakta ve teşvik etmektedir. Realizm ruhu büyük oranda etkiye sahiptir. Güçlü, geniş ve büyük bir medeniyete sahip olmasına rağmen zarafetten, incelikten ve derin insani sanattan mahrum bırakılmıştır. Şeriatî, zerdüştlüğün Sasaniler döneminde içi boşaltılmış, çürütülmüş ve satılmış bir din haline getirildiğini ifade etmektedir. Bu içi boşaltılmış ve çürümeye yüz tutmuş olan din İslam'ın gelmesiyle tamamen yıkılmıştır. Şeriatî kendi kanısına göre eğer İslam dini gelmeyecek olsaydı İran halkı mecburiyetten Manihaizm ve Mazdekizm inançlarına yönelecekti. Bu dinler de gelişmeseydi İran toplumu İslamiyet'ten önce Hıristiyan yapının himayesine girecekti. Çünkü Zerdüştlüğün o yapısıyla iktidarda kalması

²⁴⁶ Şeriatî, Dinler Tarihi-II, s.113-114.

²⁴⁷ Şeriatî, Dinler Tarihi-II, s. 183-184-185-186-187-188.

imkânsızdı. Şeriatı bu değerlendirmeyi yapmakta, ancak içini makul sebeplerle dolduramamaktadır. Bu da kendisinin doğruluğu ispatlanamayacak bir öngörüsünden ibaret kalmaktadır. İranlıların, İslam gelmeseydi Hıristiyanlığın himayesine gireceklerini söylemediği de kanaatimizce misyonerlerin elini güçlendireceği için yanlış bir değerlendirmedir.

Şeriatı, Zerdüştlüğün İran'da milattan önce 660 yıllarında birden bire ortaya çıktığını ifade etmektedir. Şeriatı, Zerdüştlüğün ortaya çıkmasının iki sebebi olduğunu söylemektedir. Bunlar;

- Medeniyet ve mülkiyet düzeninin insanlığın başına yeni dertler ve ihtiyaçlar açmış olması,
- Hayat şartlarının, sosyal düzenin, sosyal ahlâk duygusunun değiştirilmesiyle Mitraizm ve önceki ilkel dinlerin İran'ın yeni ihtiyaçlarına cevap veremeyecek düzeyde olması.²⁴⁸

Şeriatı'ye göre işte bu sebeplerden dolayı Zerdüştlük vuku bulmuştur. Bu din, büyüyü ve kurbanı ortadan kaldırmıştır. Moğallara ve Karpanlara karşı önemli mücadeleler vermişlerdir. Daha da önemlisi putperestliğe karşı çıkıp, çeşitli dinlerin ilahları olan putları parçalayarak ibadethanelerinden dışarı atmışlardır. Zerdüş, bedevi olan dini reformla değiştirip yeni bir din kurmuştur. Ziraatın ve çiftçiliğin etkisi altında kalarak İran hayatının yeni bir açıklayıcısı haline gelmiştir.

Şeriatı, Zerdüştlüğün monoteist mi yoksa düalist mi olduğu hususunda çok fazla kafa yordüğünü ifade etmektedir.²⁴⁹ Dinler tarihi perspektifinden bakıldığı zaman Şeriatı, Zerdüştlüğün tevhidi olmayan bütün dinleri tevhidi görüşe yakınlaştırması şeklindeki büyük bir hizmetinin olduğunu belirtmektedir. Sonra da bu hususta iki görüşün ortaya çıktığını söylemektedir. "Birincisi, kendi ifadesiyle sıradan Zerdüştlerin ve taklitçilerin kabul ettiği klasik görüştür. Bu görüş açısından Zerdüş dini, iyilik tanrısı Hürmüz'ün dini ve kötülük tanrısı Ehrimen'in dini; Spentamainyu'nun dini ve Angramainyu'nun dini; iki kişilik hayır ve şer şeklinde düalist tanrı inancına sahip bir dindir. İkincisi ise yeni tarihçiler ve yazarlara ait olan görüştür. Bunlar Zerdüş dinini ihya etme ve bu dine saygı gösterme çabası içerisindedirler. Bu yüzden bugünkü dünya anlayışının Tevhidi tanıdığını ve övdüğünü gördükleri için ilgi

²⁴⁸ Şeriatı, Dinler Tarihi-II, s.192-193.

²⁴⁹ Şeriatı, Dinler Tarihi-II, s.201.

duydıkları dinlere Tevhidi bir çehre kazandırmak için oldukça çaba göstermektedirler.”²⁵⁰ Şeriati, İranlı bir bilgin olan Dr. Mu’in’in burada bu dinin tevhit dini olduğunu ortaya koymaya çalıştığını ifade etmektedir.²⁵¹ Hâlbuki ona göre Vedizm ve Mitraizm gibi bir Şirk dinidir. Çünkü bu dinin içerisinde Ahuramazda ve Ehrimen arasında süre gelen bir mücadele söz konusudur. Şeriati, Zerdüştlükte dünyada mevcut olan iki tanrısal düzenden bahsetmektedir. Bunlar; iyi olarak nitelendirilen Spentamainyu ve kötü olarak nitelendirilen Angramainyu’dur. Her birinin yardımcıları ve melekleri mevcuttur. “Enger” şer “spenta” ise mukaddes hayırdır; “meinu” “ben”, “huy”, düşünce, “mentalite” -bunların hepsi tek kelimedir ve fikir, düşünce, akıl ve hikmet anlamındadır. “ Engermeniş” ve “spentameniş” – kötü zat ve iyi zat- daima savaş halindedirler ve her birinin yardımcıları ve melekleri vardır.”²⁵²

Şeriati, Zerdüş Angramainyu’nun Ahuramazda gibi ezeli ve ebedi olup olmadığını tam olarak açıklığa kavuşturamadığı söylemektedir. Ona göre burası meselenin sıkıntıya düştüğü yerdir. Eğer bu mesele herhangi bir açıklığa kavuşturulmuş olsaydı tevhit mi şirk mi olduğu anlaşılacaktı. Mevcut olan kaynaklara göre bu durum belli değildir. “Şeriati “bunu ben kaybolmuş bir halka olarak biliyorum. Zerdüş’tü şirk ile tevhit arasında bir eşikte görüyorum, Zerdüş’ün Dinini tevhide en yakın olan ama tevhidi olmayan bir din, şirk dini olarak kabul ediyorum, bu hükme sahip olduğumuz kaynak ve bilgilere dayanarak varıyorum” demektedir²⁵³ Fakat başka bir yerde de Gathalar’ın son pasajlarında Zerdüş’ün, tanrısına şöyle dediğini aktarmaktadır: “Ey Ahuramazda!, sen karanlığı yarattın nuru yarattığın gibi”. Sonrasında sözlerine şöyle devam etmektedir: “ bu cümleden hareketle ilk Zerdüş inancında yani Mazdaizm’ de iyilik ve kötülüğün, nur ve zulmetin, güzellik ve çirkinliğin ve her şeyin yaratıcısı Ahuramazdadır.” “Başka bir yerde de Gathalarda da görüldüğü gibi “nur ve zulmetin/ iyi ve kötü tanrının” dünyada karşı karşıya kalmış olan iki güç olarak birbirleriyle savaştıklarını, Ahuramazda’nın bunların üstünde olduğunu bunun Mecusi din adamları Mübedlerin dediği Ahuramazda-Ehrimen güç dengesi şeklinde olmadığını belirtmektedir.” Şeriati’ye göre tüm bunlara rağmen Zerdüştlük bir

²⁵⁰ Şeriati, Dinler Tarihi-II, s.202.

²⁵¹ Şeriati, Dinler Tarihi-II, s.194-195-196.

²⁵² Şeriati, Dinler Tarihi-II, s.198.

²⁵³ Şeriati, Dinler Tarihi-II, s.177.

bakıma tevhit dini olarak kabul edilir. Çünkü Şeriati, Gathaların ve Avesta'nın bölümlerinin güvenilir olduğu inancına sahiptir.²⁵⁴

Şeriati, bu dini Zerdüşt dini ve Zerdüştlük dini olarak ikiye ayırmaktadır. Bu dinlerden biri Zerdüşt'ün getirmiş olduğu dindir. Diğeri ise yöneticilerin muhabbetlerinden oluşturdukları dindir. Şeriati'ye göre Zürdüştlük en başlarda monoteist yapıya sahip bir dindi, ancak zamanla düalist hatta politeist bir yapıya dönüştü.²⁵⁵

Şeriati Zerdüştlükteki tanrı inancına geniş ve ayrıntılı bir şekilde değindikten sonra bu dinin diğeri önemli meseleleri üzerinde de durmuştur. Bu meseleler; birinci dereceden akraba evlilikleri, haoma kurbanı, inek kültü, sınıfsal yapılar ve kıyamet inancı gibi meselelerdir. Şimdi bu meselelere kısaca değinelim.

Evlilik konusu: Şeriati, Zerdüştlük dininde kız kardeşle evlenmenin caiz olduğunu, hatta bu evliliğin büyük günahlarında bağışlanmasının vesilesi olacağını kitaplarda açıkça yazıldığını ifade etmektedir. Mahrem olanlarla evlenmeden bir övgüyle bahsedildiğini bu dinin önemli şahsiyetlerini ifadesi olduğunu söylemektedir.²⁵⁶

İnek Kültü: Şeriati, bu dinde ineğin çok itibar gördüğünü, "Vehumen" isimli büyük tanrıların bir inek tanrısı olduğunu ifade etmektedir. Buna ilaveten Zerdüşt'ün isminin de "Zoroaster" ya da "Zerdüster" yani deve zengini olduğunu bunun da kabile dönemine ait bir sembol olduğunu söylemektedir. İran'da inek muhteremdir ama ona tapma ve onu kutsal sayma gibi bir şey söz konusu değildir. Bunun yerine yeraltı su geçidi, su yolu ve su kutsal kabul edilmektedir. "Zerdüşt metinlerinde kutsal bir nehrin kenarında iki yeşil kamış olduğu görülmektedir buradan ilk insan "Keyümers", oradan da inek ortaya çıkmıştır. O halde Zerdüşt dinine göre ilk insan ile ilk inek aynı anda doğmuştur." İneğin Hint ve Zerdüştlük dinlerindeki önemi Arilerin totemi olmasından kaynaklanmaktadır.²⁵⁷

-Sınıfsal Yapı: Şeriati, Zerdüştlük dinindeki sınıfsal yapının Hinduizm'deki gibi çok fazla farklılıklara ayrılmadığını fakat her şeyde sosyal bir sınıflandırma ve ilahi bir alt yapılaşmasının mevcut olduğunu ifade etmektedir. Bu dinde her sınıf özel bir

²⁵⁴ Şeriati, Dinler Tarihi-II, s.199-200-201.

²⁵⁵ Şeriati, Dinler Tarihi-II, s.225.

²⁵⁶ Şeriati, Dinler Tarihi-II, s.131-132.

²⁵⁷ Şeriati, Dinler Tarihi-I, s.254-255.

tanrıya tahsis edilmiştir. Şeriatı, herhangi bir sınıfa mensup olanın yatay veya dikey yönde ilerlemesinin söz konusu olmadığını belirlemektedir.²⁵⁸

-Kıyamet İnancı: Şeriatı'ye göre İbrahimi dinler dışında kıyamet inancını tasavvur eden ilk dinin Zerdüştlük olduğunu söylemektedir. Bu dinde tüm tarihler üst döneme paylaştırılmıştır. Dört bin yılda bir tarih dönmekte ve “ Saoşyant” ortaya çıkmaktadır. Son olarak Saoşyant bu dönemin sonunda geldikten sonra kıyamet gerçekleşecektir. Dünya ve tüm insanlık öldükten sonra yeniden diriliş gerçekleşecek ve herkes hesaba çekilecektir. Burada Ahuramazda belirecek ve teraziyi eline alarak herkesin günahlarını ve sevaplarını tartacaktır. Günahları fazla olanlar cehennemlik olacak, günahları az olan veya hiç günahı olmayanlar da cennetlik olacaklardır. İslam Dinin'deki “sırat köprüsüne karşılık olarak Zerdüştlük dininde de “çinvat köprüsü”²⁵⁹ kavramı vardır. Şeriatı, elimizdeki kaynaklara bakıldığında burada Zerdüştlüğün kıyamet inancıyla alakalı hiçbir dokümanın bulunmadığını ancak bu bilgilerin Sasani dönemine ait verilerden ortaya çıktığını ifade etmektedir. Şeriatı, Zerdüştlükte kıyamet inancının var olması veya olmaması hususunda tam bir bilgi vermemiştir. Fakat Zerdüştlüğün İsrail ve Arya kültürleriyle ilişkilerinin yanı sıra İslam ile olan ilişkilerini de göz önünde bulundurarak bu inancın mümkün olabileceğini ifade etmektedir.

3.4.2. Mitraizm

Mitraizm, eski İran'ın Mitra kültüne dayanan dinsel bir gelenektir. Bu gelenekte bütün varlıkların tanrı Mitra'nın ilahi âlemden çıkmadan önce kurban etmiş olduğu boğa hayvanından ortaya çıktığına inanılır. Mitra'nın sırlarını benimseyenlere de kutlu bir ebedi yaşam verileceği inancı mevcuttur. Mitra kültürü, imparator Commodus tarafından Roma' da bir imparatorluk kültü haline dönüştürülmüş ve uzun bir süre Hıristiyanlık inancının en büyük rakibi konumunda bulunmuştur.²⁶⁰

Ali Şeriatı İran dinlerinden olan Mitraizm hakkında az da olsa açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre Hint ve İran Arilerinden önce iki tanrıdan söz edilir. Bu

²⁵⁸ Şeriatı, Dinler Tarihi-II, s.226.

²⁵⁹ Şeriatı, Dinler Tarihi-II, s.203.

²⁶⁰ Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, s.265. Geniş bilgi için bkz. Hamza Üzümlü, “Mitra Her Yerde: Mitra Senkretizmi: Mitra'nın Greko-Romen ve Doğu İlahlarıyla Özdeşleştirilmesi”, **İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:10, (2016), s.33-35.

tanrılar Agni'den yaratılmıştır. Bunlardan birisi olan Varuna gök tanrısı, diğeri Mitra ise sevgi, merhamet, ay ve yer tanrısıdır. Gök tanrısı Varuna hükümet ve toplumdaki aktif güçlerde bulunur. Mitra ise ruhanilerin, mübetlerin ve Brahmanların tanrısıdır. Ona göre Mitraizm'in temelinde büyü vardır. Dinin ateş ve meher'e Mitra'ya tapma esaslı olduğunu belirtmiştir. Mitra güneşte yaşayan bir tanrı olup güneşin kendisi değildir. Mitraizm'in üstünlüğü büyü yapmaktan gelmektedir. Nasıl ki Hinduizm'de asalet Brahmanlarda ise Mitraizm'de de asalet dinin ruhanilerine ait olduğunu belirtmiştir. Halk dini vecibeleri yerine getirme konusunda ve dinin faziletlerine inanmadığı halde din onların tekelinde olduğu için mecburen taklit etmektedirler.²⁶¹

3.5. Eski Yunan Dini

Ali Şeriatî'ye göre Yunan Dinin de insanın tanrıya yaklaşması söz konusu değildir. Tam tersine tanrılara isyan etmek suretiyle kendi kaderlerinin hâkimi olmayı istemektedirler. Bu yüzden tanrılar insanları kendi egemenliği altında tutmak istemekte, insanlar ise tanrılarının egemenliğinden kurtulmak için savaşılmaktadır.²⁶²

Prometheuse destanına göre Yunan ruhunu göstermektedir.²⁶³ Prometheuse gökyüzü ateşini tanrıdan çalarak insanlara vermiştir. İnsanoğlu ateşe sahip olunca tanrı Zeus'un emrine girmemiştir. Yunan Dinin de insanın onuru tanrının emirlerini yerine getirmekle olmayıp ilahi ateşe değer vererek tanrının makamına yükselebilmektedir. İbrahimi dinlerde Prometheuse şeytan biçiminde belirtilmiştir. Yunan dininde Prometheuse insanın dostu kudretinin çıktığı yerdir. İslam'da şeytan insanın düşmanıdır. Yunan dininde tanrı ile insan savaş halindedir. İslam da ise tanrı ile İslam arasında âşık ve maşuk ilişkisi vardır. Kısaca yunan dininde Prometheuse bir kahramandır.²⁶⁴

3.6. Yahudilik

Bir diğeri önemli husus ise, Şeriatî her ne kadar dinleri parça parça, dağınık bir şekilde ele alıp incelese de Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerini bu incelemeler dışında tutmamıştır. Bu konu başta Prof. Dr. Fuat Aydın olmak üzere önemli

²⁶¹ Şeriatî, Dinler Tarihi-II, s.190-191.

²⁶² Şeriatî, Dinler Tarihi-II, s.183-184.

²⁶³ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.186.

²⁶⁴ Şeriatî, Dinler Tarihi-I, s.185-186.

akademisyenlerin İstanbul’ da 2012 yılında iştirak ettikleri özel bir yayınevının düzenlemiş olduğu “Ali Şeriatî Sempozyumu”nda ele alınmıştır. Bu konuyu ele alanlardan biri olan Fuat Aydın Hoca bunun iki tür sebebinin olabileceğini söylemiştir. Bunlardan birincisi, zaman yetersizliği, (bu konuya herhangi bir açıklama getirmemiştir) İkincisi ise, Hint ve Çin dinlerini bazen eleştirmiş olsa da onları ön plana çıkarması, o dinleri onaylıyormuş gibi ifade etmesidir. Bu iki sebepten dolayı dinleyiciler arasında herhangi bir olumsuzluğa neden olmamıştır ve tepkilere yol açmamıştır. Çünkü bu dinler başka bir gelenekten geldikleri için İslam dini ile herhangi bir rekabet doğurmamıştır. “Ancak Yahudiliğin ve Hristiyanlığın böyle bir şekilde takdimi ciddi sorunlara yol açacağı, İslam dünyası üzerindeki, Hristiyan medeniyeti olarak kabul edilen Batı medeniyetinin hegemonyasının ve Yahudiliğin temsilcisi olan İsrail’in İslam dünyasındaki olumsuz imgesinin nefreti dinleyiciler tarafından farklı tepkiler doğurabileceği, ayrıca hem Batı medeniyetini eleştirmek hem de onun kurucu unsurları olan Hristiyanlığı ve Yahudiliği Hint ve Çin dinleri gibi anlatmak çelişirdi, diye ifade etmektedir.”²⁶⁵

Şeriatî’ nin dinleyicilerinden çekinip bu dinler hakkında bilgi vermediğini ifade etmek kabul edilebilir bir yargı olarak görülmemiştir. Çünkü İran’ da mollalar öncülüğünde aşırı derecede savunulan Şii görüşüne karşı çıkarak, eleştiriler yaptığı halde İran’ da mevcut Hristiyan ve Yahudi topluluklardan veya Müslümanlardan gelebilecek tepkilerden çekinerek bu dinleri ele alıp incelememesi düşünölememektedir.²⁶⁶

Bu sempozyuma katılan bir diğer önemli akademisyen olan Prof. Dr. Mahmut Aydın ise bu konuda” Şeriatî'nin pragmatist davrandığını ve Batı kökenli bir eğitim aldığıını bu yüzde sorunlu olan bu coğrafyada daha çok sorun üretmemek için bu dinleri tercih etmediğini”²⁶⁷ dile getirmiştir.

Ancak bu ifadelere de katılmak doğru değildir. Çünkü batıda yetişmesine rağmen her defasında Batı’yı nasıl acımasız bir şekilde eleştiren ve batının kökenin çürük olduğu söyleyen birini pragmatist olarak adlandırmak kabul edilemez.

²⁶⁵ Aydın, "Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihine Bakışı", s. 285-294.

²⁶⁶ Rahnema, Müslüman Ütopyaacı, s. 433.

²⁶⁷ Aydın, "Ali Şeriatî' nin Dinler Tarihine Bakışı", s. 259-284.

Yahudilik ve Hristiyanlığı inceleyememesinin sebebi aslında Fuat Aydın'ın da ifade ettiği gibi ders süresinin yetersizliği ya da ders müfredatının eksikliğinden kaynaklandığı *olabilir*.

Şeriatî, “İbrahim’le Buluşma” adlı kitabında Yahudilik ve Hristiyanlık tevhid temellerinin nasıl da rahipler ve hahamlar tarafından milli ve üçlü teslis şeklinde şirk dinine dönüştürüldüğü anlatılmış ve eleştirilmiştir.²⁶⁸ Bunları da göz ardı etmemek gerekir.

Kısacası Şeriatî, dikkatini çeken önemli gördüğü konuları başlığa çıkartarak geriye kalan dinlerin ise sadece kaynaklardan takip edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerini, Hint ve Çin dinleri gibi anlatmak çok zıt şeylerdir. Çünkü Şeriatî'nin söylemlerinin merkezini bu iki dinin manevi ayağını oluşturan Batı oluşturmaktaydı. Bu sebeple Şeriatî, bazen kendisini destekleyecek türde Hristiyanlığa ve Yahudiliğe atıflarda bulunmuştur ama onları asla bir bütün olarak incelememiş ve anlatmamıştır.²⁶⁹

3.7. Hıristiyanlık

Şeriatî, Hristiyanlığın üçüncü büyük mezhebi olan Protestanların Ortaçağ'da Avrupa'da ortaya çıktığını bunların, Katolik mezhebine itiraz eden burjuva kökenli dindarlar olduklarını ve sanatkâr sınıfa bağlı olduklarını açıklamıştır. Ali Şeriatî'ye göre Protestanların Katoliklere zıtlarının nedenini Ortaçağ'da Papa'nın feodalite düzenine bağlı olması ile izah eder. Diğer bir ifadeyle Protestanlık, Katolik mezhebenden ahirete yönelmeyi terk eden Hıristiyanlardır. Protestanlık Hıristiyanların dünyevi yüzünü temsil etmektedir.

Şeriatî, Hıristiyanların ruhanilik ve Evharistaya ayinini, ilkel kabilelerdeki mana fikrinin bu dine girişi ile açıklamaktadır. Hıristiyanlıktaki ruh, mananın tekâmül etmiş şeklidir. Mesih ise bu mananın sahibidir. Çünkü kutsal bir yaratılışa sahiptir. Mesih'in son akşam yemeğinde içtiğine inandıkları kutsal şarabı su ile karıştırarak iki bin yıldır içmektedirler. Aslında bu Hinduizm'deki kutsal “soma” içkisi sonrası Hıristiyanlığa geçip “kutsal şarap” adını almıştır. Kilise ve papanın bütün ululuğu kutsal su, kutsal şarap ve kutsal ekmeğe sahip olmasıdır. Papa, keşiş ve patrikler o

²⁶⁸ Ali Şeriatî, İbrahim'le Buluşma, Çev. Murat Demirkol, Ankara: Fecr Yayınevi, 2013, s.233-234.

²⁶⁹ Aydın, "Ali Şeriatî' nin Dinler Tarihine Bakışı", s. 259-284-285.

ruhun taşıyıcısıdır. Avamda bu ruh olmamakla beraber avam cismanidir. Avamdan olan bir adam kutsal şaraptan içse Mesih'in kanından içmiş, kutsal ekmekten yerse Mesih'in cisminden yemiş olur. Bu sebeple "mana" ona da geçmiş olup bu şekilde Mesih'le kutsal bir birliktelik kazanır. Böylece asli günahattan temizlenip ilahi ve semavi bir şahsiyet kazanmaktadır. Hıristiyanlıkta ruh, bu ruhu taşıyan ruhanilerin elindedir. Kutsal ruhla iletişim kurabilmek ve günahlarından kurtulabilmek için herkesin kiliseye üye olması gerekir. Bu yolla Hz. Adem'in asli günahından kurtulmuş olacaktırlar.²⁷⁰

3.8. İslam ve Şeriati

Ali Şeriati zikredildiğinde akıllarda ilk beliren "Dini Aydın" kavramıdır. Bu kavram devrim öncesi yıllarda İran'da Şeriati tarafından tartışmaya açılmış ve yine kendi öncülüğünde temsil edilmiştir. Solcu ve batıcı özelliklerin sınırlı olduğu 1970'li yıllarda Şeriati aydın sorumluluğu bağlamında tartışmalara "dini aydın" kimliğiyle katılmıştır. Onun bu çalışmalara yönelik eleştirilerini incelediğimiz zaman kendisinden sonraki zamanlarda bu alanda yapılmış tartışmalara farklı yöntem arayışlarına sebebiyet verecek eleştirel bir bakış açısına sahip olduğunu görürüz. Bunun yanı sıra Şeriati'nin diğer aydınlardan farklı bir üslup, metot ve yönetime sahip olduğu da söylenebilir.²⁷¹

Şeriati İslam'ı, çağdaş ve modern yaşama ait dil ve üslupla beşere yeniden kendini tanıma ve anlama imkânı veren bir din olarak tanımlamıştır. Bir başka deyişle zaman ve mekân içeren bu çaba "İslamcılık" kavramıyla adlandırılmaktadır. Bu kavramla nitelendirilen İslamcılık var olan dini tarikatları ve cemaatleri, siyasi oluşumları, grupları etkisi altına almakla birlikte yeni bir oluşumun adı olmuştur. Bu oluşumun en önemli özelliği de Müslümanlığı gelenekselleşmiş İslam anlayışından uzaklaştırmak ve bunu yaparken de batıya yakınlaşmayı bir araç edinmesidir. Şeriati'nin hayatında ve düşüncelerinde birçok farklılıklar, karışıklıklar ve bunların sebebiyet verdiği birtakım dalgalanmaların olduğu da göz ardı edilmemelidir. Yapılacak tüm eleştiri ve değerlendirmelerin bu yönde yapılması gereklidir. Kendisi bizzat İslam kültürü içerisinde büyümekle birlikte, batı medeniyetinin de gelenek ve kültüründen faydalanmayı göz ardı etmemiştir. Buna yönelik çalışmalar yapmış ve

²⁷⁰ Şeriati, Dinler Tarihi-I, s.34-36.

²⁷¹ Şeriati, Yarının Tarihine Bakış, Çev. Orhan Bekin Ejder, İstanbul, Birleşik Yay., 1996, s.128.

yeni bir dil oluşturma çabası içerisine girmiştir. Şeriatî sosyolog kimliğiyle de sağcı bir anlayışla tasvir edilen İslam'ı hiyerarşiden soyutlanmış ilişkileri, toplumsal adaleti ve fikir özgürlüğünü hepsini içine alan bir yaklaşımla anlama ve kavrama çabası içerisine girmiştir.²⁷²

'Radikal sol' olarak nitelendirilen bu ifade İran'da devrim öncesinde fakir sınıflarda, zengin sınıfların hayatlarına yönelik eleştirel bir bakış açısının oluşmasını etkilemiştir. Sonrasında söyledikleri tamamen ihtişamdandan uzak sade bir yaşama yöneliktir. Marksizmin etkisinde kalmış bu söylem 1980'li yıllarda Musevî Hükümetleri zamanında ülkede etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Bu söylem, toplumun kurtuluşa ermesi için yapılmış devrimleri, sermaye birikimsiz kalınmayı, ferde yönelik olmayıp tüm fertleri kapsayan problemleri, kolektif hayatı ifade etmektedir. Mücadeleci Müslümanlar hareketi (İslam Devrimi Mücahitleri) bu söylemden büyük ölçüde etkilenmiştir.²⁷³

Şeriatî, çoğu değerlendirmelerinde bilindik, alışılmış Müslüman düşünür çerçevesine sığdırılmadığından "Solcu Müslüman Aydın" ifadesiyle tabir edilmiştir. Sağ İslam olarak tabir edilen birtakım yaklaşımlar hangi yönde ilerleyip neye mesafeli duruyorsa o tam tersini yapmış ve daha derinlemesine üzerlerine gitmiştir. 1960 ve 1970'li yıllarda ülkemizde de sol sınıfsal olarak değil de, Batı kültürü olarak nitelendirilmiştir.²⁷⁴ Şeriatî Müslümanlığı sağcılık gibi ifadelerle sınırlandırmanın ve dar bir çerçeveye sığdırmanın yanlış olduğunu dile getirmiştir. Bu yanlış yaklaşımın giderilmesine yönelik birtakım çalışmalar başlatmış ve bunu kanıtlama çabasına girmiştir.²⁷⁵ Şeriatî'nin solcu tabiriyle nitelendirilmesinin sebebi "adalet, kurtuluş ya da özgürlük" şiarlarına yapmış olduğu vurgunun özünde Marksist-devrimci etkisinin olmasıdır. Diğer sebepler; onun devrimci hareketlerle ilgili görüş ve yorumları, emperyalizm eleştirileri, kadın haklarına ve modern şiiire yönelik ilgisidir.

Şeriatî, topluma egemen olmuş ideolojileri, geleneksel düşünceler tarafından baskılanan toplulukları değiştirmek ve yenilemek için tek yolun İslam olacağını ifade etmektedir. Şeriatî'ye göre İslam öncü ve devrimci bir niteliğe sahiptir. Ancak Şeriatî, bu özelliğini kaybetmesi sebebiyle "*din yoksulların afyonudur*" ifadesini

²⁷² Cesur, Ali Şeriatî ve Bir İdeoloji olarak İslamcılık, s.110.

²⁷³ Naki Rahmani, İran'da Aydınlığın Meseleleri, Şark Gazetesi, 29.5.2004.

²⁷⁴ Cesur, Ali Şeriatî ve Bir İdeoloji Olarak İslamcılık, s. 110-114.

²⁷⁵ Cesur, Ali Şeriatî ve Bir İdeoloji olarak İslamcılık, s.111-115.

kullanan Marx'ı haklı çıkartacak bu yönde gelişen bir din olgusu haline geldiğini ifade etmektedir. Şeriati'nin özgür düşünce ve tercih hakkına sahip olma gibi ideallerini çok geniş tutması, bazı suçlamalara ve yanlış anlaşılmalara maruz bırakmıştır. Şeriati, dinsizlik, batı sempatzanı bir ajan, sömürgecilerin bir piyonu, mürted, İslam'dan bihaber cahil bir adam gibi yakıştırmalarla itham edilmiştir. Bu tür provokasyonları başlatan ve yürüten, kendilerini din âlimi olarak isimlendiren din adamları Şeriati'nin tüm çalışmalarının ve kitaplarının yasaklanması hususunda büyük rol oynamışlardır. Bununla da yetinmeyip bu tür susturmalarla birlikte Şeriati'yi gençlerin gözünden düşürüp onu yalnızlaştırmak ve etkisiz hale getirmek istemiştir. Hakkında fetva verilmesi için Şeriati'nin tüm çalışmaları Ayetullah Humeyni'ye gönderilmiştir. Ancak bundan da bir netice çıkmamıştır. Çünkü Humeyni yaptığı araştırmalar ve incelemeler neticesinde bu tür ambargonun bir gerekçesinin olmadığını ifade etmiştir.²⁷⁶

Şeriati, muhalif olduğu rejime karşı olmanın yanında, kendi düşüncesine sahip gruplar içerisindeki de otoriter ve baskıcı tutumlara sahip olanlara da tepkisini göstermiş ve onlarla mücadele içinde olmuştur. Şeriati'nin karakteristik diye ifade edilen bir nitelikte olmaması onu benzerlerinden ayırt eden en önemli noktası olmuştur. Şeriati, 1964 yıllarında ülkesine döndüğünde İslam'ı “parçalanmış ve dağılmış” tasviriyle ifade etmektedir. Şeriati'ye göre İslam, dar ve kötü değişim geçirmiş ideolojilerin içerisinde hapsolmaktadır. Bu sebeple İslam'ın “ ideolojik mücadele” vasıtasıyla bir reforma ihtiyacı vardır. Şeriati, bu şekilde “atıl ve gerici” diye tabir ettiği fıkıh âlimleriyle mücadeleye girişmek istemektedir. Çünkü ona göre bu geleneksel ve geri kalmış insanlarla batıya karşı mücadele etmek imkânsızdır.²⁷⁷ Şeriati'ye göre bu âlimler Kur'ân'ın özüyle asla uyuşmamaktadırlar.²⁷⁸ Şeriati'ye göre Hz. Muhammed'in başlatmış olduğu bu mücadele Allah'ın mazlum insanlar için başlattığı apaçık bir devrim niteliğindeki bir mücadeleydi. Şeriati'ye göre İslam, dinsel bir gelenek olarak somut çabanın soyut bir denklem içerisinde ifade edildiği bir donanımı, uhrevi bir karşılığa ulaşma çabası olarak anlaşılmaktadır.²⁷⁹

²⁷⁶ Rahnema, Ali Şeriati Bir İslami Ütopyacının Siyasi Biyografisi, Çev. Zehra Savan, İstanbul, Kapı Yay., 2006, s. 353-354.

²⁷⁷ Rahnema, Ali Şeriati Bir İslami Ütopyacının Siyasi Biyografisi, s.182-183.

²⁷⁸ Rahnema, Ali Şeriati Bir İslami Ütopyacının Siyasi Biyografisi, s.357-358-359.

²⁷⁹ Şeriati, Öze Dönüş, s.309-310.

Şeriati, İslami kavramlara farklı ve yeni yorumlar getirmektedir. Din, tevhit, şirk, Şiilik ve Sünnilik, namaz, adalet, hac, şefaah, eşitlik, velayet, taassup, hidayet gibi kavramlar İslam geleneğiyle yetişmekte olan ailelerin aydın, genç fertlerinde milyonlarca anlam ifade etmektedir.²⁸⁰ Şeriati, kullandığı üslubuyla İslam dünyasının içinde bulunduğu problemleri dile getirmeyi ve genç kesimleri de etrafında toplamayı başarmıştır. Şeriati, İran'lı geleneksel vaiz ve din bilginlerinin yorumlarından daha farklı ve kapsayıcı yorumuyla İslam'ı ifade etmektedir. Asr-ı Saadette Kur'ân'ın başarıya ulaştırdığı devrimi, çağdaş dünyada da tekrarlanmanın mümkün olacağını yaptığı çalışmalarla savunmaktadır. Şeriati'ye göre İslam bazı baskılar ve etkiler altındadır. Bu etkilerden kurtulması için bazı katkılarda bulunmak gerekir. Şeriati'nin bu katkılarından en önemlisi batılı toplumbilim kavramlarını ve batılı ünlü düşünürleri kendi halkasında eritmeyi başarmasıdır. İslam'ı canlı tutma ve ona yeniden hayat verme yönünde büyük çabalar sarf etmiştir. Çünkü Şeriati'ye göre doğru inanç doğru bilgilerden doğmaktadır.²⁸¹

²⁸⁰ Rahnema, Ali Şeriati Bir İslami Ütopyacının Siyasi Biyografisi, s.356.

²⁸¹ Asım Öz, "Cemil Meriç'e Göre Ali Şeriati: "Göller Bölgesinde Bir Ada", Hak Söz Dergisi, sayı:207, Haziran 2006.

SONUÇ

Ali Şeriati 1933 ile 1977 yılları arasında yaşamını sürdürmüş kimilerine göre bir sosyolog, kimilerine göre de iyi bir edebiyatçıdır. Kısacası araştırmayı, eleştirmeyi ve çalışmayı çok seven bir düşünce adamıdır. Şeriati, Horasan'ın Şebziver yakınlarında bulunan Kahak Köy'ünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitim ve öğrenimlerini İran'ın büyük âlimlerinden olan öz babası Muhammed Taki Şeriati'den almıştır. Şeriati, ilköğretimine Mezinan' da başlamış olup, orta öğretimini de Firdevsi Lisesi'nde ve öğretmen okulunda tamamlamıştır. İleri düzeyde bir Arapça'ya vakıftır. Eğitim gördüğü yıllarda siyasi ve felsefi düşüncelerle tanışmıştır. Mevlana ve Muhammed İkbâl gibi önemli şahsiyetlerden etkilenmiştir. Şeriati, “*Hüdaperest Sosyalistler*” ve “*Ulusal Direniş*” gibi hareketlere katılmış, Frantz Fanon, Jean Paul Sartre, Louis Massignon, Jacques Berque gibi ünlü düşünürlerle yakın ilişkiler kurmuştur.

Şeriati, başta Dinler Tarihi olmak üzere Tarih Felsefesi, Sosyoloji, Edebiyat gibi alanlarda baş göstermiştir. Bununla birlikte Marksizm'e, Varoluşçuluğa, sanata, benlik felsefesine, aydın sorununa ve kültürel ideoloji gibi insanı ilgilendiren bütün meselelere kafa yormuştur. Şeriati'nin eserlerini eser niteliklerinde olan Hüseyiniye-i İrşad Enstitüsü'nde yapmış olduğu ve eser niteliğinde olan ders notları, sempozyumlar ve bunun gibi çalışmalar oluşturmaktadır. Ancak elimizdeki veriler doğrultusunda Şeriati' nin eserlerini; Siyasetle, Mezheplerle, dinlerle ve felsefeyle ilgi olanlar şeklinde sınıflandırarak ele aldık. Şeriati, doğu ve batı kültürlerini, din ve inanç biçimlerini çok iyi bildiği için İslam topluluğunun ilim ve kültür hayatı üzerinde de derin etkileri olan bir düşünürdür. Şeriati'nin dünya görüşü ve yorumları ilim ve düşünce dünyasının yakından ilgilendiği bir meseledir. Tarihi, insanı ve dinleri, karşılaştırmalı bir şekilde inceleme diyalektiğini bir metot olarak kullanması çeşitli eleştiriler ve değerlendirmeler yapılmasına yol açmıştır.

Şeriati, Dinlere Tarihi'ne sosyolojik ve diyalektik açıdan yaklaşarak dinlerin genel özellikleriyle ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Dinin kaynağı ve sosyolojik yorumuyla ilgili olarak Durkheim'e çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. Dinleri, tarihi sosyolojik perspektiften ve diyalektiği de kullanarak ayrıntılı bir şekilde ele almış ve incelemiştir. İran ve Uzak Doğu dinleri hakkında yorum ve değerlendirmeler

yapmıştır. Şeriati Çin'in Hint dinini tanımak için bir giriş niteliğinde olduğunu ifade ederek Taoizm ve Konfüçyanizm dinlerinin birbirlerini tamamlayan iki din olarak açıklamıştır.

Şeriati'nin, düşünce yapısı öze dönüş düşüncesinin hâkim olduğu bir düşünce yapısıdır. Fakat baktığımızda bu özün geleneksel dini bir öz olmadığını görmekteyiz. Bu öz içinde Muhammedi diriliş ve ruhun, Hz. Ali ve Ebu Zerr'in devrimci ruhunun var olduğu yenilikçi bir öz halini almıştır. Bu düşüncelerinden dolayı da Türkiye'de Şîi olarak, İran'da Sünni olarak nitelendirilmiş çeşitli eleştirilere maruz bırakılmıştır.

Şeriati'nin Müslüman toplum üzerinde bu kadar etkili olmasının birçok sebebi mevcuttur. Biz bu sebeplerden biri olarak kullanmış olduğu şairane üslûbu ve dili üzerinde durduk. Şeriati'yi ve eserlerini anlamak için dilin iyi anlaşılması gerektiği kanaatinde olduk. Şeriati'nin "*Tevhidi Dünya Görüşü*" ve "*Öze Dönüş*" teorisi oldukça önemlidir. Şeriati'ye göre bu öze dönüş; İslam'a, İslam kültür ve düşüncesine, imana ve yaşamın özüne dönmek anlamına gelmektedir. Şeriati, dinler tarihi çalışmasından hareketle bütün dinleri ele alarak bütün bu inanışları kapsayan ve kucaklayan İslam'ın kültür ve düşüncesinin iyi anlaşılmasının önemini vurgulamıştır. Bu düşüncede olan Şeriati, bütün dinleri eşitlikçi ve tarafsız olarak kucaklayan bir tavır sergilemiştir. Şeriati'ye karşı oluşmuş olan önyargılar günümüzde de devam etmektedir.

Dinler tarihinde metodoloji probleminin olduğu bütün din bilimcileri tarafından dile getirilmektedir, ancak henüz kimse tam manada bu problemi ortadan kaldırmış değildir. Şeriati, bu problemi görmüştür ve dikkate alarak bu konu üzerine kendine özgü metodolojisini sunmuştur. Bu metodolojik yöntemlerini; Karşılaştırma ve Karşılaştırmalı Tipoloji Yöntemi, Dinlere Bütüncül (Survöl) Bakış Yöntemi, Bilimsel Yöntem (Jugement de Faite- Jugement de Valeur), Fenomenolojik Yöntem, Akronik ve Diakronik Yöntem şeklinde sınıflandırmıştır. Şeriati, dinler araştırılmak üzere ele alındığında bu araştırma ve incelemeleri yapan araştırmacının tarafsız davranması gerektiğini, kendi kültürel ve dinsel planını bir kenara bırakıp konuya objektif yaklaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Şeriati'nin metodolojisi sıradan, basit ve monoton olmamıştır.

Şeriatî'nin dinlerle ilgili kullanmış olduğu kaynaklarla ilgili olarak tam manada herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Bu kanıya Şeriatî'nin haftalarca süren dinler tarihi ve uzmanlığı derslerinden ve ders notları metinlerinden ulaşılmıştır. Ancak zaman zaman Durkheim, Marks, Müller, Spencer gibi önemli kişilerin isimlerinden bahsetmektedir. Şeriatî, İlkel dinler hakkında 19. Yüzyılın başlarında kullanılan kaynaklara müracaat etmiştir. Sonuç olarak bu konuda Şeriatî'nin elle tutulur, gözle görülür kaynak diyebileceğimiz bir çalışması söz konusu değildir.

Şeriatî, dini tanımlar üzerinde durarak din kavramının İbranice bir terim olduğunu ve “yol” anlamına geldiğini söylemiştir. Bu anlamdan hareketle dine yönelik yapılan terimlerin hepsinde yol ile yolda hareket anlamlarının kullanıldığını ifade etmiştir. Bu düşüncenin dinin ve din tarafından ortaya çıkarılmış tüm itikat ve amellerin felsefesini ifade ettiğini söylemiştir. Şeriatî, dinin insanın hayatında asla vazgeçemeyeceği en önemli ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Çünkü bu düşüncenin oluşmasındaki sebep olarak dinin insana dünya görüşü kazandırması ve huzurlu, mutlu yaşamı için bir hedefler belirlemesi şeklinde açıklamıştır.

Şeriatî'nin din anlayışında iki farklı çelişkinin olduğu görülmüştür. Çünkü o, dinin hem uyanış, doğru olana yöneliş, aydınlanma ve yapıcılık ile insanın üstün ve manevi değerlerinin muhafazasını yapabilme özelliğinin olduğunu söylemiş; hem de uyuşturmak, donukluk gibi roller oynayarak eşitsizlikler, sıkıntılar ve zorlukların kaynağı olduğunu ifade etmiştir.

Şeriatî, dinler tarihi alanında çalışma yaparak dinleri karşılaştırmalı bir yöntemle asıl amacının İslam'ın daha iyi anlaşılması olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda Şeriatî'nin “*Dinler Tarihi*” yeri ve önemi yedi başlıkta ele alınmıştır. Bu başlıkların artırılması şüphesiz mümkündür. Bu hususta Şeriatî'nin bıraktığı verilerin yeterli olacağı kanısındayız. Bu çalışmadaki betimleme ve tartışmalar, Şeriatî'nin Dinler Tarihi açısından kendine özgü yaklaşımlarını ve bu yaklaşımlarının kritiklerini içermektedir. Şeriatî, kendine özgü bu yaklaşım tarzında konuları sistematik bir şekilde ele almadığı için bazen duraksamalara uğramıştır. Bunun sebebi olarak da batı düşüncesi ve İslam düşünceleri arasında gelgitler yaşaması gösterilebilir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, dinler tarihini İslam düşüncesinde yeniden meydana getirmek düşüncesindeyken, her iki düşünceden nasıl yararlanacağı konusu da içine düşmüş olduğu karmaşık bir durumdur. Çünkü Şeriatî, İslam âleminin

kazanımlarını dikkate almakta, ancak aynı oranda bu kazanımdan çağdaş dünyayı sağlıklı olarak okumanın çıkarılmamasını da sorun haline getirmektedir. Bundan dolayı da batı âleminin araştırma teknik ve yöntemlerini bu okumalar için zorunlu görmektedir. Bu sebep Şeriatî'nin Marksizm'den etkilenmesinin bir diğer sebebi olabilir.

Şeriatî'nin tarih üzerine yaptığı tartışmalar üzerinde durulmalı ve bu konu önemsenmelidir. Çünkü yeni bir dinler tarihi tartışması yapılacağı zaman buraya başvurmak gerekecektir. Özne, tarih, dikey ve değişim okumanın yalnızca kendisiyle gerçekleşeceği önemli bir kaynaktır. Farklılık için söylenecek her şey, kırılma noktalarını tarihte yapmak zorunda kalacaklardır. Önyargılı olmadan, çoğu dinler tarihçileri gibi Şeriatî'nin de bu alandaki yerinin, katkılarının ve zayıf noktalarının yani olumlu olumsuz yönlerinin ele alınması ve incelenmesi gerektiği kanısındayız.

Şeriatî, dinler tarihi alanındaki çalışmalarının amacını sadece ilmi bir gereklilik olarak değil, varoluşsal gerekliliğin bir zorunluluğu olarak görmektedir. Dinlerdeki eksiklik ve yanlışlıkların ortaya çıkış sebebini diyalektik anlayıştan bilhassa tevhit/şirk arasındaki ilişkide şirkin yanlışlığını kaynağından yola çıkarak toplumda gösterme gayreti içine girmiştir. Başka dinlerin İslam'ın üzerine yıkmak istediği yanlışlıklarından temizlemek için devam ettirdiği çalışmaları, reddiyeci gelenek düşüncesini en baştan devam ettirdiği düşüncesi akıllarda ön planda olabilir. Fakat Şeriatî, burada reddiyeci düşünce anlayışını devam ettirmez. Dinlerin doğruluklarını, faziletlerini, hayattaki olumlu olumsuz her yönde olan etkilerini gösterme çabası içerisine girmiştir. Aynı zamanda bunları dinlerin bir ortak değeri olarak düşünmüştür.

Şeriatî'nin düşünce yapısında sadece Şii anlayışı yoktur. Onun İslam düşünce anlayışında Şii ve Marksist anlayışları karıştırarak İslam düşüncesini ve kültürünü anlamaya çalışmak söz konusudur. Bu da gösteriyor ki, Şeriatî kendi sınırlarını çizerek kendi anlayışını oluşturmaktadır. Bizim kanaatimize göre de bu sınırlama İslam'ın doğru bir şekilde anlaşılmasında büyük engeller ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde yaşayan dünya dinlerini ve tüm inançları tanıma ve anlama probleminin çözüme kavuşturulması çabası, Şeriatî'nin tevhit-şirk kontekstinde eleştirel ve çatışmacı yaklaşım tarzından diğerlerini tanıma ve anlama, dinler arası diyalog gibi yeni ibareler şekline kavuşmaya başlamıştır. Bu sebeple Şeriatî'nin dinler tarihi

çalışmalarını kendi döneminde değerlendirmenin çok yerinde bir davranış olacağı kanısındayız. Çünkü Şeriati'nin bu çabaları ve mücadeleleri, batının karşısında eğilmeden duran düşünce yapısını geliştirmektedir. Bu doğrultuda Şeriati'nin dinler tarihi alanındaki çalışmalarına yönelik tüm çalışma ve gayretlerin bu amaç için olduğu düşüncesindeyiz.

Son olarak bütün yaklaşımların Şeriati'ye yönelmiş olduğu tüm eleştirilerine rağmen, dinleri anlama ve yorumlama hususunda düşünce ve ilim âleminin Şeriati'den yararlanacağı çok şeylerin olduğunu ifade etmek istiyoruz. Dinler tarihi eserlerinin tüm dinler tarihi eserlerinden farklı olduğunu Şeriati'nin bu alanda araştırma ve incelemeler yapacak araştırmacılara öncü ve yol açıcı olacağı kanısındayız.

KAYNAKÇA

- Alıcı, M. (2009). “**Dünya’nın Yerel Bilimi: Dinler Tarihi**”. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, (2): 153-180.
- Arslan, H. (Ocak 2010). “**Dinler Tarihi Araştırmalarında “Konulu Karşılaştırma” Yönteminin Kullanılması: Geoffrey Parrinder’in Çalışmalarından Bazı Örnekler**”, Milet ve Nihal İnanç. *Kültür ve Mitoloji Araştırmaları*,7: 187-188-208.
- Aydın, A. (2003). **Orfizim, Mitraizm ve Gnostizm**. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8): 189-198.
- Aydın, M. (2013). **Bir Düşünce ve Eylem Adamı “Ali Şeriatî’nin Dinler Tarihine Bakışı”**. Ankara: Fecr Yayınları.
- Ayverdi, İ., Topaloğlu, A. (2007). “**inkılap**”. *Türkçe Sözlük*. (s.506) İstanbul: Kubbealtı Lugatı.
- Batuk, C. (2003). **Tarihin Sonunu Beklemek**. İstanbul: İz Yayınları.
- Bayat, F. (2005). **Mitolojiye Giriş**. Çorum: Karam Yayınları.
- Bayraktar, M. (2007). **Bir Hıristiyan Dogması Teslis**. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Bayraktar, M. (2007). **Bir Hıristiyan Dogması Teslis**. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Bettany, G.T. (2005). **Dünya Dinleri Ansiklopedisi**. (Çev. Ahmet Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.
- Cesur, E. (2012). **Dr. Ali Şeriatî ve Bir İdeoloji Olarak İslamcılık (2)**. Ankara: Fecr yayınları.
- Çakır, S. (2009). **Toplumsal Bilimlerde Yeni Yöntem Anlayışı ve Temel Yaklaşımlar**. Isparta: Fakülte Kitapevi Yayınları.
- Çetinkaya, B.A. (2017).**Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni**. İstanbul: İnsan Yayınları.

- Çetinkaya, B.A.(2015). “**Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslam Düşüncesi**”. Selim Eren ve Ali Öztürk(Ed.). *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni* (s.263-264). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Eagleton, T. (2011). **İdeoloji**. (Çev. Muttalip Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eliaçık, R.İ. (2002). **İslam Düşünce Tarihinde Yenilik Arayışları Kişiler, Fikirler, Akımlar**. İslam Özkan (Ed.). *İslam'ın Yenilikçileri* (s.276).İstanbul: Söylem Yayınları.
- Eliaçık, R.İ. (2002). **İslam'ın Yenilikçileri**. İstanbul: Söylem Yayınları.
- Eliade, (2000). **Dinsel İnanışlar ve Düşünceler Tarihi** (Çev. Ali Bertay). İstanbul: Kabala Yayınları.
- Gündüz, Ş. (1998). **Din ve İnanç Sözlüğü “fetişizm maddesi”**, Ankara: Vadi Yayınları.
- Hız, A. (2012).“**Modernizmle Hesaplaşma Çabasında Bir Aydın: Ali Şeriatî Portresi**”. *Kertenkele Dergisi*, (20): 1-5. (Erişim: 12 Kasım 2017, http://www.aliseriati.com/kitaplar.php?Makale_id=449&Kat_id=24).
- Işık, Hidayet. (Güz 2009). “**Şii Düşünür Ali Şeriatî ve Dinlerle İlgili Görüşleri**”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (26): 7-8-9.
- Kalkan, A. (2007). **Gençler İçin Akaid Müslümanın Akaidi İnanç Esaslarımız**. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kırlangıç, H.(2013). “**Ali Şeriatî Sempozyumu**”. Murat Demirkol(Ed.) *Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriatî* (s.71-72-73). Ankara, Fecr Yayınları.
- Küçük, A., Tümer, G. (1997). **Dinler Tarihi**. Ankara: Ocak Yayınları.
- Meriç, M. (1993). **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öz, A. (Haziran 2008). “**Cemil Meriç'e Göre Ali Şeriatî: “Göller Bölgesinde Bir Ada”**”. *Hak Söz Dergisi*, (207):1-7.
- Özbek, S. (2011). *İdeoloji Kuramları*. İstanbul: Notos Kitap Yayınları.
- Püsküllüoğlu, A. (2006). “**fetişizm maddesi**”. Türkçe Sözlük. İstanbul: Can Yayınları.

- Rahmani, N. (29 Mayıs 2004). **İran’da Aydınlığın Meseleleri**. *Şark Gazetesi*, 24.
- Rahnema, A. (2005). **Müslüman Ütopycacı** (Çev. İhsan Toker). Ankara: Hece Yayınları.
- Rahnema, A. (2006). **Ali Şeriati Bir İslami Ütopycacının Siyasi Biyografisi**. (Çev. Zehra Savan) İstanbul: Kapı Yayınları.
- Subaşı, Necdet. (2010). “**Ali Şeriati**” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (38: 577-580). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şeriati, A. (1992). **İslam Bilim-I**. (Çev: Faruk Alptekin). İstanbul: Nehir Yayınları.
- Şeriati, A. (1996). **Yarının Tarihine Bakış** (Çev. Orhan Bekin Ejder). İstanbul: Birleşik Yayınları.
- Şeriati, A. (1999). **Dinleri Tanımak**. (Çev. Abdulhamit Özer). İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Şeriati, A. (2001). **Dine Karşı Din**. (Çev. Atik Aydın) (4).Van: Bilge Adam Yayınları.
- Şeriati, A. (2005). **Hız. İbrahim’le Buluşmak**. (Çev. Mustafa S. Altunkaya). İstanbul: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2006). **Dine Dayanmak**. (Çev. İsa Çakan). İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.
- Şeriati, A. (2007). **Öze Dönüş**. (Çev. Ejder Okumuş). Ankara: Fecr yayınları.
- Şeriati, A. (2008). **İslam ve Sınıfsal Yapı**. (Çev. Doğan Özlük). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2011). **İslam Bilim**. (Çev. Ejder Okumuş). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2012). **Kendisi Olmayan İnsan**. (Çev. Ejder Okumuş). Ankara: Fecr yayınları.
- Şeriati, A. (2013). **Dinler Tarihi- I**. (Çev. Ejder Okumuş). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2013). **Dünya Görüşü ve İdeoloji**. (Çev. Kenan Çamurcu). Ankara: Fecr Yayınları.

- Şeriati, A. (2013). **İbrahim'le Buluşma**. (Çev. Murat Demirkol). Ankara: Fecr Yayınevi.
- Şeriati, A. (2013). **Medeniyet Tarihi-I** (Çev. Ejder Okumuş). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2016). **Kültür ve İdeoloji**. Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A.(2013).” ? ”Hicabi Kırılma ve Derya Örs(Ed.). **Dine Karşı Din** (s.10). Ankara: Fecr Yayınları.
- Tanyu, H. (1983). **Totem, Totemizm ve Tabu üzerine Araştırmalar**. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (26): 155-172.
- Tekin, M. (2010). **Din Sosyolojisine Katkıları ve Zaafiyetleri Bağlamında Ali Şeriati**. *ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi*, (29): 52.
- Tümer, G. (1995). “**Din**”. TDV İslam Ansiklopedisi. (9: 312-320.) İstanbul: TDV Yayınları.
- Tümer, G., Küçük, A. (1993). **Dinler Tarihi. 2**: 282. Ankara: Ocak Yayınları.
- Üzüm, H. (2016). **Mitra Her Yerde: Mitra Senkretizmi: Mitra'nın Greko-Romen ve Doğu İlahlarıyla Özdeşleştirilmesi**. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10): 33-35.
- Yitik, A. İ. (2007). “**Hinduizm bölümü**”. Şinasi Gündüz (Ed.). Yaşayan Dünya Dinleri (s.277). Ankara: DİB Yayınları.
- Yumak, Y. (2016). **Ali Şeriati'nin Dinler Tarihi Çalışmalarının Metodolojik Açısından Değerlendirilmesi**. On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- Zitelmann, A. (2003). **Dünya Dinleri**. (Çev. Nefer Ermiş). İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	AYKUT ÖZER
Doğum Yeri	ÇÜNGÜŞ
Doğum Tarihi	18/06/1990

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Fakülte	KAZIM KARABEKİR EĞİTİM FAKÜLTESİ
Bölüm	DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLİĞİ

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	KPDS (.....) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (....)
...	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	MEB
Görevi/Pozisyonu	ÖĞRETMEN
Tecrübe Süresi	8 YIL

KATILDIĞI

Kurslar	MARMARA ÜNİVERSİTESİ YABANCI DİL KURSU (İNGİLİZCE)
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	İCADİYE MAHALLESİ AYARCIBAŞI SOK. ÜSKÜDAR/İSTANBUL
E-mail	thedkb1990@hotmail.com